

O necelých päť rokov si pripomenieme už poltisícročie odvtedy, čo sa narodil jeden z významných mužov habsburskej dynastie Ferdinand I. (1503 - 1564). V galérii postáv tohto rodu patrí medzi uznávaných, jeho význam a zástoj prekročil hranice svojej dynastie, lebo sa stal panovníkom, ktorý svojím vladárskym pôsobením ovplyvnil osudy mnohých generácií stredoeurópskych národov tvoriacich rámec tejto podunajskej monarchie.

Ďalším dôvodom, prečo sme sa rozhodli pre tému tohto príspevku je fakt, že v tomto roku uplynie už 160 rokov od vydania posledného, deviateho zväzku práce rytiera Franza von Bucholtza "Geschichte der Regierung Ferdinands des Ersten" (Wien, I. - IX. Bd. 1831 - 1838). Bucholtzovo dielo je významné aj preto, lebo až vydanie tejto série kníh sa mohlo stať východiskom podrobnejšieho historického skúmania tejto osobnosti v jednotlivých stredoeurópskych historiografiách. V minulom storočí vzniklo postupne viacero prác a štúdií, ktoré sa zamerali najmä na počiatky jeho vlády v jednotlivých krajinách neskoršej monarchie. Súčasne vznikali aj štúdie a články, v ktorých autori priniesli ďalšie fakty a údaje o jeho živote a vladárskej činnosti. Napriek tomu a po vydaní prvých častí rodinnej korešpondencie až v tomto storočí vznikli dve biografie o tejto nevšednej osobnosti 16. storočia (prvú napísala americká historička Paula Sutter - Fichtner a druhú, v Rakúsku pôsobiaci Tibor Simányi). V oboch nájdeme pokus autorov podať komplexný pohľad na činnosť Ferdinanda I. a jeho dobu. Hoci odozva na vydanie týchto biografii bola vcelku priaznivá, väčšina recenzentov konštatovala, že moderné biografické spracovanie Ferdinanda I. nás ešte stále čaká. V tomto našom príspevku by sme radi niekoľkými poznámkami a úvahami o živote a plodnej činnosti tohto habsburského panovníka na základe niektorých novších výskumov a pohľadov prispeli k poznaniu jeho zakladateľskej úlohy pri formovaní habsburského súštitia, ako aj jeho miesta v stredoeurópskej politike.

Osobnosť Ferdinanda I. nepatrí v doterajších hodnoteniach historikov medzi kontroverzné postavy. Z hľadiska jeho významu v dynastii, ale aj pre nepopierateľný podiel pri integrácii strednej Európy a formovaní habsburského súštitia patrí podľa nás medzi nedocenené postavy európskych dejín. V minulosti historici celkom prirodzene uprednostňovali z dvojice habsburských bratov skôr Karola ako Ferdinanda. Bolo to prirodzené, lebo starší Karol (* 1500) bol po smrti otca predurčený na post cisára a španielskeho kráľa. Mladší Ferdinand (* 1503) bol akoby v tieni svojho brata a dodnes v ňom zostal. Takýto "tradičný" pohľad z minulosti doznieva stále ešte v prácach mnohých európskych historikov. Markantne to vidno na príklade, keď sa činy Ferdinanda ako zvyčajne pripisujú jeho staršiemu bratovi - "Karolovi sa podarilo zastaviť postup Turkov v Európe a zachrániť Viedeň (1529)..." (Dejiny Európy. Bratislava, Mladé letá 1995, s. 227) a pritom o Ferdinandovej účasti na tejto udalosti, ani o ňom samotnom niet ani slova v zmienenej publikácii, ktorá mala ambíciu stať sa akousi vzorovou učebnicou európskych dejín. Je to pritom o to zvláštnejšie, že publikované výsledky výskumov rakúskej historičky Ch. Turetschek hovoria niečo iné.

Vráťme sa však k obdobiu detstva budúceho stredoeurópskeho monarchu, ktorý nedocenený vo svojej dobe musel prevziať na svoje plecia napokon po bratovi aj funkciu hlavy dynastie a zaujať po ňom aj post cisára. O osude Ferdinanda I., a o jeho príprave už od útleho detstva pre panovnícke funkcie zrejme rozhodlo aj to, že po neočakávanej smrti svojho syna Filipa Pekného sa cisár Maximilián I. (+ 1519) obával o životy jediných možných nástupcov - vnukov Karola a Ferdinanda. Preto nariadil, aby popri Karolovi bol aj on vychovávaný a vzdelávaný ako budúci vládca v niektorej z rozsiahlych častí habsburských dŕžav.

Roky detstva a dospievania prežil Ferdinand I. v rodnom Španielsku, kde ešte za života starého otca z matkinej strany Ferdinanda Aragónskeho bol pokladaný za budúceho španielskeho kráľa. Z tohto dôvodu mladý infant získal všetky potrebné vedomosti, ktoré mal vedieť budúci panovník. Vďaka svojím učiteľom, ale aj prirodzenej inteligencii, usilovnosti a cieľavedomosti pri osvojovaní si panovníckych zručností naznačil, že má osobné predpoklady a ambície byť viac ako priemerným dobovým vládcom. Tieto jeho schopnosti "odhalila" neskôr naplno jeho teta Margaréta Rakúska, u ktorej na jej dvore v Mechelene strávil časť svojej mladosti po odchode zo Španielska.

Tieto významné zdroje skúseností (pobyty v Španielsku, Nizozemsku a Burgundsku) sa stali pre mladého infanta ozajstnou školou života, ktoré dokázal neskôr tvorivo uplatniť pri svojom panovníckom poslaní v krajinách strednej Európy a ku koncu svojho života (od r. 1558) aj ako cisár Svätej ríše rímskej národa nemeckého. Zatiaľ Ferdinand v rodnom Španielsku spoznal fungovanie centralizovanej monarchie s autoritou kráľa a tento model sa mu neskôr stal vzorom pri praktickej aplikácii v stredoeurópskom priestore, pobytom v

Burgundsku rozšíril si svoj intelektuálny rozvoj. Tu prišiel do kontaktu s novým, dovtedy pre neho nepoznaným humanistickým a náboženským svetom. Nielen atmosféra dvora, na ktorom sa zdržiavalo množstvo umelcov a humanistov, ale predovšetkým jemu dosiaľ neznáme prostredie náboženskej reformácie a protestantskej spoločnosti. Tu sa bližšie zoznámil s myšlienkami Erazma Rotterdamského a okruhu jeho žiakov (najmä Adriana z Utrechtu). Toto prostredie v mnohom ovplyvnilo neskôr jeho pragmatický postoj k reformácii a jej vyznavačom vo formujúcej sa monarchii.

Pobyt v krajinách, ktoré spravovala Margaréta pre mladého princa priniesol okrem už spomínaného duchovného obohatenia aj konkrétne výsledky. Ferdinandove stretnutia s Margarétou jej umožnili, aby táto skúsená štátnička a diplomatka objavila a spoznala schopnosti mladého princa, ktoré by sa mohli uplatniť v habsburskom rode. Je viac ako pravdepodobné, že práve tieto jej pozitívne hodnotenia schopností Ferdinanda mohli v rozhodujúcej miere ovplyvniť jeho brata, v tom čase už španielskeho kráľa a cisára Karola V. k tomu, aby mu prepustil časť rodových území. Prišlo k tomu zrejme až po zrelej úvahe Karola a Margaréty, keď obaja ustúpili od takmer nedotknutej dynastickej zásady - nedeliteľnosti rodových území. Viedlo ich k tomu aj poznanie, že rozľahlosť habsburských dŕžav a zmenenú spoločenskú a náboženskú situáciu v ríši, mocenský zápas s Francúzskom a hroziace osmanské nebezpečenstvo pre vlastné dedičné krajiny, nebude môcť zvládnuť jediný panovník. A keď bola po ruke schopná a pripravená osobnosť, takéto rozhodnutie mohlo byť len na prospech dynastie a jej politiky.

Odstúpenie rakúskych dedičných krajín mladšiemu Ferdinandovi bolo nielen výrazom reálnosti habsburskej európskej politiky, ale aj krokom naznačujúcim jej orientáciu na zabezpečenie podunajského priestoru. Z hľadiska Karola bol to aj prejav mimoriadnej dôvery v schopnosti a politiku svojho brata. Bolo to zároveň aj doterajšie hodnotenie postoja mladšieho brata k staršiemu - hlave dynastie. Je známe, že najmä v habsburskom rode vládol prísny hierarchický poriadok. Tým, že Ferdinand I. uznával a plne rešpektoval Karola ako cisára a hlavu dynastie presvedčil mnohých, že mu nejde len o vládarsky post, ale o vec dynastie a jej záujmov. Môžeme predpokladať, že práve táto vernosť princípom rodovej politiky utvrdila cisára v dôvere k bratovi natoľko, že sa s ním radil o viacerých dôležitých otázkach resp. ho poveril aj niektorými zodpovednými úlohami. Niekoľkoročné úspešné pôsobenie Ferdinanda v strednej Európe, získanie nových krajín pre "habsburský dom", odvrátenie prvých tureckých útokov napokon presvedčili cisára o potrebe dať ho zvoliť za rímsko - nemeckého kráľa (1531), čím fakticky mladší Ferdinand mohol pre prípad potreby vystupovať ako jeho zástupca v ríši.

Úspech Ferdinandovej politiky po jeho nástupe do funkcie arcivojvodu rakúskych krajín len potvrdil to, čo dávno predtým postrehla Margaréta, že v jeho prípade ide o výnimočnú osobnosť, ktorá sa tak často neobjavuje ani v v ich rode, ale ani v ďalších európskych kráľovských rodinách. Ferdinand mal zrejme celkom konkrétne predstavy o postavení a úlohách panovníka na začiatku novoveku. Nielen že poznal príklad centralizovanej monarchie z rodného Španielska s nezávislou autoritou panovníka, ale mal aj pred očami v tom čase dobre zreformovaný španielsky model štátu (financie, mincovníctvo a daňový systém).

Z toho, čo nám zaznamenal jeho dvorný historiograf G. Ursinius Vellius vieme, že mladý panovník poznal diela najvýznamnejších európskych mysliteľov a politikov. Medzi jeho obľúbené knihy patril spis E. Rotterdamského: O výchove kresťanského vladára. Dobré bol však oboznámený aj s názormi a predstavami florentského vzdelanca a politika N. Machiavelliho, vydanými v spise pod názvom *Il Principe* (vyšiel v r. 1513). Machiavelliho zásady, že moc patrí tomu, kto sa jej vie zmocniť a vladár vedený ctou, t.j. zmesou talentu a úskoku, musí ustavične sledovať situáciu a nechať sa zastaviť vo svojej ctižiadostivosti - vyhovovali Ferdinandovmu naturelu i predstavám o spôsobe vládnutia. Sympatické mu bolo aj presvedčenie, že "ideálom panovníka by mala byť zhovievavosť a ľudskosť...Najmä pri vzniku štátu číhajú na panovníka mnohé úskalia a ani tvrdosť sa nemôže vyhnúť. Ale aj v tomto prípade musí postupovať uvažlivo a ľudsky, zodpovedne zvážiť komu veriť a komu nie, nechať sa strhnúť vlastnou unáhlenosťou a panikou, lebo od naivnej dôveryhodnosti k neopatrnosti a od podozrievavosti ku krutovláde je len krok". (Vladař, Praha 1995, s. 76)

Jedno boli predstavy a ideály, iné však bola konkrétna realita, ktorú tvorili objektívne spoločenské a politické podmienky v strednej Európe. Okrem nich o úspechu, či neúspechu panovníka rozhodovali aj jeho individuálne predpoklady a schopnosti. Výsledok potom závisel len od toho, ako panovník dokáže zladit' svoje predstavy a konanie so záujmami jednotlivých vrstiev spoločnosti.

Čo teda rozhodlo o tom, že Ferdinandovi I. Habsburskému sa podarilo v pomerne krátkom čase položiť základy štátu, ktorý sa po upevnení udržal takmer štyri storočia ?

V prvom rade to bola zhoda priaznivých okolností, ktoré priviedli tieto stredoeurópske štáty a národy k tomu, aby spojili svoje záujmy do jedného spoločného celku. Hlavným a integrujúcim činiteľom tu bolo osmanské nebezpečenstvo. Druhým, ale podľa nás rovnako dôležitým momentom bola existencia vhodnej osobnosti -

Ferdinanda I., ktorá sa nezľakla historickej zodpovednosti a nebála sa prekážok pri naplňaní svojej dejinnej úlohy v tomto priestore. Pritom nešlo len o jednoduché spojenie viacerých štátov prostredníctvom osoby vládcu v jednotlivých krajinách formou personálnej únie, ako sa to sprvu javilo. Samotný Ferdinand si pritom musel uvedomovať, že to čo robí je zrejme nad silu jedného panovníka a je aj za horizontom jednej generácie obyvateľov týchto krajín. Nám, ktorí sa na tieto udalosti pozeráme s odstupom storočí a poznáme aj peripetie neskoršieho vývinu habsburskej monarchie, vlastne až teraz sa naplno javí zakladateľská úloha habsburského vládcu. Až teraz dokážeme zhodnotiť význam a postupnosť krokov, ktoré bol nútený urobiť. Sám si musel byť vedomý zodpovednosti pred dynastiou, obyvateľmi jednotlivých krajín, ale aj vtedajším celým kresťanským spoločenstvom.

Priaznivý vstup do stredoeurópskej politiky v rakúskych krajinách po r. 1521 dodal mladému arcivojvodovi sebadôveru a vnútornú istotu. Tento pocit vnútornej sily a vyrovnanosti stal sa mu až do konca jeho pomerne dlhého tridsaťosemročného panovania základom úspechu. Hoci nebol považovaný súčasníkmi za mimoriadneho vojvodu, skôr za štátnika a diplomata, musel od svojho zvolenia za uhorského kráľa v decembri 1526 až do konca života bojovať so svojimi rivalmi, či to bol vnútorný súper - protikráľ Ján Zápoľský, ale najmä jeho najmocnejší protivník sultán Sulejman. Aj keď jeho povaha lepšie vyhovovala "štátnickej práci" za stolom v tichom prostredí kabinetu, keď prišlo k ohrozeniu dosiahnutých cieľov, nezaváhal ani na okamih a sám sa vydal na vojenské ťaženie na čele svojich veliteľov. Tak tomu bolo napr. počas jeho prvého priameho pobytu v Uhorsku (od júla 1527 do začiatku marca 1528), keď svojou prítomnosťou v krajine prispel k porážke a následnému úteku z vlasti protikráľa Jána Zápoľského. Keďže bol pragmatikom a poznal svoje silné i slabé stránky, neváhal zveriť vojenské velenie a obranu proti Osmanom do rúk schopných profesionálnych veliteľov. Aj táto stránka jeho povahy, schopnosť odhadnúť a triezvo posúdiť stav vecí dotvárali charakteristiku jeho osobnosti.

Nielen sústredenie sa na boj proti tureckému protivníkovi, ale najmä jeho panovnícka predstava o vytvorení centralizovaného stredoeurópskeho štátu ako jedinej alternatívy (namiesto samostatných kráľovstiev) presviedčala Ferdinanda o nevyhnutnosti zreformovať správu jednotlivých krajín a unifikáciou vytvoriť priestor pre silný jednotný štát. Pri uskutočňovaní tohto cieľa si pripomenul z detstva obraz vytvárania jednotného feudálneho Španielska. Z prežitej skúsenosti sa mu zdal ako jeden z najvhodnejších možných vzorov. Prirodzene, že situácia v stredoeurópskom priestore bola o niečo komplikovanejšia ako na pyrenejskom polostrove. Podobná bola atomizácia tohto regiónu do jednotlivých feudálnych národných štátov, ktorá sa mohla dať prekonať aktivitou spoločného panovníka a ideou boja proti spoločnému nepriateľovi (Osmanom).

V tejto konkrétnej predstave mal Ferdinand celkom premyslenú a ujasnenú postupnosť krokov. O tom nás presviedča jeho systematické úsilie, keď po získaní českého a uhorského trónu a po zvolení za kráľa Chorvátov uskutočnil už 1. januára 1527 reformu dvorskej štátnej správy zriadením nových orgánov (tajnej rady, dvorskej komory a dvorskej vojenskej rady), ktoré sa stali základom budúcich centralizačných úradov neskoršie unifikovanej monarchie. Na tieto jeho počiatočné kroky nadväzovalo zriaďovanie ďalších orgánov v jednotlivých krajinách, ktoré plnili hlavné strategické ciele. V podmienkach Uhorska to bola Uhorská rada, Miestodržiteľská rada a Uhorská komora (v r. 1571 sa vytvorila Spišská komora) a orgány zamerané na zabezpečenie obrany krajiny - Predunajský a Hornouhorský kapitanát.

Posilňovanie nového jednotného štátu mali plniť nielen spomenuté orgány a inštitúcie, ale aj vytváranie jedného silného centra monarchie a jeho prepojenie prostredníctvom vplyvných osobností z radov vysokej šľachty. To plne dokazuje tézu prof. Roberta J. W. Evansa (Oxford) o úlohe popredných šľachtických rodov z jednotlivých krajín, ktoré prenášali záujmy panovníka do svojich krajín a naopak. Prirodzene, že viaceré načrtnuté javy a procesy v období vlády Ferdinanda I. mali častokrát počiatočný impulz a rozvinuli sa až v neskoršom období, kým mnohé iné inštitúcie, najmä vojenské fungovali nepretržite. Medzi krajinami spojenými osobou Ferdinanda I. po r. 1526 patrilo prirodzene osobitné miesto Uhorsku. Vyplynulo to predovšetkým z komplikovanej vnútro politickej situácie, existencie protikráľa J. Zápoľského, ale najmä z toho dôvodu, že sa stalo permanentným ohniskom bojov s Osmanmi. Z geografického hľadiska v stratégii a taktike presadenia sa habsburského vládcu na uhorskom tróne malo rozhodujúci význam dnešné Slovensko. Jeho strategická poloha, podpora zo strany významných šľachtických rodov a miest v rozhodujúcich chvíľach bojov s Jánom Zápoľským spôsobili, že toto územie sa mu stalo oporou a zároveň aj východiskom pri presadzovaní habsburských plánov v tejto časti strednej Európy. Ferdinand I. si tento moment uvedomoval a všemožne podporoval a odmeňoval svojich verných prívržencov, mestá i jednotlivcov. Práve v období od počiatkov jeho vlády v Uhorsku sa presúva na Slovensko všetok štátny a spoločenský život krajiny. Bratislava sa stáva hlavným a korunovačným mestom uhorského kráľovstva a ako taká sa priamo aktivizuje v európskej politike a diplomacii tohto obdobia.

Ferdinand I. vo svojej stredoeurópskej politike kládol veľký dôraz na Uhorsko. Nie je preto ničím prekvapujúcim, že sa mu podarilo v tejto krajine, neustále ohrozovanej Osmanmi, ešte za svojho života dosiahnuť jeden zo svojich prvoradých cieľov - udržať túto krajinu vo formujúcom sa súštátí a právne zabezpečiť nástupníctvo rakúskej vetvy Habsburgovcov, ktorej bol zakladateľom. Hoci to ešte nebolo definitívne potvrdenie dedičnosti (stalo sa tak až v r. 1687), uhorské stavy na sneme v roku 1547 priznali jemu a jeho potomkom právo na trón (zák. č. 5/1547). Zabezpečenie nástupníctva bolo preňho aj istým zadost'učinením a zároveň potvrdením správnosti nastúpenej cesty budovania stredoeurópskej monarchie.

Literatúra

BAĎURÍK, J.: Slovensko v zápase Ferdinanda I. o uhorskú korunu (1526 - 1532). Bratislava, Mistrál 1998, 182 s.

BAUER, W.: Die Anfänge Ferdinands I. Wien - Leipzig 1907.

BAUCH, G.: Caspar Ursinius Vellius der Historiograph Ferdinands I. und Maximilians II. Budapest, F. Kilian 1886.

BUCHOLTZ, F.: Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten. I. - IX. Bd. Wien 1831 - 1838.

EVANS, R.: Das Werden der Habsburgermonarchie. 1550 - 1700. Wien - Köln, Böhlau Verlag 1989, 472 s.

MACHIAVELLI, N.: Vladař. Praha 1995.

SUTTER - FICHTNER, P.: Ferdinand I. (Wider Türken und Glaubenspaltung). Graz - Wien - Köln, Styria 1986. 303 s.

SIMÁNYI, T.: Ferdinando d° Asburgo. Gorizia 1988.

TAMUSSINO, U.: Margarete von Österreich. /Diplomatin der Renaissance/. Graz - Wien - Köln, Styria Verlag 1995.

TURETSCHKE, Ch.: Die Türkenpolitik Ferdinands I. von 1529 bis 1532. Dissertationen der Universität Wien, No. 10. Wien, Notring Verlag 1968, 396 s.

VOGLER, G. (hrsg.): Europäische Herrscher. /Ihre Rolle bei der Gestaltung von Politik und Gesellschaft vom 16. bis zum 18. Jahrhundert/. Weimar, H. Böhlau Nachfolg. 1988

Text Internetu

Eugénia Bajzíkóvá

Novým nástrojom - primárne jazykovej - komunikácie sa stáva najmä v 90. rokoch Internet, hoci od jeho vzniku rátame v súčasnosti už 28 rokov (Makulová, 1997). Internetom sa prenáša text, obrázky, zvuk i obraz. Z lingvistického hľadiska sa prirodzene stáva stredom výskumnej pozornosti text, realizovaný jazykovými (a v spätosti s nimi aj nejazykovými) prostriedkami. V príspevku uvádzame sondu k výstavbe internetového textu (I-textu) z pohľadu textovej lingvistiky (textovej syntaxe), pričom sa zameriavame (pre rozsah príspevku) na náčrt typológie týchto textov.

Náčrt typológie textov vychádza len zo skúmaného (a teda výberového) počtu textov. Za text v Internete považujeme ten prostriedok elektronickej komunikácie, ktorý je konexívny. Vychádzame pritom z

konštatovania, že konexívny text je súčasne koherentný text (a naopak): "keďže do vzťahov medzi príslušnými propozíciami sa premietajú logické súvislosti, ktoré sa jazykovo spracúvajú ako syntaktické (formálno-sémantické) relácie medzi vetami" (Dolník-Bajžíková, 1998).

Na internetový text upozornil v slovenskej lingvistike zo štylistického hľadiska ako na "špecifický komunikačno-textový fenomén" J. Findra (1997). Medzi prvými vlastnosťami pri charakterizácii tohto typu textu uviedol z radu viacerých opozitných dvojíc najmä písomnosť (oproti ústnosti) a verejnosť (oproti súkromnosti).

V typológii textov považujeme za základné kritérium delenie textov na hovorené (ústne) a písané, pretože grafická alebo zvuková realizácia textov (ako komunikačná forma jazyka) je najnápadnejším odlišujúcim znakom týchto dvoch realizácií jedného jazykového systému. Týmto konštatovaním súhlasíme teda s autormi, ktorí napriek tejto opozícii neodlišujú "dva" jazyky (hovorený a písaný) ako dva samostatné systémy v jazyku. Pri výklade pojmov z oblasti textovej syntaxe takýto názor prezentuje napríklad aj J. Hrbáček (1994). Opozíciu hovorenosť - písanosť teda hodnotíme ako fakt dvoch foriem jedného systému jazyka vyplývajúci v texte z rozličnej dominancie istých jazykových prostriedkov, z odlišných postupov pri výstavbe týchto konkrétnych komunikačných realizácií ako aj z "navrstvenia" spolu zo základnými - jazykovými prostriedkami aj iných prostriedkov komunikácie (nejazykových, mimojazykových, neverbálnych). V hovorených textoch ide o neverbálne prostriedky fonetické, suprasegmentálne (najmä o melódiu, pauzu...), v písanom texte o prostriedky grafické (interpunkčné znamienka, ktoré označujú melódiu, ďalej schémy, grafy, rozličné znaky...).

Internetový text (I-text) ako počítačová komunikácia je textom písaným.

Druhé základné delenie textov, zaužívané v štylistike a v súčasnosti aj v lingvistike textu, tvorí opozícia monologických textov oproti dialogickým textom. Pri týchto dvoch typoch textov popri tom, že dialogický text má primárnu formu hovorenú a monologický text písanú, je výrazná odlišnosť v ich výstavbovej realizácii z hľadiska textovej syntaxe. Dialogický text (jeho výstavba) sa vnútorne člení segmentovaním na repliky, tvorené striedaním rozvíjania témy textu aspoň dvoma partnermi. V takomto, dialogickom, texte sa realizujú koherentné vzťahy jednak vnútri replík (interné) a jednak vzťahy medzireplikové (externé). V monologickom texte ide relatívne o "nepretrúšané" rozvíjanie témy koherentnými vzťahmi. Segmentovanie niektorých typov monologických textov, napr. na odseky, tvorí samostatnú problematiku. Osobitné postavenie má umelecký text, v ktorom sa vedľa seba realizujú monológy - autorská reč a dialógy - reč postáv.

Skúmaný internetový text je dialogický, monologický alebo zmiešaný dialogicko-monologický.

Najprv k dialogickému textu (I-text- D). Základná dialogická komunikácia tvárou v tvár (bezprostredná) nahrádza sa bežne v medziľudskej komunikácii dialógom nebezprostredným, napr. odkazmi, listami, telefónom. Elektronická dialogická komunikácia (EDK) sprostredkovaná počítačom (nesprostredkovaná počítačom je FAX) realizuje sa ako nebezprostredná, ktorá je opäť v opozícii s bezprostrednou elektronickou komunikáciou cez video. Takáto bezprostredná elektronická dialogická komunikácia (videová) je vlastne len istou (najvernejšou) modifikáciou základnej dialogickej komunikácie (dodržiava základný výstavbový prostriedok - bezprostredné striedanie replík komunikantmi, ktorí sa vidia). V sledovaných I-textoch-D ide o nebezprostredný, ale dialogický text, keďže sa predpokladá, alebo i vyžaduje odosielateľom, expedientom, perspektívny dialóg od prijímateľa,

percipienta. Osobitosť tejto dialogickej komunikácie je v tom, že replika na otázku "prichádza" najčastejšie ako neskoršia odpoveď. Napr.

Politika naša každodenná...

Na tomto mieste môžete vyjadriť svoj názor na aktuálne problémy našej (a možno i zahraničnej) politickej scény.

Do akej miery dôverujete nasledujúcim inštitúciám slovenského spoločenského a politického života?

Súhlasili by ste s prípadným vojenským zásahom v Iraku? (237 hlasov)

Myslíte si, že sa Vladimír Mečiar stane onedlho ďalším slovenským prezidentom? (158 hlasov)

Ktorú stranu by ste volili, kebyže sú zajtra parlamentné voľby? (211 hlasov)

Po oznámení v texte (môžete vyjadriť), uvádza sa, na čo bude zameraný tento prieskumný dialóg, textové otázky sú smerované k množstvu adresátov.

V I-textoch sa najviac približuje svojou výstavbou základnej forme dialógu ten text, v ktorom percipient opakuje text expedienta tak, že doň vkladá svoju repliku (opakovaný text má svoje označenie: Re i značkou >). Napr.

Re:Slovensko v mediach

Pan Gazdik,

dúfam, že Vás netrafi slak keď si dovoľím ďalej používať moju mizernú slovenčinu.:-) Napísali ste:

> Pan Hudec, je sympaticke, že sa snažíte písať slovensky, no odpoviem Vám iba

> na poslednú repliku.

Dakujem, ale už viem. To, že je "tiež časťou sveta", to tak už dlhšie bolo. A to, že "Nezávislou", to sa dalo všade citat 1992/93.

V niektorých I-textoch sa realizujú isté jazykové prvky dialógu len okrajovo, napr. oslovenie na začiatku textu a prípadne podpis na konci (nemusia byť, lebo expedient je známy z adresy v Internete), ale tieto texty nie sú zamerané na oslovaného adresáta (alebo adresátov) vo forme otázok alebo výzev, ktoré by si vyžadovali replikovú odpoveď. Takýto typ textu je monológom s okrajovými dialogickými prvkami, tvoriacimi špecifikum tohto I-textu, ktoré však nie je rozhodujúce pre ilokučnú platnosť celého textu. Napr.

Mili priatelia,

Druhýkrát som sa zúčastnil na mítingu HZDS a druhýkrát tam nebol Mečiar. Ale stalo to za to.

Na uvod tak koriozitka-vchadzalo sa troma vchodmi, pred jednym rada 200 seba. Nepochopil som, preco sa ludia trepali akurat do toho najobsadenejsieho. POtom detektor, obsah vreciek. Musel som rozopnut bundu, ----

Okrem oslovenia ako spomenutého okrajového prvku dialógu pokračuje text v monologickom opise udalosti. Preto takýto text zaraďujeme k monologickej komunikácii s okrajovými prvkami dialógu (oslovenie), ktoré v takomto type textu sú nositeľmi istej (zámernej) funkcie vo vzťahu k prijímateľovi.

V súvislosti s uvedeným realizácie opozícií hovorenosť - písanosť a dialogickosť - monologickosť aj v I-textoch nastoľuje sa v lingvistike naliehavejšie skúmať vzájomné prenikanie a prelínanie na jednej strane prvkov písaného a hovoreného textu a na druhej strane prvkov typických pre dialóg a monológ (zdôrazňujeme, ako sme uviedli, že tieto dve opozície zaraďujeme k základným opozitným znakom rozlišujúcich typ textov).

Adresátom v počítačovej sieti Internetu je v podstate ten, kto má prístup k počítačovým textom. Adresy, ktoré nie sú zakódované, umožňujú totiž "vstup" do "sveta" internetových textov každému, preto treba hovoriť o širokej publicite I-textov, z čoho vyplýva ďalší charakteristický znak tohto typu textu - jeho verejnosť v opozícii k znaku súkromnosť. Táto opozícia nevplýva na smer komunikácie (dialogický - monologický) ani na jej formu (písaná), ale vplýva na obsah a zasahuje aj gramatickú štruktúru textu (chápanú tu v širokom zmysle slova od používania prostriedkov fonologickej roviny až po rovinu textovú). Napr.

Zdravim opat vsetkych jazykarov,

dakujem Gitke a Jarovi za informacie o letnych jazykovych kurzoch. Bol som vcera v knihkupecte a objavil som novy (aspon pre mna) alovnik.

Slovensko-Anglicky slovník

Ma uz niekto z Vas skusenosti s uvedenym slovníkom?

Ako sa s nim pracuje?

Oplati sa kupit?

Dakujem za odpoved

Julo Krajnak

V tomto texte "sa stretla" opozícia súkromnosť-verejnosť (poďakovanie Gitke, Jarovi - výzva na dialóg všetkých jazykárov) s prevládajúcim znakom verejnosti v obsahu aj vo výbere jazykových prostriedkov. K tejto opozícii uvádza ešte J. Dolník (Dolník-Bajzíkova, 1998) sféru oficiálnu, ak ide o komunikáciu tvorenú úradnými osobami, zastupujúcimi inštitúcie, a tým vzniká opozitný trojčlen: súkromnosť - oficiálnosť - verejnosť. V I-

textoch sa realizujú všetky tri sféry činnosti, napr. k oficiálnym textom patrí oznam Slovenských telekomunikácií o prečíslovaní telefónnych čísel, uvedený už aj na Internete.

Možnosťou osloviť široké spektrum adresátov (tým sa Internet stáva veľmi dôležitým médiom) vznikajú rozličné typy rozhovorov, diskusií a pod. V teoretických prácach o podstate Internetu najznámejšie sa nazývajú internet relay chat (IRC), diskusné skupiny alebo elektronické konferencie (ich počet je niekoľko tisíc).

K monologickému textu (I-text-M). Monologický text má v adrese určeného odosielateľa (ako v inom písanom texte, napr. v knihe je ním autor, pri vyhláske inštitúcia). Adresáta oslovuje pisateľ monologického I-textu v podstate dvojako a) názvom (nadpisom) textu, ktorým predznamenaťva tému textu alebo b) bezprostrednejšie, a teda familiárnejšie (ako sme už uviedli) nejakým oslovením. Napr.

Zopar klebiet spoza mlaky

Predchadzajúce klebety

25.1.1998/22.1.1998/ atď. (ďalšie dátumy)

Lewinska dostala ponuku od Penthouse Magazine

Vydavateľ penthouse Magazine Bob Guccione ponukol Monike Lewinskej 2 milióny dolarov za exkluzívne story a polonahe obrázky, pričom by mala pravo určiť, ktoré obrázky budú publikované.

Hollywood mlčí

Prezident USA Bill Clinton je známy podporou zo strany hollywoodských tvorcov. V súčasnosti ----- s Monikou Lewinski (trochu ordinárne dievča na môj vkus, ako vykľá hovoriť moja prastará mama).

Podľa Reuters/Variety spracoval Robert Dvďa

V tomto odsekovanom monologickom texte (nová správa, nový odsek) ide o spracovanie informácií-klebiet, ako uvádza autor. Nadpis internetovej stránky je "stmelujúcim" prvkom tohto textu, segmentovaného na odseky (ako jedného zo znakov istých typov monologických textov). V texten nejde o "čistú" informáciu, keďže sa podávateľ navyše vyjadruje k odovzdávanému textu subjektívnymi postojmi a tým ovplyvňuje perspektívneho čitateľa (napr. ordinárne dievča, inde v texte: no uvidíme, myslím, že si ju zamilujete a pod.). Popri informatívnosti, ktorá je v texte dominantnou, vystupuje teda aj aspekt subjektívny - hodnotenie. Tak sa na text "navrstvuje" ďalší z radov textových "zaraďovacích" znakov - subjektívnosť.

Otázky nachádzajúce sa v tomto I-texte-M nemajú charakter prvku dialogického komunikátu, keďže autor kladie otázku, na ktorú si dáva aj odpoveď, napr. A v čom je vtip? No v nazve. Herz svoje dielo nazval "Nemenovaná teenagerska sexy komédia, ktorá by sa dala natociť i za menej ako 10 miliónov dolarov ----".

Informácie (aj s osobnými postojmi, výzvami až hodnoteniami expedienta) pre podčiarknutie základných faktov v texte podávajú sa s cieľom zvýrazniť komunikačné ciele napríklad aj s osobitne štruktúrovanou výstavbou, napr.

Miesto konania byvale Gottwaldovo námestie oproti uradu vlády.

Dovod konania: zhromaždenie občanov prejavujúcich nespokojnosť so situáciou v našom štáte.

Pripravenosť polície: Vynikajúca, postavené zatarasy pred úradom vlády, pristavené dva zelené antony.

Počet obyčajných občanov: okolo 20 !!!!!

Nehľadám vinu len v občanoch, nakoľko organizácia a propagácia tohoto podujatia bola na tak primitívnej úrovni, že ani inak nemohla dopadnúť.....

FUJ!

A kde bola naša opozícia? Hrala golf?

HANBA!

V tomto internetovom texte popri informácii prevláda opäť postoj, hodnotenie, teda text sa stáva zmiešaným, s dominanciou funkcie informatívnej a druhej hodnotiacej-postojovej. Zaujímavá je spomínaná výstavba.

Internetový text sa tvorí ako nový typ písanej komunikácie bez nejakých modelov (textových vzorcov), ktoré sa expedientami ešte len vytvárajú, resp. "hľadáajú", preto je I-text tvorený často spontánne oproti pripravenosti iných typov písaných textov (ďalší opozitný rad).

Všimneme si štyri základné parametre, ktoré uvádza D.DuBartellová (1994) pri analýze opozície hovorenosť a písanosť v komunikácii sprostredkovej techniky. Je to: 1. substancia (písaná - hovorená - kinetická), 2. médium (papier - médium - komunikácia tvárov do tváre), 3. modalita (editovaný - spontánny modus jazyka) a 4. variantnosť (standardná spisovná forma - nespisovný subštandard). Naše skúmané I-texty charakterizuje 1. substancia písaná, 2. médium (počítač), 3. z hľadiska modality spontánny modus jazyka (needitovaný) a 4. variantnosť foriem jazyka v slovenských textoch sa realizuje od spisovnej formy až po slang (aj s prvkami iných jazykových systémov - najmä anglických). V uvedených parametroch 1. a 2. parameter vlastne zahŕňa opozíciu hovorenosť-písanosť, 3. a 4. parameter patrí k výstavbovým znakom textu vôbec, teda aj I-textu. V týchto autorkiných parametroch chýba druhá základná opozícia textov dialogickosť- monologickosť, pretože tento znak textu (textová opozícia) je (aj pri spomínanom "stieraní" rozdielov) ako jedna zo základných opozícií stále stredobodom pozornosti pri výskume a typológii textov (hlavne v textovej syntaxi).

Pri zaradovaní všetkých textov z hľadiska textovo - druhovej príslušnosti J. Dolník uvádza štyri kroky pri opise textu (pozri Dolník-Bajzíkova, 1998). Z hľadiska strategickej roviny, pri ktorej vstupuje do textovej klasifikácie téma, rozlišuje autor na základe expanzie témy štyri základné druhy textov: opisné (deskriptívne), rozprávacie (naratívne), vysvetľovacie (explikatívne) a zdôvodňujúce (argumentačné). Uvedené typy sa vyskytujú v zmiešanej podobe, pričom jeden spôsob "prezentácie" témy stáva sa základným, dominantným (aj v I-textoch). Všetky štyri uvádzané druhy textov sa realizujú aj v rámciskúmaných I-textoch. Častý je typ vysvetľujúci, napr.

Mam taky dojem-klonovanie

Nic nie je v prirode take pysne, samolube a presvedcene o svojej celkovej neomylnosti, ako clovecik. Chyba mu pokora, skumanie svojho ja a neustale sa rype v niecom inom nez by mal...

Nezamysla sa nad schopnostami, ktoré su hlboko ukryte v nom a ktore by mohli posluzit ludstvu a trpiacim jednotlivcom...nie, to on nie...

A tak si vymyslel klonovanie...

Nie, nie som ziadny nabozensky fanatik, ale mam posvatnu uctu pred clovekom a to je rozmer. ktorý si (aspon nieco) budem u seba vazit mozno najviac...

Z typov internetových "modelov" textov, ktoré sme sledovali v slovenskej I-sieti, ďalej vyberáme:

Typ "otázka (námet)" - odpoveď".

Patrí k jedným z frekventovaných typov textov. Uvedenie otázok rozličnou formou (rozličným spôsobom textovej výstavby) stimuluje verejné odpovede, napr. takýto typ "otázok":

Vsetko co mam rad - od kuchyne az po vesmir

KUCHYN

A: .

SPALNA:

PRED

TELEVIZ

OROM

V

PRACOV

NI:

V MESTE:

Na DEDINE:

VO

SVETE:

VO

VESMIRE:

Tento typ textu sa realizuje v dvoch "krokoch". Prvým je všeobecná informácia expedienta (alebo expedientov), signalizovaná nadpismi (Všetko čo mam rad- od kuchyne az po vesmir), čo je akousi "informatívnou" informáciou k prezentovanej téme a druhým "krokom" je realizácia tejto informácie v odpovediach. Osobitnú skupinu takýchto informatívnych textov tvoria informácie o inštitúciách, o krajinách, o obchodovaní, o cestovaní, o knižniciach, o novinách atď. (Makulová, 1997). Napr. základná informácia (ako prvý informatívny "krok") o Univerzite Komenského:

UNIVERZITA KOMENSKÉHO, BRATISLAVA

Vítajte na WWW server Univerzity Komenského.

Tato univerzita pozostava z rektoratu, 12 fakult a dalsich pracovisk. Niektore z nich maju vytvorene svoje vlastne servery.

Rektorat Univerzity Komenskeho

o Rímskokatolícka cyrilometodska bohoslovecka fakulta

o Kňazsky seminár sv. Gorazda v Nitre

o Evanjelická bohoslovecka fakulta

o Fakulta managementu

o Fakulta telesnej výchovy a športu

o Farmaceutická fakulta

o Filozofická fakulta

o Jesseniova lekárska fakulta v Martine

o Lekárska fakulta

o Matematicko-fyzikálna fakulta

o Pedagogická fakulta

o Právnická fakulta

o Prírodovedecká fakulta

Druhým "krokom" v tejto informácii o signalizovanej téme je vlastná, špecifická, informácia - obsahová, napr. konkretizácia faktov o Filozofickej fakulte.

K ďalším typom patrí napríklad "informácia vo forme verejného listu", na ktorú sa očakáva odpoveď (modifikácia s prosbou o odpoveď), ďalej je to "verejný list-úvaha" a množstvo iných variantov tejto elektronickej komunikácie. Napr. informácia o udalosti s podtextom irónie (subjektívny postoj):

Miroslav Rosental

Lampionovy sprievod

Mili spolubojovníci, stojíme v tichom zamyslení na Cankajskovom namesti pri pamatniku cloveka, ktorý pohol dejinami. V hlavach sa nam miesaju tazko vyslovitelne pocity obdivu a ucty...

Okolo nas prudia masy obcanov, ktorí s usmevom na tvári a s teplom v srdci prisli vzdac hold Osloboditeľovi. Kam az oko dohlidne, vsade spusta lampionov,...

Dnesok je vsak specialny tym, ze sme sa toho zucastnili aj my dava-Mirek a ja. Okolie sa k nam sprava zhovievavo, nas vyzor cudzincov je dostatocnym dovodom na zhovievavy postoj....

Typy I-textov sú veľmi rôznorodé a ich typologizácia z rozličných hľadísk bude zložitá, keďže na Internete existujú už tisíce textov a ich počet sa denne zvyšuje. Ukazuje sa, že tradičné delenie textov na monologické a dialogické ostane ako základné aj pri tomto novom fenoméne komunikácie. Z opozície hovorené a písané texty je pri nebezprostrednom dialógu vylúčená hovorená forma (ide len o písané texty) a z hľadiska realizácie témy podľa textovo-druhovej príslušnosti uplatňujú sa v I-textoch v rozličnom zastúpení všetky základné druhy textov s rozličnou dominanciou istého typu, ako sme uviedli, preto sa elektronická komunikácia najčastejšie realizuje v zmiešanom type textu.

Ukazuje sa však, že niektoré typy I-textov napriek veľkej rôznorodosti, vytvárajú na základe využívania istých jazykových prostriedkov a istých výstavbových postupov "textové vzorce" (textové modely). K takýmto identifikovateľným vzorcom textov zaraďuje napríklad J.Hoffmanová-O. Müllerová (1998, v tlači) listy na Internete (ide o súbor dvadsiatich rozsiahlych listov), keďže ich základná štruktúra zodpovedá bežnej štruktúre (neelektronického) listu. Ide však o listy len jednej pisateľky, čo sa nedá zovšeobecniť pre "všetky" typy internetových listov.

Z hľadiska gramatickej štruktúry I-textov pri skúmaní výstavby textov bude si treba všimnúť jazykové (i nejazykové) prostriedky viazanosti textu (Bajžíková, 1995) a to z týchto aspektov: všeobecnosť - špecifickosť výstavbových prostriedkov a s tým súvisiaca interná viazanosť oproti externej nadväznosti textu (na komunikanta, resp. komunikantov v roli percipienta ako aj na javy objektívnej reality). Napríklad využívanie

istých druhov zámen, najmä osobných, ako všeobecných výstavbových prostriedkov textu, pri externej nadväznosti textov lokálne a temporálne prostriedky výstavby (najmä externý čas a lokalita textu atď.). To je popri skúmaní textových typov či modelov alebo vzorcov cieľom ďalšieho výskumu I-textov.

Poznámky: 1. Text Internetu je pôvodný, neopravovaný.

2. Označením ----- medzi riadkami uvádzame vlastné prerušovanie I-textu (jeho skracovanie).

3. Znamienkom _____ označujeme ukončenie "citovaného" textu Internetu.

Literatúra

BAJZÍKOVÁ, E.: Slovenský jazyk Textová syntax. Stimul- Centrum informatistiky a vzdelávania FF UK Bratislava, 1995, s. 89.

DOLNÍK, J.-BAJZÍKOVÁ, E.: Textová lingvistika. Stimul-Centrum informatistiky a vzdelávania FF UK Bratislava, 1998 (v tlači).

DuBartellová, D.: Language and technological media. In: Writing vs Speaking, Language, Text, Discourse, Communication. Tübingen, Gunter Narr, 1994, s. 167-174.

FINDRA, J.: Štylistika internetových textov. Slovenská reč, 62, 5, 1997, s. 257-267.

HOFFMANOVÁ, J. - MÜLLEROVÁ, O.: Ein Privatbrief auf E-mail: immer noch ein Brief, oder eher eine Plauderei? (1998, v tlači)

HRBÁČEK, J.: Nárys textové syntaxe spisovné češtiny. Trizonia, Praha 1994, s. 134.

MAKULOVÁ, S.: Sprievodca po Internete alebo Internet od A po Z. Vyd. EL-T, s.r.o. Bratislava, s.471.

Andrea Bokníková

**Slovenská poézia - mladí autori a zbierky
medzi osemdesiatymi a deväťdesiatymi rokmi.**

V 80. rokoch išlo v poézii, najmä u mladých autorov nielen o premeny básnenia, ale aj o prehodnotenie priamo nevyslovenej otázky: Aký význam má pojem "mladej literatúry"? V predchádzajúcom desaťročí sa totiž stávalo, že mladí básnici v škole Nového slova (kde ideálom bola spoločensky angažovaná báseň klasicizujúceho viazaného verša) disciplinovane zatlačali talent pod patinu nemladých príznakov: poučujúcich gnóm, vážnej pocitovosti súcitu, "všefudskej" zodpovednosti za sociálne, vojnové krivdy minulosti. Potlačanie bio-psychickej mladosti bolo kompenzované tým, že práve v 70. rokoch sa umelo vyrábal pojem "mladej literatúry", nezodpovedajúci estetickým kritériám, aby inštitucionálne zastrešil socialistickú výchovu začínajúcich autorov pod tutorstvom V. Miháliku.

Túto situáciu začínajú rozrušovať už od polovice 70. rokov kritické diskusie a od začiatku 80. rokov zbierky s radikálne znovuzrodeným fenoménom mladosti. Najskôr ide o knižky "odpadlíkov" Nového slova; D. Hevier sa (1955) v zbierke *Nonstop* (1981) programovo vzdáva klasicizujúcej vznešenosti. Verše disharmonizuje drsne hovorovými výrazmi, hravosťou kalambúrov a zámerne detinských záznamov, ale zároveň deziluzívnym pohľadom na ľudskú samotu. Hevierov iracionálny, nevysvetľovaný smútok je predzvesťou bluesománie, no predovšetkým celkovým oslabením spoločensko-agitačnej funkcie básne rešpektovaním iracionality, záhadnosti života. Mladický romantickú rozorvanosť vyhrocuje M. Žiak (1959) v debute *Oheň až požiar* (1982) do expresívnych metafor sebaspaľujúcej energie, pričom písanie reflektuje baudelairovsky ako opojenie, znak bohémneho túlania. J. Urban (1964) v prvotine *Malý zúrivý Robinson* (1985) evokuje, v miestami bohémских impresiách, melanchóliu s cynickým nádychom. Povestným sa stal pre "zúrivú" polohu generačnej vzbury, keď nekompromisne odmieta konzumný život, pokrytectvo "dospelých". Verše tohto básnika, ale aj A. Turana v

debute *Ozvena vo všetkých jazykoch* (1987) vtrhli do literatúry spontánno-kritickou mladosťou, ktorá sa agresívne vymedzuje voči "otcom". J. Urban ambíciu hovorcu "generácie 60" utvrdzuje aj písaním recenzií a kritických statí.

Zbierkou *Prinesené búrkou* (1986) sa uviedol prvý autor bez poradenstva Nového slova I. Kolenič (1965) v polohe prejemnosti dojmových opisov, ktorá sa ľahko zvrtnie do agresivity voči okoliu. Koleničov lyrický subjekt sa "prenatálne" zakrúca do svojho intímneho priestoru a rozširuje ho na individuálny, rozprávko-mytologický svet. Skúma, psychoanalyticky zobrazuje svoju telesnosť, najmä hmat, aj v dotykoch s druhými. Principiálnejšie je telesnosť zastúpená u T. Lehenovej (1961) v debute *Pre vybranú spoločnosť* (1989), kde je erotika prítomná nielen v téme, ale aj ako princíp prenikania sa s empiriou, s vecami. Prejavuje sa ako barthesovská "rozkoš z textu", vychutnávaním zvukovo podobných, početných prívlastkov a jemno-lascivných zdobnelín.

Debute spomenutých troch autorov zasiahli do predstavy inštitucionálne organizovanej "mladej poézie" silným egocentrizmom lyrického subjektu, vysunutím básnického "ja". Namiesto občiansky agitačnej rétoriky zaviedli "rétoriku intimity" - hovorenie do vlastných radov (Urban) a ležérne rozprávanie pre seba, so svojimi psychickými stavmi (Kolenič, Lehenová). Lehenovej písanie o telesnej láske a "lenivení" ženy bolo na pozadí "vznešenej poézie" autoriek Nového slova škandalom. K trojici týchto debutov sa demonštratívny "kalendárom", mapovaním osobného priestoru bytu pridružuje prvá zbierka o niečo staršieho básnika V. Klimáčka *Až po uši* (1988). Jeho poézia vyžaruje pocitovú energiu bláznivosti, detinského ale v skutočnosti dômyselného znižovania "vysokých" kultúrnych aktivít. Lyrický subjekt akoby sa neologizmami vracal do fázy učenia sa jazyka, ich stavba však prezrádza paródiu na (vznešené) novotvary slovenského romantizmu. Celkom iným, úsporným výrazom epigramov a japonskej formy haiku sa vyznačuje knižka *Máš čo nemáš* (1985) zrelého debutanta K. Chmela (1953). Stav jemnej intelektuálnej analýzy pod zdanlivým pokojom interiérového "zátišia" odкрýva paradoxy, vrstvi podtexty klasickej filozofie, polemizuje s uspokojeným dobovým vnímaním.

Debutanti osemdesiatych rokov netvorili literárnu generáciu, iba "generáciu v úvodzovkách", ako ju r. 1996¹ označil M. Reisel, ktorý do nej patrí tradičnejším presadzovaním vážneho posolania básne, keď v debute *Odpoved'* (1986) vstupuje do svedomia hľadaním pravdy, čistoty, meditáciou nenásilne - cez zámlky. Spojili ich skôr vonkajšie okolnosti, "perestrojkové uvoľnenie" r. 1985, ambícia publikačne sa presadiť v zborníku Kruh a v časopise Romboid, v jeho prílohe pre mladú literatúru s názvom Dotyky (1987-1988), ktorá sa r. 1989

osamostatnila na časopis. Debuty kmitajú na rôznych vlnových dĺžkach, ale už dobová kritika zistila, že v spoločných súradniciach, keď u viacerých autorov vyzdvihovala "autentickosť". Súradnice autentického neznamenalí absenciu literárnej štylizácie, práve naopak, ide skôr o hru s autentickosťou. Formy "realistického registrovania" - Urbanove "bilancie" a Kolieničov enumeračný sebaoprieskum tela, Lehenovej "reportáže" či "momentky", Klimáčkové grafické tabuľky boli do poézie vkomponované s premysleným štylizáčným zámerom. Obchádzali občiansku emblematicu, archetypálnu kolektivitú dobovej lyriky a štylizovali "realizmus" či skôr empirizmus individuálnej skúsenosti. Autentickosť znamenala zapojenie autobiografie do básne, najmä v každodennom živote prirodzeného sveta. Uvoľnenie pretlaku telesnosti, spontánneho sebaopreciňovania, sa dotýka aj jazyka. Lyrický subjekt akoby elementárne artikuloval svieže dojmové obrazy, zvuky reči (Kolienič, Lehenová). Urbanova paródia na spoločenské heslá, ale aj Klimáčkovo oslobodzovanie jazyka a Chmelovo "ticho" polemizujú s inštitucionalizovanými formami, ich jazykom. A práve ne-odvodené, sociálne netransformované vnímanie je príznakom fenoménu mladosti, fungujúceho v druhej polovici osemdesiatych rokov nielen vo vekovo-generáčnom zmysle, no i podstatnejšie, v zmysle obrodných, uvoľňujúcich pohybov kultúrnej a spoločenskej situácie. Nová "rétorika intimity" pritiahla k poézii širšie vrstvy čitateľov a v niektorých prípadoch vyústila do autorstva piesňových textov či ich prekladov (1987 sovietska autorská pieseň, 1988 francúzske šansóny). V druhej polovici osemdesiatych rokov aj takto prebiehal proces demokratizácie či skôr sekularizácie² poézie, ktorá zahŕňa tri okruhy: 1. scivilnenie poézie na rozličných úrovniach, 2. rozšírenie a vydávanie piesňových textov veľmi odlišného typu a napokon 3. fakt, že poézia si nachádzala spontánnych čitateľov.

Po "nežnej revolúcii" (1989) stráca hra s autentickosťou výnimočnú pozíciu. Veľká časť poézie 90. rokov zdôrazňuje štylizovanosť, zámernú odvodenosť priestoru, predstáv, ktorá má však veľmi odlišné motivácie. V prípade J. Urbana básnický jazyk, tvorený často ako plagátová koláž sloganov, stratil v novej spoločnosti opodstatnenosť. T. Lehenová, naopak, prehlbuje v zbierke *Cigánsky tábor* (1991) sebaoprieskum krkolomným jazykovo-grafickým experimentom, za zdanlivou vyzývavosťou sa častejšie mihne horká irónia a túžba po citovom vzťahu. U V. Klimáčka v zbierke *Karamelky* (1992) predimenzované zvukovo-grafické hry postulujú chlebnikovovskú ambíciu vytvoriť z jazyka osobitný svet.

Širší problém zosilnenia štylizáčno-jazykového gesta predstavuje písanie I. Kolieniča, ktorého lyrický subjekt podlieha od zbierky k zbierke "výmene masiek". V tretej zbierke *Pôvabné hry aristokracie* (1991) sa mení z

rebela, asociála na aristokrata v salónnych interiéroch a konverzáciách. Vzd'afovanie sa od empirického, bezprostredne vnímateľného sveta v poézii 90. rokov súvisí aj s rôznymi spôsobmi hľadania nadreálnych svetov. Kultúrna inšpirácia je príznačná pre *Splny na inom nebi* (1991) maliara R. Bielika (1963), zbierku putovania storočiami, prerývaného citátmi náboženských textov. Štylizovaný svet delirického hnusu i krásy prináša do poézie už od polovice 80. rokov A. Turan ako básnik narkomanského podsvetia (*Sneha*, 1993). Neveľmi subtilnou mytologizáciou antiky (*Mramorová sieň*, 1992) a opracúvaním biblických prípadne iných kultúrnych frazém (*Plnosť*, 1993, *Skrytá pieseň*, 1995) sa prezentuje tvorba M. Milčáka (1960). Druhá zbierka R. Bielika *Rehoľa márnomyseľných bratov* (1995) vyjadruje apokalyptickú extázu mnohoslovným výrazom (naturalizmy, vulgarizmy) a vytvára akýsi "mysticizmus naruby", čím sa spríbuzňuje s navonok celkom odlišnou, beatnicky komponovanou knižkou *Slasti anarchie* (1994) I. Koleniča. Práve autori, ktorí hľadajú nadreálne svety kultúrnymi znakmi, citátmi, sa zoskupili pod ne-kultúrnym názvom "barbarská generácia" (A. Turan, J. Litvák, K. Zbruž, R. Bielik, I. Kolenič). Barbarstvo u nich značí zdanlivý odvrát od oficiálneho obehu spoločnosti v zmysle bohémneho životného štýlu.

V 90. rokoch sa v poézii črtajú dva prúdy. Prvým je postbeatnictvo, rozmieňané na nízku umeleckú úroveň najmä prispievateľmi časopisu *Dotyky*, ktorý sa (aj prekladateľsky) od kultivovanej všestrannosti prelomu 80. a 90. rokov postupne sústredil na beatnikov, Ch. Bukowského. Druhým výrazným, lebo "už nezašifrovaným" je prúd religiózny. V ňom sa popri R. Bielikovi, M. Milčákovi vyníma pôvodnou františkánskou mystikou "mlčania" E. Groch (1957). Tento básnik sa držal mimo všeobecných tendencií nielen pred revolúciou (spolu s O. Pastierom publikoval v samizdate), ale aj v 90. rokoch. V zbierke *Bratsestra* (1992) sa cez detské vnímanie - parafrázujúc úvahy S. Chrobákovej³ - ...sprítomňuje celý systém kresťanských hodnôt, aj kresťanská úcta k všehomíru... je v nej zapracovaný až mytologický synkretizmus ľudských kultúr.

Napriek pocitovým polohám ústretovosti voči empirickému svetu⁴ prevláda v 90. rokoch vypätá pocitovosť kľča, opojenia, prechádzajúca do stavov únavy, nudy. Formuluje sa životný pocit dezilúzie z porevolučnej situácie, k čomu pristupujú aj globálne civilizačné problémy: vojny, ekológia. Vypätá pocitovosť môže byť individuálne autentická, motivuje ju však aj hlad po predtým zakázanej literatúre nadreálna, mystiky a pornografie. Opozične voči tomuto javu sa profiluje P. Macsovszky (1966). Jeho autorský princíp sa pokúsil svoj debut *Strach z utópie* (1994) "očistiť" od pocitov tým, že časť z neho poskladal z vedeckých metatextov podľa súvislostí, uvádzaných v tradičných dejinách umenia. Macsovszkého texty, tzv. sterily a neologizmy knižky

Ambit (1995) fungujú ako šifry-samoznaky v ezoterických hrách kultúrno-historických odkazov. Oproti pocitovému exhibicionizmu predovšetkým I. Koleniča postavil "estetiku myslenia", ktorú uplatňuje aj v reflexii literatúry a výtvarného umenia. P. Macsovszky a P. Šulej (1967) využívajúci v knižke *Kult* (1996) počítačovú grafiku, posúvajú verš k mnohojazykovosti. Po Klimáčkovom radostne futuristickom oslobodení slov nadväzujú skôr na výtvarný futurizmus, na jazyk vizuálnych médií, počítačov.

J. Urban, I. Kolenič a postbeatnici v 90. rokoch deklarujú "starobu", únavu s dekadentnými, až barokizujúcimi (pri)znakmi, a aj texty P. Macsovszkého pôsobia nemladickým dojmom vzdelanectva. Povedľa Koleničovej "šľachtickej aristokracie" sa P. Macsovszky manifestačne hlási k aristokracii buržoáznej, k renesančnému prepojeniu vedeckosti s iracionalitou. " *...Áno, sú mi blízke elitárske tendencie... umenie by malo pomaly stať záležitosťou elity a k vstupu do múzea by sa mali udeľovať víza... Vidíme, že to s tou toleranciou a demokraciou nebude všetko v poriadku... Proletariát predsa nemôže diktovať poetiku estetického myslenia vznikajúceho na vrchole pyramídy. Potrebujeme eleganciu buržoázie a choromyselnosť aristokracie.*" ⁵

Po sekularizácii poézie, jej ústretovejšom geste voči čitateľovi, ktoré spoluvytvárali socialistické funkcie masovejšieho výchovného pôsobenia literatúry, si tak "autor" uvedomuje svoju aristokratickosť, výlučnosť. Intelektuálny výber citátov alebo slov je u Macsovszkého neraz kamufláciou, ktorú sebaironicky priznáva. "Aristokratickosť" písania však súvisí aj s faktom, že v novej spoločensko-kultúrnej situácii a v konkurencii masmédií sa literatúra stáva záležitosťou užšieho kruhu špecialistov. Inú polemiku voči postbeatnictvu predstavuje V. Puchala v knižke *Volné ticho* (1996). Jej poetisticky radostné hry s rýmami a frazeologizmami sú inšpirované tvorbou M. Válka a Ľ. Feldeka. U Puchalu ide opäť o "odvodenosť" poézie, ale na rozdiel od Macsovszkého a Šuleja, stavajúcich na triku, technickom vtipе, Puchala sa meta-poéziou pokúša - paradoxne - vrátiť do básne spontánnu pocitovosť. V romantizujúcej, refrénovej kompozícii "symfónie", v nehe i humore "hrdinu domácnosti" sa spolieha ešte na prirodzený talent, inak ako M. Solotruk (1970) v debute *Tiché vojny* (1997). Solotrukov subjekt sa precitľuje v prirodzenom svete dediny, bytu silnou imagináciou, akoby primárnymi dotykmi seba, blízkych, až v mýtickej atmosfére. Aj uňho sú zreteľné literárne vzory - zvládnutie poetiky, "siete" motívov J. Stachu, J. Ondruša či osamelých bežcov, originálne sú však sebaironické komentáre, ľahkosť, anekdotický nádych. Potrebu autenticity (alebo hry s ňou) vracia do poézie A. Habláka (1977) v debute *Váhavo postávam nepripravený odísť* (1995) malým "diárom", ktorý uvádza i problémové osobnosti histórie a mottá z

piesňových textov (M. Lasica, K. Kryl). Prévertovsky ľahký prehovor voči druhému prechádza do rapsodickej, miestami rýchlej emfatickej reči. Báseň má byť osobná - "krikom" či "mlčaním"...

Po obnovovaní fenoménu mladosti v druhej polovici 80. rokov sa poézia mladých autorov rozchádza k rôznym predstavám, koncepciám mladosti, staroby a nemladickej vzdelanosti. Bio-sociologizovaný pojem "mladej literatúry" je rozrušovaný estetickými prípadne trhovno-pragmatickými kritériami. Situácia "nového" sa komplikuje vydávaním literatúry, ktorá pred r. 1989 nemohla byť publikovaná a regionalizáciou literárneho života. To, čo z textov mladých autorov kultúrne a čitateľsky nezostarne, preverí čas.

Poznámky

1.) Romboid 31, 1996, č. 7 - monotematické číslo venované tzv. generácii v úvodzovkách

2.) SEKULARIZÁCIA, SEKULARIZMUS sa v slovníku cudzích slov vysvetľuje ako oslobodenie verejného života od náboženských vplyvov

Pod sekularizáciou mám však na mysli "zosvetštenie" od socialistických verejných rituálov, od povinnosti byť "človekom" verejným (ktoré sa v 70. rokoch dialo na úkor súkromia, prirodzenosti, sebaapocitovania každého individuálneho "ja" človeka)

3.) Chrobáková, S.: Situácia básne. (Dizertačná práca). ÚSL SAV, Bratislava 1994 alebo Premiera stvorenstva. In: Romboid 32, 1997, č. 1, 37-50 a č. 2/3, s. 30-40

4.) Spomeniem aspoň niekoľko zbierok ústretovosti voči empirickému svetu. Debut *Listok na státie* (1994) predčasne zosnulého K. Péma prináša marginálne "portréty", anekdoty o blízkych, najmä "malých" ľuďoch a tragikomiku ľudského údely vyvažuje anakreontskou radosťou z básnenia. Oneskoreným debutom je i *Broskyňový súmrak* (1992), ktorým sa P. Hudák (1959) vracia do minulosti predkov (hudobníkov, roľníkov) reportážnymi momentkami s magickým nádychom. Naproti tomu J. Beňová (1974) sa už v teenagerskom veku prezentovala zbierkou *Svetloplachý* (1993) scénkami z domova, bytu a grafickými záznamami s britkou pointou. Beňovej jemná recesia s ferlinghettiiovskými inšpiráciami navodzuje elementárnu etiku pozornosti voči rodine, priateľom aj v skladbách-leporelách *Lonochod* a *Nehota* (1997).

5.) "Krása náhodného môže byť vykalkulovaná". Rozhovor s P. Macsovszkým. In: Dotyky 6, 1994, č. 6/7, s. 2-5.

Literatúra:

1. Legitimnosť zážitku. Z kritickej diskusie o zbierke I. Koleniča Prinesené búrkou. Romboid, príloha Dotyky, 23, 1988, č. 6, s. 114-122.
 2. Bajusová, Z.: Sedem zbierok, sedem rokov. Slovenské pohľady 108, 1992, č. 5, s. 25 - 29.
 3. Chrobáková, S.: Podoby lyrického subjektu v mladej poézii posledných rokov. Romboid, príloha Dotyky, 22, 1987, č. 2, s. 114 - 118, č. 3, s. 107 - 113, č. 4, s. 114 - 116
 - 4.) Obratník RAKa: Literatúra 90. rokov - výnimočná alebo svoja? (Diskusia). RAK, 1, 1996, č. 2, s. 19 - 32
- PS: Táto stať si nenárokujú na faktografickú úplnosť - neregistruje všetky dosiaľ vydané zbierky povedzme J. Urbana, I. Koleniča, neprináša ani kompletný "zoznam" autorov. Usilovala som sa zachytiť iniciatívne debuty, gestá, či ich posuny, zvlášť na prelome 80. a 90. rokov

Tvorba slovenských prozaičiek v 70. tých rokoch XX. storočia

Ladislav Čúzy

V šesťdesiatych rokoch sa viacerí slovenskí prozaici pokúsili odkloniť od tradičnej realistickej poetiky, využívali formálne experimenty, aby zmodernizovali svoje prózy. Menila sa aj tematická orientácia prozaickej produkcie. Tematizovala sa prítomnosť a využívali sa najmä rozličné žánre krátkej prózy. Do popredia sa dostával skepticizmus, subjektivismus, dezilúzia a motívy odvodzované od existencialistickej filozofie. Prózy vyjadrujúce neustále komplikovanejšiu orientáciu ľudského jednotlivca vo svete stáli v opozícii voči románovej tvorbe pokúšajúcej sa tematizovať spoločensko-politické udalosti posledných desaťročí. Žiaľ, experimentovanie v slovenskej próze 60. tých rokov takmer neovplyvnilo tvorbu slovenských prozaičiek.

70. roky znamenali pod tlakom politických udalostí (vpád sovietskych okupačných vojsk do Československa v roku 1968 a nasledujúca zmena politickej orientácie) nútené prerušenie prirodzeného literárneho vývinu.

Niektorí spisovatelia odišli do emigrácie, iní boli prenasledovaní a nemohli kratšie, či dlhšie obdobie publikovať. Takmer všetci experimentátori, ak sa chceli aktívne vrátiť do literatúry, museli meniť poetiku svojich prác.

Tieto udalosti sa nedotkli vo výraznejšej miere ženských autoriek. S významných autoriek emigrovala len Jaroslava Blažková. Zákazom publikovania boli postihnuté Hana Ponická, Zlata Solivajsová, Hela Volanská a čiastočne Marína Čeretková-Gáľlová.

Začiatkom 70. tých rokov sa úplne zmenila literárna situácia na Slovensku. Po krátkom období literárnej i spoločenskej slobody nastalo opäť obdobie riadenej kultúry. Do literárneho života tvrdo zasiahlo aplikovanie záverov dokumentu Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ (1970) a najmä rezolúcia XIV. zjazdu KSČ (1971), v ktorej sa okrem iného vyslovili aj nasledujúce slová: "Strana bude podporovať umenie vychádzajúce z leninských zásad straníckosti a ľudovosti, z princípov socialistického realizmu, výrazovo a žánrovo rôznorodé, pevne späté so záujmami a bojom robotníckej triedy a všetkého pracujúceho ľudu."

Od literatúry sa žiadalo celkom zreteľne, aby sa spisovatelia opäť pokúšali vytvárať akýsi variant socialistického realizmu. Socialistický realizmus v pravom slova zmysle nebol uvedený do života. Literatúra napriek direktívnemu usmerňovaniu a obmedzovaniu slobody autorského prejavu bola predsa len oveľa diferencovanejšia ako tomu bolo v päťdesiatych rokoch, a preto sa oveľa častejšie používal vágnejší termín socialistická literatúra ako socialistický realizmus. Jedno však bolo isté. Ak sa chcel spisovateľ presadiť v dobovom kontexte, musel svoju poetiku odvíjať od realizmu a pokúšať sa reagovať na súčasnosť, prípadne na "hrdinskú" národnú minulosť (do popredia sa dostávala opäť téma SNP). Od literatúry sa opäť žiadalo tematizovanie spoločenského optimizmu. Idea práce sa stala najvyššou morálnou hodnotou.

Pretože si slovenské prozaičky nevypracovali v 60. tých rokoch žiadnu "nerealistickú" poetiku, nemali vlastne čo negovať a čo "naprávať". Ak chceli, mohli sa hneď zapojiť do "obrodného" procesu slovenskej prózy. Takmer všetky debutujúce autorky tohto obdobia to spravili. Staršie autorky zväčša išli svojou cestou, ktorá však bola umelecky úniková a, aj keď neraz čitateľsky úspešná, umelecky neproduktívna.

Literatúra písaná ženami spisovateľkami sa stala rovnocennou súčasťou jej mužskej zložky. Žiadalo sa od nej v podstate to isté, čo od literatúry písanej mužmi. Mala byť v prvom rade literatúrou "objektívne" (teda na základe

akceptovania princípov marxizmu-leninizmu o od neho sa odvíjajúceho socializmu) zachytávajúcou život v socialistickej spoločnosti a ideálne projektovať jeho perspektívy.

Pre individuálne pocity človeka nebolo v nej veľa miesta. Samozrejme, ak máme na mysli skutočné pocity, pretože subjektívny život bolo možné stvárať, ale aj ten bol podriadený celkovej orientácii tejto literatúry. Žene sa dával v živote a teda aj v literatúre veľký priestor, ten bol však skôr len politicky deklamovaný ako skutočný. O jej problémy sa vlastne nikto nestaral. Hľadala sa napríklad hrdinka práce, či prototyp ženy, ktorá dokáže hravo plniť všetky povinnosti, ktoré od nej vyžaduje rodinný život, ale ktorá zároveň dokáže byť aj rovnocennou partnerkou mužovi v spoločenskom živote, či zamestnaní. O žiadnych emancipačných, či dokonca feministických tendenciách sa v tom čase nehovorilo. Došlo však k zaujímavej situácii. Ženy písali veľa. Niektoré sa pokúšali vytvárať akési prototypy "hrdinských" žien, ale oveľa častejšie sa stretávame s prejavom ženskosti v tradičnom slova zmysle, v prejavení túžby po harmonickom manželstve, vytvorenom na základe veľkej lásky, ktorej však v živote veľa nebolo a jej absenciu nahrádzali autorky tvorbou hrdiniek sentimentálne reagujúcich na životné podnety. Sentiment sa dokonca vyskytoval aj u hrdiniek zdánlivo emancipovaných, ktoré boli úspešné v práci i spoločenskom živote. Viaceré autorky pociťovali rozpor v tejto predstave súčasnej ženy. Do ich autorskej stratégie sa dostávali ženy, ktoré boli úspešné v práci, ale nešťastné v intímnej rovine. Ženy, ktoré sa rozišli so svojimi manželmi, či milencami, pretože tí ich akosi nepochopili. Tieto hrdinky však neboli dostatočne pevné, aby tematizovali skutočne emancipačné, či dokonca feministické postoje. Ich reakcie na sklamanie boli zväčša opäť skôr citové ako racionálne. Ich predstavy riešenia problémov v intímnej rovine skôr vytvárali ideálne modely akoby riešili konfliktné situácie.

V 70. tých rokoch sa prezentovalo svojimi prácami relatívne veľké množstvo prozaičiek. Avšak viaceré z nich nevydali viac ako jednu knižku.

Z najstarších autoriek bola najaktívnejšia Hana Zelinová, ktorá v tomto čase vydala historickú trilógiu Alžbetin dvor (1972), Volanie vetra (1974) a Kvet hrôzy (1977). V nej sa predstavila ako dobrá rozprávačka zručne manipulujúca s osudmi postáv, ktoré zatienili historickú trilógiu. Roku 1979 vydala aj zbierku noviel zo súčasnosti Hodina zažihania sviec. Jej tvorba, napriek tomu, že našla veľký ohlas medzi čitateľmi, je myšlienkovú vzdialená dobovej problematike a formálne zastaralá.

Katarína Lazarová vydala po sérii detektívnych románov zo 60. tých rokov opäť klasickú prózu. Jej román *Vdovské domy* (1977) prešla literárna kritika mlčaním. Väčšiu pozornosť nevzbudil ani román *Margity Figuli Víchor v nás* (1974).

Autorky mladšej generácie sa predstavili rôznorodou tvorbou. Vplyvy literatúry 60. tých rokov nachádzame v tvorbe Alty Vášovej, najmä v pokuse o jazykovú inováciu rozprávania v knižkách *Zaznamenávanie nepráv* (1970) a *Miesto, čas, príčina* (1972). Inou cestou išla Lýdia Ragačová (1947) v knižke *Mystérium* (1971), v ktorej sa pokúsila stajomniť svoje rozprávanie hlbším ponorom do psychológie postáv.

Určité subjektívizujúce tendencie emancipačného charakteru sa objavili v novele *Nataši Tanskej* (1929) *More* (1970). Je to rozprávanie v ich-forme, v ktorom mladé dievča hľadá prostredníctvom hodnotenia vzťahov s okolím vlastnú identitu. Je to príbeh hľadania, plný individuálnych neistôt a životnej skepsy, ktorá sa len ťažko prekonáva.

Hela Volanská vo svojom poslednom románe, pred dlhoročným zákazom publikovania, *Siahni si, ako ma to bolí* (1970) siahla za témou z lekárskeho prostredia, ktorú spracovala realisticky.

S požiadavkami doby sa veľmi rýchlo stotožnili viaceré autorky. V publicistických tendenciách svojej predchádzajúcej tvorby pokračovala Libuša Mináčová v knihe *Muž z obrazu* (1971). Viera Handzová (1931) sa prispôsobila nielen žiadanej poetike, ale aj téme. V roku 1975 vydala román s témou Slovenského národného povstania *Chvíle dvoch slnovratov*. Vyhranenú angažovanosť znížila v etizujúcej zbierke poviedok *Kamaráti do zlého počasia* (1977), v ktorej vyrozprávala osudy viacerých sklamaných žien konfrontujúcich svoje túžby s realitou po dvadsiatich rokoch na maturitnom stretnutí. Klára Jarunková (1922), úspešná autorka pre deti a mládež, taktiež neodolala a vrátila sa k téme Povstania. Po románe *Stretnutie s nezvestným* (1978) vyrozprávala v románe *Čierny slnovrat* (1979) príbeh jednej rodiny žijúcej v čase Povstania v jeho centre Banskej Bystrici.

O psychologicky orientovanú prózu sa pokúsila v 70. rokoch Marína Čeretková-Gáľlová (1931). V novele *Hriešne dievča Júlia* (1970) prekvapila čitateľov zvýšenou erotickosťou príbehu. Vyrozprávala životný príbeh učiteľky Júlie Peterkovej, ktorá zažila nevelmi radostné detstvo. Svoju plachosť a bojácnosť sa pokúsila vykompenzovať manželstvom. To jej však životnú istotu neprinieslo. Problémy manželského súžitia nahrádza kontaktmi s inými mužmi, ktoré sa odohrávajú v rovine túžob, ale aj v realite. Pokoj do jej života neprinášajú ani nové životné skúsenosti. Po nútenom odmlčaní vydala román *Jednooký* (1978). V románe programovo využila

psychologický realizmus. Do centra príbehu postavila Vinca Vavru, bezvýznamného muža, ovplyvňovaného vlastným egoizmom a nevzdelanosťou.

Typickou reprezentantkou vývinových tendencií, ktoré najvýraznejšie charakterizujú slovenskú literatúru 70. tých rokov písanú ženami, je tvorba Viery Švenkovej (1937). Debutovala zbierkou krátkych próz *Biela pani Zuzana* (1973). Švenková, tak ako po nej viaceré slovenské autorky, naznačila vo svojich prózach "filozofiu veľkej životnej lásky". Ideál veľkej lásky je najvyššou životnou hodnotou. Mužskí partneri sú však neschopní takejto lásky, čím sa ženy dostávajú do neriešiteľnej situácie. Každá, hoci i tá najväčšia láska má svoje ohraničenie, nie je večná. Ženský ideál je tým nenaplnený a treba hľadať iný. V slovenskej próze hľadali tento ideál autorky rozlične. Zväčša paradoxne príklonom k určitým zdanlivo emancipačným prejavom objavujúcim sa v rovine vzťahu k práci a k iným ľuďom, ale najmä v sentimentalizujúcich tendenciách harmonizujúcich vzťah medzi mužom a ženou, tým sa však vracali k východiskovému bodu, inak definovanej túžbe po veľkej láske.

Poviedky zo zbierky *Biela pani Zuzana* obsahovali v pozadí taktiež ideál veľkej lásky. Švenková ho však naznačila len vo forme túžby. Témou väčšiny próz tejto zbierky bola osamelosť, chápaná neraz ako nutnosť, z ktorej niet východiska. Jej skepsa kulminovala v odidealizovaní lásky a dokonca i manželstva.

V roku 1974 vydala román *Limbový háj*. Tak ako to žiadala oficiálna kritika, tak aj spravila, napísala román o Povstaní. Nepodarilo sa je opísať po novom známou historickú skutočnosť. Dôraz položila na vykreslenie rôznorodých charakterov. Postavy, ktoré stoja v popredí, sú z galérie "švenkovských" sklamaných ľudí. Zuzana Batizová a Júlia Kráľová sú sklamané v láske, obe mali svoje túžby, ktoré nevedeli zrealizovať. Intímne osudy postáv prekryli historickú skutočnosť, ale nestali sa typmi, ktoré by svojimi problémami diskurzívnejšie pôsobili na náročnejšieho čitateľa.

Novelou *Zátišie s gitarou* (1977) sa pokúsila vytvoriť Viera Švenková obraz súčasnej vysokoškolskej mládeže. Autorskú stratégiu vybudovala na princípe etických opozícií, čím sa z textu stala neživotná moralita (opäť obsahujúca motív veľkej lásky, ale doplnený predstavou existencie bezchybnej osobnosti). V tomto texte sa už výrazne prejavili aj sentimentalizujúce tendencie. Vnútorým svetom žien sa zaoberala Švenková v podobnom štýle aj v zbierke poviedok *Malý herbár* (1979).

V 70. tých rokoch sa stala dominantnou témou tvorby autoriek láska. Láska v rôznych obmenách, chápaná vždy ako silný cit, determinujúci myslenie a konanie ženy. Individuálne obrazy lásky boli odlišné, ich filozofia bola

však rovnaká. Láska bola chápaná ako etická a až potom eroticko-sexuálna hodnota. Takáto filozofia spojená s ideou "nedosiahnuteľnej veľkej" lásky vytvárala predpoklady pre prienik sentimentality do textov slovenských prozaičiek.

Charakteristickým prvkom poetiky autoriek bola štylistická nivelizácia. Realizmus sa uplatňoval v poetike každej spisovateľky a odchýľky od opisnosti boli vytvárané azda len mierou psychologického prieniku do vnútra postáv, či orientáciou na vecnosť opisu bez zaangažovanosti autorského subjektu. Kontext slovenskej prózy rozšírili prozaičky skôr len svojimi menami a množstvom diel, ale nie umeleckou a filozofickou hodnotou.

Medzi sentimentalizujúce autorky patrili Jana Gavalcová (1939) (novela *Len neplač, prosím ťa*, 1971, zbierka poviedok *Svetlo z inej strany*, 1974 a novela *V pavučinách*, 1978). Helena Dvořáková (1943) s novelou *Fúkni do púpavy* (1978). Daniela Příhodová (1941) s dvojnovelou *Hra s ozvenou* (1977). Paula Sabolová (1938) s novelou *Prázdniny* (1977). Pavla Kováčová so zbierkou poviedok *Nádej* (1975)...

Sentimentalizujúca tendencia sa v slovenskej próze objavovala nielen vo vzťahu k motívu lásky, ale zriedkavejšie aj vo vzťahu k sociálnym problémom, najmä vo vzťahu k motívu neúplnej rodiny. Tento motív však v rozličnej podobe využívali autorky najmä v tvorbe pre deti a mládež.

Tendenciu k akejsi novej vecnosti reprezentovala svojou tvorbou Oľga Feldeková. V jej knihách *Sťahovanie na mieste* (1976) a *Dievča a šťastie* (1979) sa stretávame námetovo i štylisticky s veľmi rôznorodými prózami. Opisná tendencia, bez pokusu o autorské zaangažovanie sa však v nich vyskytuje pomerne často.

Filozofujúcu tendenciu s určitými náznakmi emancipačného zhodnocovania postavenia ženy v spoločnosti reprezentuje Etela Farkašová (1943) (zbierka poviedok *Reprodukcia času*, 1978).

70. te roky priniesli do slovenskej literatúry vpád relatívne veľkého množstva autoriek. Žiaľ, kvantita ešte nevytvára automaticky kvalitu. Spoločenské podmienky boli pre literatúru neprajné a ženy sa im "prispôbili" najmä únikom do intímnej sféry lásky, ktorú však chápali zväčša príliš sentimentálne a naivne. O emancipačných tendenciách vtedajšej slovenskej prózy sa takmer nedá hovoriť. Ženy intelektuálky, individuálne mysliace a získavajúce pracovné úspechy, paralelne s ktorými prichádzajú aj "úspechy" v intímnom živote, sa v prózach tohto obdobia ešte len začínajú objavovať (Dvořáková, Farkašová, Švenková,...).

Juraj Dolník

Jazyková kritika na Slovensku

Úloha jazykovej kritiky

Predmetom jazykovej kritiky sú verejné jazykové prejavy, ktoré sa viac alebo menej odchyľujú od predstáv o kultivovanom používaní jazykových prostriedkov. Jej funkcia spočíva v poukazovaní na nedostatky vo verejných jazykových prejavoch, teda na nekultivované používanie jazykových prostriedkov, čím sa má zabrániť tomu, aby sa vo verejnej komunikácii udomáčňovali prostriedky, ktoré nevyhovujú kritériám jazykovej kultúry. Jazyková kritika je súčasťou jazykovej výchovy, lebo kritiku spája s informáciami o kultivovanom spôsobe vyjadrovania. Jej zámerom je podporovanie jazykového kultivovania používateľov, čo v konečnom dôsledku znamená podporu kultivovaniu jazyka.

Jazyková kritika môže byť odborná, ale aj neodborná, založená na viac alebo menej vedome osvojených hodnotiacich kritériách. Používatelia jazyka netvorí ani z tohto hľadiska rovnorodé spoločstvo. Rozčleňujú sa podľa toho, ako citlivo reagujú na kultivovanosť jazykových prejavov, ale aj podľa toho, že majú odlišný postoj k jazykovej kultúre alebo odlišné predstavy o nej. Tieto rozdiely sa zreteľne prejavujú pri odlišných reakciách na jazykovú kritiku. Občas sme napríklad svedkami, že niektorí slovesní umelci neprijímajú odbornú jazykovú kritiku, pričom argumentujú na základe prirodzeného metajazykového uvažovania. Každý používateľ jazyka neakceptuje kritiku, niektorí ju prijímajú pasívne, iní sa dajú poučiť, ale sú aj takí, ktorí si kritiku nevšímajú a držia sa svojej jazykovej kompetencie. Dost' často nenachádza odborná kritika žiadnu ozvenu a kritizované javy sa opätovne vyskytujú, pričom niektoré z týchto javov sú neobyčajne životaschopné. Ak si prelistujeme príslušnú literatúru, zisťujeme, že tie isté kritické poznámky sa v istých intervaloch opakujú už desaťročia. Pokiaľ jazykový kritik nemieni zotrvať na istých názorových stereotypoch, kladie si otázku, ako sa dá vysvetliť, že sa odbornej jazykovej kritike nedarí plniť úlohy, ktoré sú zdôvodnené a pre jazykové spoločstvo prospešné.

Štiepenie názorov

Pri hľadaní odpovede na položenú otázku jazyková kritika spravidla obracia pozornosť na okolnosti, ktoré ovplyvňujú jazykové správanie používateľov a ich postoje k jazykovej kultúre. Často sa im vyčíta ľahostajnosť,

nedbajstvo, pohodlnosť, neúcta k materčine, podceňovanie jazyka ako kultúrnej hodnoty a spomína sa aj nedostatočne rozvinuté národné povedomie. Nedostatky sa vidia aj v jazykovej výchove, a to najmä v školstve, a permanentne sa hovorí o potrebe uplatňovania účinnejších výchovných metód a foriem. Menej výrazné sú zatiaľ hlasy, ktoré sa usilujú upriamiť pozornosť aj na samotnú jazykovú kritiku, na jej koncepciu, na jej teoretické východiská, na nosné pojmy jej teoretického zázemia. Črtá sa zreteľné štiepenie názorov. Túto otázku som rozoberal v minuloročnom príspevku (Dolník, 1997), a preto sa k nej vyjadrim stručne. Počiatky tohto štiepenia sú späté s prvými vážnejšími pokusmi o sociolingvistický výskum na Slovensku a v súčasnosti sú posilňované slovenskými lingvistami, ktorí, nadväzujúc na tieto pokusy, súčasnými sociolingvistickými výskumami spoznávajú súčasnú jazykovú prax, ako aj názory a postoje používateľov slovenčiny. Základom názorového štiepenia je odlišný prístup k jazykovej praxi. Prvý prístup sa zakladá na registrovaní tých prvkov v jazykových prejavoch, ktoré narušajú súlad prejavov s predstavou o kultivovanom spôsobe vyjadrovania, a na úsilí o odstránenie týchto rušivých prvkov. Ide o idealistický alebo osvietenský prístup, ktorý je spätý so snahou o priblíženie jazykovej praxe k istej predstave, k ideálu, k stavu „má byť“, ktorý sa dá dosiahnuť jazykovou osvetou. Pri druhom prístupe sa kladie dôraz na dôkladné poznanie jazykovej praxe, na odhalenie príčin istých jazykových správaní používateľov, na zistenie ich reálnych postojov, na spoznanie ich reálnej jazykovej kompetencie. Tento prístup môžeme označiť ako realistický alebo demokratický, lebo je spojený s úsilím o opis a analýzu reálnej jazykovej praxe, o jej vysvetlenie, aby sa na podklade získaných poznatkov budovala teória, ktorá adekvátne uchopuje jazykovú prax a ktorá zblízuje predstavu o kultivovaných jazykových prejavoch s metajazykovou intuíciou používateľov.

Nie je táto názorová diferenciácia rušivá pri kultivovaní spisovnej slovenčiny? Nemali by sme sa držať prvého prístupu? Tento prístup má predsa relatívne dlhú tradíciu, opiera sa o teóriu s vysokou vedeckou autoritou (bude o nej reč) a je spätý s atraktívnym ideálom kultivovaných jazykových prejavov. Je pravda, že medzi ideálom a jazykovou praxou je dlhodobé napätie, že používatelia jazyka, ktorí by mali byť reprezentantmi jazykovej kultúry, sú dosť často objektom jazykovej kritiky, ba dokonca - ako sme už spomenuli - polemizujú s odbornou kritikou. Máme korigovať náš ideál, aby sme vyšli v ústrety „nepolepšiteľným“ používateľom jazyka? Máme znížiť nároky na jazykovú kultúru, lebo používatelia ešte stále „nedorástli“ na úroveň týchto nárokov? Nemali by sme ísť naďalej cestou trpezlivého a vytrvalého približovania jazykovej praxe k žiaducemu stavu? Neradno okamžite odpovedať na tieto otázky, hoci ne jeden jazykový kritik by iste hneď zareagoval, že tu niet o čom diskutovať, pretože odborne podložená jazyková kritika nemôže v žiadnom prípade tolerovať jazykovú nekultúrnosť, ak sa nechce vzdať svojho odborného presvedčenia, ktoré zahŕňa aj presvedčenie o tom, že práve

taká kritika je prospešná pre jazykové spoločenstvo. Uvážlivá odpoveď predpokladá sebareflexiu. K sebareflexii jazykovej kritiky nabáda aj spomínaný druhý prístup. Ak už desaťročia zisťujeme, že nebadáme znižovanie napätia medzi želaným a reálnym stavom používania jazyka, musíme sa predsa zamyslieť aj nad tým, či želaný stav zodpovedá tomu, čo je v súlade s prirodzeným narábaním s jazykom, teda s takým narábaním, ktoré je riadené jazykovou a komunikačnou kompetenciou členov jazykového spoločenstva. Tu sa natíska otázka, do akej miery poznáme túto kompetenciu (túto otázku posúvajú do ohniska pozornosti zástancovia realistického prístupu). Namiesto skúmania tejto kompetencie môžeme, pravda, na základe impresií vyhlásiť, že nie je dostatočne rozvinutá, a preto ju treba rozvíjať, samozrejme, v smere k nášmu želanému stavu. A stojíme skalopevne na našom stanovisku. Pozrime sa bližšie na toto stanovisko.

Teoretické zázemie jazykovej kritiky

Myšlienkový pôdorys súčasnej jazykovej kritiky nachádzame u protagonistov funkčnej teórie jazykovej kultúry, ktorá sa konštituovala na princípoch funkčného štrukturalizmu pestovaného v pražskej škole. Táto teória má už vyše šesťdesiatročnú tradíciu a jej nositeľmi boli a sú poprední predstavitelia českej a slovenskej jazykovedy. Azda práve preto absentuje zdravá kritická oponentúra, ktorá by inšpirovala k rozvíjaniu teórie na báze kritickej analýzy jej pojmového aparátu. Myšlienkový rámec teórie je presvedčivý. Kultivovanie spisovného jazyka je zamerané na to, aby jazyk bol neustále zosúladowaný s cieľmi a potrebami, ktoré jazykové spoločenstvo spája so spisovným jazykom. O kultivačné zásahy do jazyka ide len v tom prípade, ak vedú k funkčnému obohateniu jazyka, k prispôbovaniu jazyka meniacim sa funkčným potrebám. Kultivovanie jazyka nesmie protirečiť princípu pružnej stability, ktorý zaručuje potrebnú ustálenosť (stabilitu) jazykových prostriedkov a súčasne ich prispôsobivosť (pružnosť) novým vyjadrovacím potrebám. Tento princíp sa uplatňuje prostredníctvom jazykovej normy, ktorá je základným regulátorom jazykového správania. Primárnym nástrojom kultivovania jazyka je kodifikácia. Je logické, že základné kodifikačné kritériá sú aj základnými hodnotiacimi kritériami jazykovej kritiky. Ide o tri kritériá, a to normovanosť, funkčnosť a systémovosť. Najčastejšie sa tieto kritériá prejavujú v harmónii, teda to, čo je v norme, je aj systémové a dobre plní príslušnú funkciu. Nie je to ale vždy tak, napr. v norme sú aj nesystémové prostriedky.

Zdá sa, že jazyková kritika disponuje dobre zdôvodnenými základnými hodnotiacimi kritériami, a teda môže dobre slúžiť kultivovaniu jazyka. Ak sa tu hovorí o základných kritériách, naznačuje sa, že kritika verejných jazykových prejavov sa neredukuje na ne. Z hľadiska kultivovania jazyka sú však najdôležitejšie, a preto kritika upriamuje pozornosť predovšetkým na hodnotenie používaných jazykových prostriedkov na základe

spomínaných kritérií. Ak zodpovedajú norme, sú správne. Správnosť použitých prostriedkov je elementárnym predpokladom kultivovanosti jazykových prejavov. Kladne sa hodnotí tvorivé (funkčne zdôvodnené) porušenie jazykovej normy. Ak sa v prejave vyskytuje nesystémový prostriedok, ale je zakotvený v norme (čiže je kodifikovaný, resp. čaká na kodifikáciu), hodnotí sa, prirodzene, ako správny. Iné nesystémové prostriedky sú terčom jazykovej kritiky, kritika ich odmieta ako prvky, ktoré svedčia o naštrbenej jazykovej kompetencii používateľov čiže aj o nižšej úrovni ich jazykovej kultúrnosti. Čo sa týka kritéria funkčnosti, jazyková kritika odmieta nefunkčné prírastky (najmä cudzie slová) a zmeny.

Jazykové prejavy, ktoré zodpovedajú týmto kritériám, vyhovujú základným požiadavkám jazykovej kultúrnosti. Môžeme niečo namietat' proti týmto kritériám? S kritériami vnímanými globálne sa dá len súhlasiť. Veď kultivované jazykové správanie je špecifickým prípadom sociálne relevantného správania človeka, ktoré je regulované sociálnymi normami, interpretované systémom schém správania (pripisuje sa im zmysel pomocou interpretačných konštruktov) a ktoré má v spoločnosti isté funkcie. Normovanosť, systémovosť a funkčnosť sociálneho správania patria k jeho základným konštitučným vlastnostiam. Názorové rozdiely sa objavujú v chápaní základných kritérií kultivovaných jazykových prejavov. Rozdiely vyplývajú z toho, že sa vychádza z odlišnej interpretácie kritérií alebo z ich odlišnej hierarchizácie.

Výklad kritérií

Obráťme najprv pozornosť na interpretáciu kritérií. Názorová jednota je v tom, že jazykový úzus a jazyková norma nie sú zhodné. Za komponenty normy sa považujú systémové prostriedky a také neústrojné a nedomáce prvky, ktoré si jazykové spoločenstvo osvojilo, lebo dobre slúžia jeho vyjadrovacím (vôbec kognitívnym) potrebám. V tejto súvislosti sa názory rôznia z dvoch hľadísk. Prvé sa dotýka tých prvkov, ktoré tiež majú v úze svoju „tradičiu“, ale napriek tomu ich kodifikátori neprijímajú, odvolávajú sa na ich neústrojnú a/alebo nepotrebnosť. Sú to tie známe tradične kritizované prvky vo verejných prejavoch, ako napr. postrádať, doporučiť, kľud, spústa, za prvé, za druhé ..., kvôli chorobe a pod. Osvietensky orientovaná jazyková kritika tu nepripúšťa žiadne ústupky, je pripravená na dlhodobý zápas s „húževnatými“ používateľmi a verí v ich jazykové pozdvihnutie. Realisti tu vidia riešenie napätia medzi kodifikáciou a jazykovou praxou v tom, že na základe zistených údajov o reálnom rozsahu používania problematických prvkov, o ich používateľoch (o ich reálnej jazykovej kompetencii a ich postojoch) sa pripíše status spisovnosti (s príslušnou štylistickou kvalifikáciou) tým elementom, ktoré sa uplatňujú v komunikačných sférach s celospoločenským rozsahom a ktorých používatelia sa vyznačujú štandardnou jazykovou kompetenciou a prirodzeným racionálnym a

emocionálnym postojom k vlastnému jazyku. Z objektívneho hľadiska tento prístup nie je úplne vylúčený ani z hľadiska „osvietencov“. Je implicitne prítomný v ich hlbšom retrospektívnom pohľade na jazyk (preto uznávajú už silne zakorenené neústrojné, resp. nedomáce prostriedky, s ktorými sa už nedá robiť nič iné ako ich akceptovať). Radikálny osvietenský prístup by viedol k purizmu a k dodatočnému zústrojňovaniu jazykových prvkov.

Druhé hľadisko názorovej diferenciácie sa dotýka chápania jazykového systému a systémovosti, t.j. ústrojnosti jazykových prvkov. Jednou z najčastejších výčítiek jazykovej kritiky je, že použitý prostriedok je neústrojný, lebo nezodpovedá zákonitostiam slovenčiny. Zaujímavé pritom je, že spravidla ide o javy, o ktorých sa dá predpokladať, že používatelia nemajú s nimi žiadne ťažkosti vzhľadom na bezproblémové zvládnutie množstva podobných javov. „Osvietencom“ sa vec javí tak, že nerešpektovanie zákonitostí je dôsledkom už spomínaných záporných vlastností používateľov (ľahostajnosť...). „Realista“ pripúšťa, že sa také vlastnosti môžu prejavovať pri používaní jazyka, ale svoje úsilie zameriava prvotne na to, aby zistil, či jestvuje isté „ospravedlnenie“ pre používateľa, ktorý sa dostal do rozporu s istou zákonitosťou. Inak povedané, usiluje sa o nájdenie prijateľného dôvodu odchýlky od vyžadovanej ústrojnosti, o rekonštrukciu a pochopenie jeho intuitívneho jazykového aktu ako komponenta jazykového správania. Na ilustráciu si zoberme príklad z televíznej reklamy. Reklamná výzva Žuvajte Orbit bez cukru vyvolala nevôľu jazykovej kritiky (odbornej aj neodbornej), lebo namiesto správneho tvaru „žujte“ sa v nej použila forma „žuvajte“. Pravidlo (zákonitosť) je predsa jasné. Základ pre tvar rozkazovacieho spôsobu sa tvorí z druhej podoby prízmenného kmeňa a v tomto prípade je tým základom „žuj-„. Pravidlo je jednoznačné a treba vyžadovať jeho rešpektovanie. „Realista“ si myslí, že aj o takom „jasnom“ prípade“ treba diskutovať. Kladie si totiž otázku, či sa môžeme uspokojiť s vysvetlením, že tu ide o jazykové nedbajstvo, lebo príslušný tvar je pravidelný, ľahko utvoriteľný, bezproblémový. Nepodobá sa tento príklad na prípady spontánných tvaroslovných zmien, ktoré určovali tvaroslovný vývin nášho jazyka? Je veľmi pravdepodobné, že kmeň „žuva-“, pri formulovaní reklamnej výzvy sa aktualizoval pod vplyvom implicitného výrazu žuvačka, ktorým sa označuje propagovaný výrobok. Tento kmeň odkazuje na neurčitkovú podobu žuvať (máme dve podoby neurčítka: žuť aj žuvať). Z hľadiska spomínaného pravidla tvorenie imperatívu je tvar „žuvajte“ neústrojný (nemá v základe prízmenný kmeň), ale jeho utvorenie je krokom k tvaroslovnému priblíženiu tohto slovesa k pravidelnejším slovesám typu volať (majú unifikovaný kmeňotvorný základ). Je to krok k možnému tvaroslovnému (a derivačnému) spravidleniu tohto slovesa v istom aspekte. Tvar „žuvajte“ je ústrojný v tom zmysle, že je utvorený podľa vzoru s pravidelným kmeňotvorným základom. Treba poznamenať, že pravidelnosť v jazykovom systéme je relatívny jav. To, čo z istého hľadiska sa javí ako pravidelné, z iného

hľadiska sa ukazuje ako nepravidelné. Markantným príkladom je pravidlo rytmického krátenia v slovenčine.

Táto pravidelnosť na zvukovej rovine sa javí na tvaroslovnej rovine ako rozbíjač tvarovej unifikovanej . Aj náš príklad ilustruje tento jav. Reakcia jazykového kritika závisí od toho, či neopomína tento fakt a či je pripravený rešpektovať spontánne jazykové zmeny, ktoré jazykový systém umožňuje, ale ktoré nie sú v súlade so zvoleným hľadiskom na ich systémovosť. Jazykový kritik môže, pravdaže, odporúčať riešenie zo svojho hľadiska, ale ak apriórne kategoricky odmieta iné (z hľadiska jazykového systému) možné riešenie, zasieva možný konflikt medzi želaným a reálnym stavom.

A teraz obráťme pozornosť na kritérium funkčnosti. Nefunkčné, nepotrebné jazykové prostriedky kritik odmieta, čo zodpovedá jeho globálnemu chápaniu jazyka ako funkčného systému. Najvýraznejšie sa toto kritérium prejavuje pri hodnotení výrazov z cudzích jazykov. Používatelia jazyka si musia často vypočúť výčitku, že nekriticky preberajú jazykové prostriedky (najmä z angličtiny, ale aj z češtiny), ktoré neobohacujú slovnú zásobu nášho jazyka. Ani „realisti“ nie sú za bezhlavé preberanie a aj tu pripúšťajú, že pri hľadaní príčin treba počítať s už spomínanými zápornými vlastnosťami používateľov. Súčasne však upozorňujú aj na to, že bez skúmania reálnych vyjadrovacích potrieb, bez spoznávania jazykovej a komunikačnej kompetencie je jazykový kritik vystavený nebezpečenstvu, že sa dostane do roly vnucovateľa svojej predstavy o funkčnosti či nefunkčnosti istého prostriedku. Treba rátať aj s tým, že jeho interpretácia výrazu nemusí byť zhodná s interpretáciou používateľa, pričom nemám na mysli len sémantickú, ale aj pragmatickú interpretáciu. Pravda, pokiaľ nevyskúmame, aké prirodzené interpretačné konštrukty uplatňujú používatelia jazyka, bude naše posudzovanie ich správania predpojaté.

V pozadí postoja k preberaniu cudzích jazykových prostriedkov je uvedomovaná alebo spontánna pripravenosť na ochranu vlastného jazyka. Najmä o tej spontánnej pripravenosti nevieme takmer nič.. Pokiaľ nepreskúmame reálneho používateľa aj z tohto hľadiska, nedisponujeme príslušnými empirickými faktami, výroky o nerozvinutosti jazykového (po)vedomia súvisiacej so slabším národným povedomím časti používateľov slovenčiny majú len konverzačnú hodnotu. Zovšeobecňovania na základe výsledkov bežného pozorovania nemôžeme predsa prijímať ako vývody vedeckého myslenia, o ktoré sa má opierať odborná jazyková kritika. Ešte nám prichodí pristaviť sa pri otázke hierarchizácie hodnotiacich kritérií. Je zrejmé, že hierarchia sa mení v závislosti od sociolingvistickej situácie. V jazykovednej teórii sa zdôvodnila ako základná, prirodzená táto hierarchia: 1. normovanosť, 2 funkčná adekvátnosť, 3. systémovosť. Táto hierarchia sa spája s „normálnou“ sociolingvistickou situáciou, ktorú charakterizujú tieto vlastnosti: rozvinutý spisovný jazyk, jeho nezávislosť a neohrozovanosť, bezproblémové uplatňovanie jeho spoločenských funkcií, racionálnosť princípov, ktorými sa

spoločnosť riadi. Čím viac sa situácia približuje k „normálnemu“ stavu, tým lepšie sa uplatňuje bezpríznaková hierarchia kritérií. Pre odbornú jazykovú kritiku z toho vyplýva, že má vychádzať z analýzy a poznania aktuálnej sociolingvistickej situácie. Musí mať k dispozícii potrebné množstvo empirických údajov, ktoré umožnia dať kvalifikovanú odpoveď na otázku, či súčasná slovenská sociolingvistická situácia je bezpríznaková a či sa vyznačuje istými odchýlkami od „normálneho“ stavu. Interpretácia týchto údajov podstatne ovplyvňuje to, do akej miery sa vzdáľujeme od prirodzeného ochranárskeho postoja k spisovnému jazyku a prechádzame k príznakovému ochranárstvu.

Výhľady

V základe názorového sporu medzi „osvietencami“ a „realistami“ je skrytá otázka, ako môže jazyková kritika prispieť k tomu, aby sa jazykové spoločenstvo jazykovo rozvíjalo v optimálnom súlade so svojimi objektívnymi potrebami. Buď tak, že sa kritikou usilujeme o usmernenie jazykového rozvíjania spoločenstva k predstave, ktorú sme si vytvorili na základe poznania jazykového systému a jeho fungovania z istého epistemologického hľadiska, alebo tak, že jazykovú kritiku chápeme ako pokus o zásah do jazykovej praxe v prospech zvýšenia efektívnosti spoločenskej jazykovej kooperácie, pričom vychádzame z dobrého poznania praxe, správania a postojov členov spoločenstva, ako aj ich reálnych potrieb. Máme sa vzdať onej predstavy ako istej ilúzie? V ostatnom štvrtstoročí sa lingvistika silne spragmatizovala a vstúpila do sféry živej jazykovej reality. Mala na to dobré dôvody. Táto zmena v jazykovede nie je zlučiteľná s „osvietenským“ prístupom k jazykovej kritike.

Literatúra

Dolník, J.: Diferenciácia teórie kultúry spisovnej slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca*. 26. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1997, s. 51-63.

K niektorým tradíciám baníckych regiónov na strednom Slovensku.

Droppová, Ľubica

Katedra etnológie, FiF UK Bratislava

Stredné Slovensko patrí k tým oblastiam kde je baníctvo doložené už po mnoho storočí. Je to hornatý, drsný kraj, kde zväčša neboli podmienky pre rozvoj poľnohospodárstva, ale bohaté ložiská rúd (medi, zlata, striebra, železa a i.) pri ich dobývaní poskytovali pracovné príležitosti nielen domácomu obyvateľstvu, ale aj prisťahovalcom z iných krajín (Nemecka, Čiech, Poľska, Maďarska). Na miestach, kde sa ťažilo vznikali početné banícke osady a niektoré z nich sa rozvinuli do väčších celkov, ktoré postupne získali aj mestské práva. Napr. v širšej oblasti Pohronia sa už od konca 12. stor. sformovalo najstaršie banícke mesto Banská Štiavnica, po ňom postupne ďalšie: Banská Bystrica, Kremnica, Pukanec, Nová Baňa, Ľubietová, Banská Belá a na istý čas získalo mestské výsady aj Brezno /Vozár, J.: 1989, 277-9/.

Okolo týchto miest vznikali a rozvíjali sa aj ďalšie menšie sídla a lokality, obývané nielen baníkmi, ale aj príslušníkmi početných profesií, ktoré s baníctvom súviseli: robotníci v hutiach a hámroch, lesní a stavební robotníci, uhliari a pod. Takto sa postupne vytvorili akési banícke "subregióny", kde sa okrem prvkov tradícií charakteristických pre všetky banícke lokality (najmä funkčná a tematická spätosť s baníctvom), formovali aj špecifické subregionálne, ba až lokálne prejavy a znaky.

Medzi takéto charakteristické banícke subregióny patrí aj B. Štiavnica spolu s obcami Piarg, Hodruša, B. Belá, Banky, Vyhne a niektorými ďalšími. Banská Štiavnica patrí nielen medzi najstaršie banské mestá na Slovensku, ale v jej okolí sa spomedzi vyššie spomínaných miest ťažilo najdlhšie, skoro až do súčasnosti. Význam a technickú vyspelosť banského podnikania v B. Štiavnici potvrdzuje aj to, že sa tu už od 17. stor. začalo organizovať banské vzdelávanie najprv pri banskej komore, v r. 1735 vznikla banícka škola a r. 1762 bola tu založená prvá vysoká banícka škola na svete - Banícka a lesnícka akadémia na ktorej študovali záujemcovia nielen z vtedajšej Rakúsko-Uhorskej monarchie, ale aj z iných európskych krajín. B. Štiavnica bola sídlom akadémie až do r. 1919, kedy ju presťahovali do Šopronu v Maďarsku /Vozár, J.: 1989, 286-7/.

V zložitom období po 1. svetovej vojne B. Štiavnica stratila nielen akadémiu, výskumné ústavy s ňou spojené, študentov i profesorov školy, ale odišli aj mnohí vyšší a strední banskí úradníci a aj banská ťažba po niekoľko rokov stagnovala. Hoci sa koncom 20-tych rokov práca v baniach obnovila B. Štiavnica už nenadobudla ten hospodársky význam, aký mala v 18. a 19. storočí. Kultúrny a historický význam má však tento región aj dnes, o čom svedčí, že v r. 1993 UNESCO zaradila B. Štiavnicu do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva.

Každý návštevník B. Štiavnice pociťuje akýsi zvláštny "genius loci" tohoto regiónu, ktorý vyplýva predovšetkým z ideálneho sklbenia prírodného prostredia s urbanistikou a architektúrou mesta i jeho okolitých kultúrnych a technických pamiatok. Podporuje ho aj svojrázny lokálny patriotizmus obyvateľov B. Štiavnice, najmä starších a stredných generácií, s ktorým sme sa v takej miere v iných dosiaľ skúmaných banických lokalitách nestretli. Je to aktívny záujem o vlastné tradície, o ich vedomé uchovávanie a využívanie aj v súčasnom živote. Má svoje korene už v minulosti a dokumentuje ho viacero skutočností - spomenieme aspoň niektoré:

1. Zdôrazňovanie ojedinelých, výnimočných prvkov v histórii, kultúre a tradíciách mesta. Ktoré mesto má napr. vlastných sedem divov sveta? B. Štiavnica áno!

2. Živé udržiavanie obyčajových tradícií, najmä takých, ktoré majú širšiu lokálnu, príp. regionálnu pôsobnosť.

Napr. výročné sprievody mestom tzv. salamandre v B. Štiavnici, výlov krokodíla v B. Belej a pod.

/Lukáčová,D.: 1982/.

3. Existencia bohatého folklórneho materiálu, ktorý sa tematicky viaže k B. Štiavnici, jej okoliu a k tamojšiemu baníctvu: povesti (ktoré knižne spracoval rodák z tejto oblasti, spisovateľ J. Horák), memoráty, ale najmä banické piesne a anekdoty o Náckovi, Hanskovi, Pepine a Léne, ktoré dodnes existujú v ústnom podaní i v scénickej podobe.

4. Písomné uchovávanie folklórnych a zvykoslovných prejavov, ktoré má v B. Štiavnici už najmenej dvestoročnú tradíciu. Najstaršie tlačené zbierky sú zo začiatku 19. stor., ale množstvo rukopisných knižočíek a spevníkov, kde sú zaznamenané obchôdzkové hry, vinše, povesti, duchovné svetské i banické piesne sa nám zachovalo už z druhej polovice 18. stor.

Nie je možné v našom príspevku sledovať banskoštiavnické tradície v plnom rozsahu, vybrali sme preto len niektoré: I. salamandrové sprievody a II. banické piesne.

I. Salamandrové sprievody.

Z oblasti B. Štiavnice sú známe mnohé obyčajové tradície, spojené s baníctvom. Týkajú sa všedných pracovných dní (pri nástupe do práce i pri odchode z nej), ale aj sviatočných dní, akými boli napr. sviatky patrónov jednotlivých baní tzv. "banická ofera", alebo sviatok "banického Božieho tela" a pod. Medzi najvýznamnejšie dodnes patrí banický salamander.

V základe štiavnického salamandra sú rôzne maskované a kostýmované sprievody štiavnických akademikov, združených od založenia Banskej a lesníckej akadémie v spolku buršákov, od konca 19. storočia v tzv. Veľkej obci Steingruben. Sprievody sa konali niekoľkokrát do roka, pravidelne najmä pri prijímaní nových členov do Veľkej obce Steingruben /krst fuksov/ a pri rozlúčkach končiacich akademikov /valeta/. Konali sa tiež pri pohreboch študentov ale aj pri iných príležitostiach /fašiangové bravčové hody/, sťahovanie nového člena do Veľkej obce a pod. Názov salamander súvisí s kľukatým postupom sprievodu v uliciach Banskej Štiavnice, pričom svetlá kahancov a fakieľ, ktoré niesli akademici v tme, pripomínajú svetlé flaky na tmavom tele skutočného salamandra.

Po presťahovaní akadémie do Šoprone v r. 1919 v B. Štiavnici väčšinou zanikli aj bohaté zvyky študentov akademikov. Tradícia kostýmovaných sprievodov bola však len prerušená, lebo už v medzivojnovom období sa znovu začali salamandre konať, tentoraz už ako ako mestské slávnosti, na organizácii ktorých sa podieľali pamätníci - bývalí študenti akadémie i predstavenstvo a rôzne organizácie mesta.

V podobnom duchu sa organizujú aj dnešné salamandre, na ktorých sa aktívne /v sprievode/ i pasívne /ako diváci/ zúčastňuje celé obyvateľstvo mesta a širokého okolia. Súvislosti s niekdajšími študentskými zvykmi sa čiastočne vytratili a nevyhnutným sa stal komentátor, ktorý dešifruje rôzne postavy v sprievode a ich pôvodný význam. Takto salamandrové sprievody prispievajú k udržiavaniu a rozširovaniu znalostí o lokálnej histórii, aj o ústnych tradíciách.

Zo študentských recesií a obyčají sa v súčasnosti stalo veľkolepé podujatie, ktoré je zväčša súčasťou osláv Dňa baníkov, alebo okrúhlych výročí založenia kráľovského banského mesta B. Štiavnica.

Význam tohto podujatia podčiarkuje aj účasť najvyšších predstaviteľov mesta, závodov, škôl a inštitúcií v salamandrovom sprievode, ako aj účasť predstaviteľov iných banských miest v banických uniformách a pracovných oblekoch, s banickými zástavami a znakmi /Kutná Hora, Banská Belá, Špania dolina a i./.

Tento celkový slávnostný charakter sprievodu umožňuje aj vyznenie menej slávnostných, komických častí sprievodu v zmysle upevňovania lokálneho patriotizmu, pretože väčšinou sa vzťahujú k lokálnym a regionálnym dejinným faktom. História a tradície B. Štiavnice ako mesta pripomínajú viaceré postavy a časti sprievodu /hoci pôvodne súviseli aj s organizáciou Veľkej obce Steingrugen/:

- a) Postavy ktoré znázorňujú sociálne rozvrstvenie banského kráľovského mesta a jeho výsady /burgermeister, komorský gróf, policajti, trubadúri, sudcovia, pisári, kat a jeho paholci, zástupcovia rôznych remesiel a pod./.
- b) Postavy súvisiace s historickými udalosťami v okolí mesta, napr. boje s Turkami /husári, kanonieri, maharadža, otrokyne a i./.
- c) Postavy a skupiny súvisiace so životom v meste /svadbe, pohreb, staré dámy v koči, kojná s dieťaťom v kočišku, lacný Jožko, Cigáni a pod./.

K histórii baníctva sa viažu postavy znázorňujúce predstaviteľov rôznych zamestnaní v bani v starých i nových slávnostných uniformách i pracovných odevoch /baníci, tesári, strojníci, kováči a pod./, nesúci rôzne pracovné nástroje a insígnie.

Študenstvo je v sprievode zastúpené sprievodom valetantov a vlastným salamandrom, podľa ktorého je nazvaný celý sprievod hoci tvorí len jeho časť. Významné miesto tu má starý lesník s veľkou kyticou na palici a tzv. večný študent.

Všetky tieto postavy a skupiny sú nositeľmi určitých informácií o lokálnych dejinách a tradíciách, teda možnosť ich pôsobenia na upevňovanie lokálneho povedomia je nepopierateľná. Zároveň obsahuje aj dnešný salamander mnohé prvky ľudového pouličného divadla, ktoré umožňuje improvizáciu v slovách i gestách, kde sa tak ako v stredovekom divadle spája vážnosť s komičnosťou, ba má tu svoje miesto aj satira a kritika rôznych miestnych nešvárov a priestupkov. Tento kritický prvok má v tomto regióne svoje zastúpenie, napr. aj v banických častuškách, ktoré sme zaznamenali aj v okolitých lokalitách, alebo vo vystúpeniach tzv. trubadúrov na banických estrádach v B. Štiavnici a považuje sa tu za pomerne účinný prostriedok kontroly a prevencie niektorých priestupkov voči pracovnej disciplíne, normám správania sa a podobne.

Do salamandrového sprievodu sú zaradené aj postavy, ktoré priamo s históriu nesúvisia, vychádzajú z ústneho podania, sú akoby dramatizáciou niektorých miestnych povestí a humoristických rozprávání. V čele sprievodu napr. kráča pastier s jaštericou v rukách - znázorňuje to povesť o objavení zlata a striebra v Štiavnici. Skupina permonov s kahancami a klopačkou pripomína poveru a povesti o týchto malých podzemných mužíčkoch. Tzv. štiavnické živé hodiny sú jedným z miestnych siedmich divov sveta. Léna s mužskou figurínou v koši na chrbte znázorňuje známu anekdotu ako Nácko išiel na odvod. Štiavnická Anča, ako tu láskavo nazývali dnes už nejestvujúcu železničku, zosobňuje početné anekdoty o tomto chýrnom vláčiku, ktorý "predbehla každá súcejšia krava a kto sa ponáhlal šiel radšej pešo".

Všetky vyššie spomínané prvky a časti salamandrového sprievodu poukazujú na zrejmý súvis s miestnymi tradíciami, len zanedbateľná časť tento charakter nemá /Indiáni, Pat a Patašon a i./.

II. Banícke piesne.

Piesňový repertoár v oblasti B. Štiavnice bol v minulosti neobyčajne bohatý. Ako nám dokladajú publikované i rukopisné spevníky, boli to piesne veľmi rôznorodé po stránke tematickej, funkčnej i jazykovej. (V čase nášho výskumu v tejto oblasti v 80-tych rokoch sme už zaznamenali len slovenské piesne a malú skupinu maďarských). Významnú súčasť piesňového repertoáru však vždy tvorili banícke piesne, teda piesne s tematikou života a práce baníkov.

Banícke piesne, tak ako slovenské ľudové piesne vôbec, je pomerne zložitá bližšie charakterizovať, pretože sú zväčša polytematické a polyfunkčné. Prelínajú sa v nich motívy práce a zábavy, motívy ľúbostné, sociálne i satirické. Preto s prihliadnutím na dominujúce, alebo prevládajúce motívy možno vyčleniť nasledujúce skupiny piesní:

1. Piesne náboženské, ktoré sa spievali pri výročných cirkevných slávnostiach, pri baníckych oferaách, pri nástupe do práce, ale aj doma v rodinnom kruhu. Oblíbené boli najmä vianočné piesne, ktoré boli aj súčasťou v tomto regióne rozšírených vianočných betlehenských hier. Striedali sa v nich biblické motívy o narodení Ježiška, s motívmi života a práce pastierov a baníkov, napr.

Pote sem pastierkove spolu šeci,

jake sa v Betleheme divne veci:

porodila Panna Jezu Krista,

na veky zostala panna čista.

Za pastiermi podme my, haviari,

padnime k jasličkam na sve tvari,

prace naše taške oferujeme,

ktore každodenne pracujeme.

/Droppová,L.,1989,325/

2. Hymnické a stavovské piesne - súvisia pravdepodobne s rozvinutím spoločenského života vyšších vrstiev baníckych zamestnancov a s činnosťou rôznych stavovských spolkov. Je to napr. pôvodne nemecká pieseň "Banický stav buď nám velebený", známa aj v maďarskej verzii, alebo piesne vyjadrujúce hrdosť na príslušnosť k baníckej profesii:

Baník mi bou otec z banskej ratolesti

ja jeho pravý syn od korena kosti.

Za baniara i mna vychovau štasnieho,

ja som na to hrdý, že som z kmena jeho

/Mešša,1850, č.612/

3. Piesne študentov baníckej akadémie , medzi ktorými dominujú najmä ľúbostné, pijanské a tzv. valetantské (rozlúčkové) piesne.

4. Piesne s pracovnou tematikou zväčša realisticky odrážajú pracovné prostredie, prácu v bani a niektoré momenty zo života baníkov. Medzi najznámejšie piesne tejto skupiny patrí všeobecne známa "Stávaj, Hanzo, hore", ktorej prvý zápis je už z roku 1791, alebo aj nasledujúca, z ktorej uvádzame len časť:

Huntštosiar, huntštosiar, ty zlatuo jablko,

vet ty musíš fírat do jamy hlboko.

Ešte som o pou trach pri mamilej ležau,

už som o pou štyrach za huntíkom bežau.

/Droppová,L., 1989,328/

5. Piesne sociálno-kritické úzko súvisia s predošlou skupinou, no do popredia tu vystupujú najmä sociálne rozdiely a kritika nerovnoprávneho postavenia prostých baníkov, napr.:

Ej, ako to na tom svete,

ej, všetko divne beží,

pilný človek moc menej má,

ako ten, čo vždy leží.

/Minárik,J., 1980,150/

6. Piesne ľúbostné, v ktorých dominuje motivika ľúbostného vzťahu dvoch mladých ľudí. Časté sú najmä samé rozlúčkové piesne s charakteristickým úvodným motívom zvuku tzv. klopačky - signálu odchodu do práce:

Klopú, klopú, na banu klopajú,

už ma, moja milá, holubienka sivá,

už ma, už ma od teba volajú.

/Slov. spevy II, 268/

7. Zábavné piesne. Sú to bujaré piesne o trávení voľného času, piesne oslavujúce dobré víno, pivo, kamarátstvo, úspechy u dievčat a pod.

Na Vindšachte striebornými luonajú,

už nám v krčmách ani vydat nemajú,

Keď nemajú, to je kríž, pime na borg tovariš,

až do rána pime na borg, tovariš.

/Kollár, I.1953,638/

8. Obľúba humoru je jedným z charakteristických znakov kultúrnych tradícií v oblasti B. Štiavnice. Prvky humoru prežívajú podnes v obyčajových tradíciách v tunajšom ľudovom rozprávaní, (najmä v anekdotách). Obľúbené sú aj veselé, vtipné piesne, napr. prekáračky mládencov a dievčat, alebo piesne v ktorých sa

zosmešňujú negatívne ľudské vlastnosti a priestupky noriem správania sa, ako lenivosť, neporiadnosť, opilstvo, záletníctvo a pod. Jednou z najpopulárnejších je pieseň "*Ket som išou do Hodruši s dvoma ženami*", o potrestanom záletníkovi, ktorému: "*čo mne tie dve spravili, na hroblu ma hodili a na chrbát kelko chceli mi naložili*".

Stručná charakteristika niektorých banických zvykov a piesní v oblasti B. Štiavnice nás privádza k úvahe prečo práve v tejto oblasti majú také významné miesto v kultúrnych tradíciách, čo sa nám v iných skúmaných oblastiach v takej miere nepotvrdilo. Zatiaľ môžeme vysloviť len predbežné hypotézy:

- a) Banské podnikanie a dolovanie v oblasti B. Štiavnice je doložené už od 11. stor. Aj keď tu boli výkyvy v intenzite dolovania, predsa boli tradície banického kultúrneho systému **nepretržené**, na rozdiel od iných lokalít, kde mnohí pracovali v baniach len dočasne a v niektorých obdobiach sa ťažiť úplne prestalo.
- b) V oblasti B. Štiavnice sa ťažilo **ešte donedávna**, kým napr. v oblasti Novej Bane alebo B. Bystrice sa prestalo dolovať koncom 19. stor. My sme sa teda už stretli len s potomkami baníkov.
- c) V meste B. Štiavnici i v okolitých banských lokalitách **prevládali kultúrne tradície baníkov** v systéme miestnych tradícií. V gemerských a liptovských banických obciach možno hovoriť skôr o súbežných kultúrnych tradíciách, pričom roľnícko-pastierske tradície nepochybne dominovali nad banickými.
- d) S prevahou a významom banických kultúrnych tradícií v oblasti B. Štiavnice súvisí aj **odlišný charakter** banických piesní v porovnaní s Gemerom a Liptovom. Napr. v štiavnickej oblasti je málo banických piesní charakteru pesimistického, alebo odmietavého voči baníctvu. Cítiť tu úctu k banickej práci a banickému stavu, nie posmech alebo odmietanie.
- e) Nezanedbateľný význam pre rozvoj banických zvykových a piesňových tradícií mala iste aj Banická akadémia v B. Štiavnici, rôzne zvyky a piesne študentov - "akademikov", ktoré sa stali súčasťou kultúrnych tradícií tejto oblasti a niektoré sa preniesli až do súčasnosti.

Literatúra a pramene

Droppová, L.: K tematike banických piesní z oblasti B. Štiavnice. Slovenský národopis 37, 1989, 320-537.

Kollár, J.: Národné spevanky I, II, Bratislava 1953.

Lukáčová, D.: Využitie prvkov tradičného obradného folklóru v oblasti B. Štiavnice

/diplomová práca/. FF UK Bratislava 1982.

Mešša, K. A.: Slovenské Národné Spevanky. Zobrau a spísau Krasislav Andrej Mešša roku 1850, archív MS B III/27.

Minárik, J.: Po chodníčkoch kamenných, po cestičkách krvavých. Bratislava 1980.

Vozár, J.: Miesto baníctva a baníkov vo vývoji Slovenska. Slovenský národopis 37, 1989, 277-293.

Vozárová, M.: Banické dni v B. Štiavnici. Slovenský národopis 37, 1989, 303-319.

JOZEF ŠKULTÉTY

(K 50. výročiu smrti a 145. výročiu

narodenia Jozefa Škultétyho)

Michal Eliáš

Či búrky boli, či sa strhli povodne,

on ako bralo zasadené v zemi, pevný stál

a strážil medze, ktoré otcovia si pôvodne

sem zasadili ako tvrdý, nerozborný val.

Čo slávy žilo v dávnej, krásnej prešlosti,

to povynášal z tieňov v jasnej sviežosti...

.....

Rod stavať bude na ňom ako na skale !

Týmito veršami pozdravil JOZEFA ŠKULTÉTYHO Anton Prídavok. Vyzdvihol v nich podstatu mnohoročnej práce baťka Škultétyho - prozaika, prekladateľa, historika, literárneho historika a kritika, jazykovedca, publicistu, učiteľa, úradníka, novinára i redaktora, univerzitného profesora, organizátora národných podujatí a spolkov, dlhoročného "doživotného" správcu Matice slovenskej. Bol viacej - aj

nežistný priateľ, objavovateľ nových literárnych talentov, radca, pohotový informátor, formovateľ národného života, odborník, vedec - zapísal sa nezmazateľne do našich národných dejín. Opodstatnene sa v januári 1948 - pred päťdesiatimi rokmi - nad jeho rakvou spytoval vtedajší predseda Matice slovenskej Laco Novomeský:

"..Hlavná otázka znie tak, či by sme boli dospeli k tomu nášmu búrlivému vývinu slovenského národného života bez robinzonovskej pionierskej práce a kondotierskych zápasov takého Jozefa Škultétyho? Či by naša veda a celá konštrukcia slovenského povedomia, na ktorej spočíva náš dnešný spoločenský a štátny život, boli tam, kde sú, a hlavne, či by išli tým smerom, akým idú, bez učiteľskej a publicistickej pôsobnosti doktora Jozefa Škultétyho ? Otázka znie proste tak, či by jestvovala mohutná lavína bez kamienka, ktorá sa na vrcholci pohla..."

Dožil sa požehnaného veku - štyridsaťsedem rokov v minulom storočí, štyridsaťsedem v tomto storočí. Za svoj dlhý život prežil všeličo - dobu národného útlaku, prvú i druhú svetovú vojnu, zápas s čechoslovakizmom, získanie autonómie, Slovenskú republiku, povstanie i obnovenie Československa. Mnoho dal Slovákom, slovenskému kultúrnemu životu. Bol tlmočníkom jeho nádejí, obrancom spravodlivých požiadavok. Nie neopodstatnene ho zobrazujú ako anjela, ktorý plamenným mečom bráni slovenčinu a Slovákov.

Narodil sa 25. novembra 1853 v dedine Potok vo vrchoch medzi Rimavskou a Muránskou dolinou. Jeho otec Jozef

Škultéty pochádzal z Turca. Priezvisko Škultéty je z latinského slova scultetus - richtár. S rodinou Augusta Horislava Škultétyho má spoločné len meno, neboli v príbuzenskom vzťahu. Škultétyho otec ako kožušnícky tovariš chodil na vangrovke v Gemeri, v Kameňanoch si našiel ženu - Sabinu Jánovú. Mali tri deti, z ktorých Jozef bol prostredným. Otec zanechal kožušníctvo, stal sa horárom v Coburgovskom panstve, slúžil v Potoku, kde sa Jozef

narodil. V Potoku nezostali natrvalo. Po troch rokoch odišli do Sútora, do kalvínskej a maďarskej obce Gemera. V nej chodil do ľudovej školy tri roky, štvrtý rok a prvé štyri triedy gymnázia v Rimavskej Sobote.

Rimavskosobotské protestantské gymnázium bolo povestné maďarčením - i Škultéty sa stal maďarónom. Obrat v jeho národnom cítení nastal na slovenskom gymnáziu v Revúcej. Sám o tom neskoršie napísal: "*Revúcke slovenské gymnázium behom niekoľkých rokov jestvovania svojho už mnohých mladíkov zachránilo národu slovenskému, mnohé mladistvé srdce zahorelo už tu k národu svojmu... Mládež v Revúcej vychovaná, kládla na vatru, obskakovala okolo nej a tak šírila národného ducha. Aký malý, mizerný bol som ja, učeník maďarskej školy, keď ukázal som sa v kruhu tejto oduševnenej slovenskost' hlásajúcej a rozširujúcej mládeže. Na tomto gymnáziu založený vzdelávací spolok je strediskom, ktoré dáva smer a vlieva nadšenie do ňadier...*"

V Revúcej sa začala jeho literárna tvorba, písal beletristické práce, ktoré posielal na uverejnenie do Prešova Danielovi Bachátovi. V Revúcej navštevoval učiteľský ústav, ktorý bol pri slovenskom gymnáziu. Podobne ako iní študenti v lete chodil suplikovať v Honte, v ďalšom roku až v Debrecíne a Veľkom Varadíne. Počas posledného roku štúdia vyše mesiaca zastupoval učiteľa v Chyžnom a býval u Samuela

Tomášika. Po ukončení revúckeho gymnázia začal učiť v Sučanoch pri Martine a stal sa dopisovateľom Národných

novín. Po dvoch rokoch prešiel za učiteľa na evanjelickú školu

vo Vrútkach a stal sa členom Matice slovenskej. V dvoch nasledujúcich rokoch študoval na učiteľskom ústave pre meštianske školy v Budíne pedagogiu. Po jej ukončení stal sa aktuárom školského inšpektorátu v Rimavskej Sobote, odmietol ponúknutú službu na ministerstve školstva a podľa jeho vlastných slov - "*v obave, že utonie v maďarstve, utiekol do Turčianskeho Svätého Martina*".

Roku 1888 sa Škultéty oženil. Za manželku si vzal Bohdanu Makovickú z Ružomberka, s ktorou sa spoznali v Martine. O ich rodinnom živote a spôsoboch vystupovania

podal literárny obraz Ján Hrušovský v knihe Starý Martin v živote a v ľudoch:

"Taký šťastný domov, aký bol u Škultétych, sme veru sotva kde videli, nepadlo tam jediného zlého slova.. Povedal by som, že u Škultétych sa žilo tichším, utiahnutejším spôsobom, ako u mnohých iných martinských rodinách. Nebýval tam ten častý malomestský zhon, aký charakterizuje mnohé rodiny, ktoré sa rady "ukazujú". Život tu tiekol pokojne, preniknutý záujmom o vyššie veci a nedal sa vyrušovať zo svojej dôstojnosti ani

tradičnou redaktorskou chudobou. Takto potom už chápeme, že Škultétyovci sa nikdy netisli do popredia, nikdy nechceli "vynikať", ba mali skôr akúsi idiosynkraziu voči verejnému vystupovaniu - a potom baťko Škultéty, ako rodený učenec, v tichosti pracujúci literárny a historický vedátor, nebol ani dobrým rečníkom a išiel pred oči verejnosti len keď musel, čo sa však na jeho úprimnú ľútosť dosť často stávalo pri jeho postavení v národe.."

Potom nasledovalo dlhoročné pôsobenie - štyridsať rokov redigoval Národné noviny, dvadsaťsedem Slovenské pohľady. A odmena - honorár - šesťnásobné väzenie - takmer šesť mesiacov vo Vacove, Martine, v Banskej Bystrici. Okrem

redigovania novín a časopisov podieľal sa na všetkých kultúrnych aktivitách v Martine - či to boli Augustové slávnosti, Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, Muzeálna spoločnosť, Slovenské národné múzeum. Po vzniku československého štátu bol expertom na slovenské veci na mierovej konferencii v Paríži. Po oživotvorení Matice slovenskej v roku 1919 stal sa jej správcom - a to už mal šesťdesiatšesť rokov !

Hej, tebe dni nové nastupujú krásne.

Národ tvoj v slobode teba potrebuje.

Ty máš už určené miesto tvoje nové -

meč nech sa utíši - slovo nech pracuje !

Takto jeho nové poslanie charakterizoval Vladimír Hurban

Vladimirov. V Matici činne pracoval ešte dvadsaťdva rokov,

od roku 1942 už v Matici nepracoval. Okrem uvedených prác bol univerzitným profesorom na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, keď odmietol ponúkanú funkciu dekana i rektora školy. Bol členom Českej akadémie v Prahe i Poľskej v Krakove. Umrel v Martine 19. januára 1948 vo veku 95 rokov, pochovaný je na Národnom cintoríne.

Škultéty sa svojím životom a mnohostranným dielom stal

živým spojivom štúrovcov z polovice minulého storočia s generáciou štyridsiatych rokov nášho storočia.

Hlavným poľom jeho pôsobenia bola literatúra, história a jazyk - slovenčina. Nimi bezvýhradne slúžil národu, národnej myšlienke, vstupoval do zápasov, do polemík. Od slovenskej literatúry vyžadoval plnenie dôležitej

špecifickej úlohy. Hlásal-" *Vo veľkom mori svetových*

literatúr malá slovenská by sa úplne stratila, keby nemala

svoju farbu a vôňu. Od literatúry požaduje sa, aby v dielach svojich predkladala otázky a záhady vážne pre človečenstvo, no v prvom rade úlohou každej sú predsa len špeciálne otázky svojho vlastného národa. Čo by bolo s literatúrou slovenskou, keby tak zamestnávala sa otázkami, od ktorých očakávajú pretvorenie alebo aspoň značný pokrok človečenstva, ale neusilovala sa objasňovať záhady polohy, v ktorom hynie náš národ. Človečenstvo pôjde svojou cestou - raz potkýňajúc sa, raz bystro napred - i bez nášho pričinenia. Úloha naša je doma..."

Ako rozhladený človek uvedomoval si pokrok ľudstva a úlohy

mladého pokolenia v ňom. Na mnohé skutočnosti mal celoslovenský pohľad. Uvedomoval si aj nedostatky martinského prostredia a kriticky posudzoval činy niektorých jeho predstaviteľov. V liste Samovi Medveckému v roku 1885

uviedol: " *Turčiansky Svätý Martin je malý v každom zmysle.*

Mužovia naši chodia za svojimi dielami: jedni nestačia myslieť na všeobecné veci, druhí - ako je to všade - nemajú pre ne zmyslu. Že Národné noviny nemajú žurnalistickéj maníry, je svätá pravda. Ale i to je chyba akýchsi všeobecnejších martinských pomerov. U nás opanovala umy akási skostnatelosť, nedajbože napred, čo neprobovali sme dnes, toho desíme sa zajtra ani zlý duch svätého kríža."

Mnohé Škultétyho práce boli vyvolané dobou, reagovali na

iné knihy či články, ktoré napádali Slovákov, ich jazyk, dejiny, kultúru. Ostro vystupoval proti maďarónom a maďarizácii, ale mal dobrých priateľov Maďarov, vystupoval proti čechoslovakizmu, ale bol priateľom mnohých Čechov. Vzájomnému vzťahu Slovákov a Čechov pripisoval veľký význam, videl v ňom záruku pred germanizáciou a maďarizáciou. Privítal vznik spoločného československého štátu a v jeho utvorení videl zavŕšenie národnoslobodzovacieho boja oboch

národov. Jeho stanovisko bolo: " *S Čechmi, najmä k nám poslanými,*

žiť v najlepšej zhode, nespomenúť ničoho, čo nás delí, ale zato nezahadzovať ničoho, čo je slovenské."

Toto svoje stanovisko musel brániť celé povojnové obdobie - pripomeňme si jeho polemiky s Milanom Hodžom, Václavom Chaloupeckým, Vavrom Šrobárom a inými hlásateľmi čechoslovakizmu. Z týchto polemík vznikla i jeho najobsiahlejšia práca STODVADSAŤPÄŤ ROKOV ZO SLOVENSKEHO

ŽIVOTA. Škultéty bol skromný, pracovitý, húževnatý, cieľavedomý, ale niekedy až tvrdohlavý - vo vede nepoznal polopravdu a neznášal nepravdu. Vedel zblknúť hnevom, ak sa krivdilo Slovákom, národu. V liste Matúšovi Dulovi v auguste

1915 rozhorčene napísal. *"Ak v Slovenskom denníku neprestane to neslýchané svinstvo, ja v brožúre, ktorá za päť-šesť dní bude i napísaná i vytlačená i rozposlaná, vystúpim proti Slovákom, ktorí udržuujú takéto noviny. Ja nemám toho svedomia, že by som zniesol lživé špintanie na slovenčinu, na Štúra, Hodžu, Hurbana, špintanie od človeka za to plateného, na to vydržiavaného... V čom následky môjho vystúpenia budú azda nedobré, zodpovední za to pred históriou budú Štefánkovi patróni - a budeš i Ty, ktorý trpiš taký stav..."*

V Matici pôsobil integrujúco, zmierlivo, snažil sa odstraňovať trecie plochy, získať všetkých do spoločnej práce. Napríklad v tridsiatych rokoch, keď boli vzťahy mimoriadne napäté, na valnom zhromaždení MS povedal: *"Žiadalo by sa, aby sme vnútri ústavu dnešného dňa začali akoby nový život. Nový život z tej stránky, že medzi sebou neprenesieme ničoho zo včerajšieho dňa, z minulosti. Nebudeme mať medzi sebou ničoho na vybavenie. Z včerajšieho dňa, vôbec z minulosti medzi nami nebude nijakej závary. V tomto duchu, aby šlo i to, čo tu dnes čaká na vybavenie. Presvedčení o dobrých úmysloch, dobrej snahe patričných, nebudeme nikoho súdiť, nikoho chváliť..."* Neboli by potrebné tieto zásady aj v dnešnom slovenskom politickom živote ?

Škultéty bol dôstojným nástupcom slovenských slavistov - Kollára, Šafárika, Štúra - jeho mimoriadne bohatá korešpondencia so slavistami to výrečne dokazuje. Bol však

reálny aj v názoroch na slovanstvo. *"Nám je slavianstvo nie prázdny zvuk, nie priestranstvo, ale nádej a viera. Ale zato*

vieme i hlásame, že ak nepričiníme sa sami, nebude z nás nič a zahynieme."

Námety jeho prác tvoria celú škálu neobjasnených problémov slovenských dejín a literatúry - *Pieseň Gospodi pomiluj ny, Najstaršia česká kronika, Slováci a koruna sv. Štefana, Údajný mesiac sv. Štefana, Slovensko v minulosti, Veľká Morava, Staré Slovensko, Pieseň Siladi a Hadmázi, Jesenius-Jesenský, Komenský a Slovensko, Biblia sacra, História kancionálu, Gavlovič, Bernolák, Fándly, Palkovič, Hollý, Kollár, Palacký, Šafárik,*

Hviezdoslav a veľa, veľa iných. Všetky Škultétyho príspevky majú pramenný základ. Výskum prameňov, štúdium v archívoch a knižniciach a ich využitie v príspevkoch patrilo k základným postupom jeho vedeckej a publikačnej činnosti. To si uvedomovali a uznávali i jeho ideoví protivníci. Jeho metoda, vzťah k faktom, k celej historickej látke mala pozitivistický charakter. Ďalším znakom prevažnej časti príspevkov je prelínanie literárnohistorických prvkov s historickými, podávanie faktov v širších dejinných súvislostiach. Napr. pri riešení autorstva piesne "Gospodi, pomiluj ny", keď hľadal pôvod staroslovanskej piesne zachovanej v Čechách, pertraktúva problematiku Veľkej Moravy, situáciu v Čechách a Poľsku, Pribinu i Kočeľa, skúma pôvod poľskej piesne o "Bogurodzici", ktorá vznikla pod jej vplyvom. Operuje bohatým dôkazovým jazykovým materiálom, zaoberá sa datovaním Kristiánovej legendy, účinkovaním Cyrila a Metoda, vplyvom slovanskej bohoslužby v Panónii, otváraním kláštorov východo-slovanského obradu sv. Štefanom a i. Až potom uzatvára, že uvedená pieseň sa dostala do Čiech od stredného Dunaja (Vyšehrad pri Vacove) alebo od Karpát. Veľká časť Škultétyho príspevkov má biograficko-pramenný charakter. Prináša nové údaje o autoroch alebo ich dielach, rieši otázky autorstva, pôvodu tvorcov a ich vydání. Zaslúžil sa napríklad o objasnenie slovenského pôvodu Pavla Jozefa Šafárika, ktorému niektorí českí historici pripisovali českobratský pôvod. Jakubcovi zasa vyčítal, že precenil humanitu Jána Kollára a nedocenil jeho boj za národné oslobodenie.

Chceš by naša slovenčina

bola ako lúčik kvieťa,

ako pieseň škovránkova,

čo nad rodnou brázdou lieta.

Takto Škultétyho vzťah k slovenčine charakterizoval básnik Vladimír Roy i ďalší súčasníci. Opodstatnene. Ved' len v stručnom matičnom výbere jazykových prác má sto príspevkov, ktorými pomáhal dotvárať podobu spisovnej slovenčiny. Nezabudnuteľné zostane jeho stanovisko v zápase o Pravidlá slovenského pravopisu, proti návrhom Václava Vážneho, ktorý presadzoval zbližovanie slovenčiny s češtinou.

Ťažkým dedičstvom Slovákov bola i je ich náboženská rozpoltenosť. Matica sa snažila o odstránenie tohto rozporu hneď od svojho vzniku - ved' spolupráca jej predsedu katolíckeho biskupa Štefana Moyzesa s podpredsedom evanjelickým superintendentom Karolom Kuzmánym sa stala povestnou. Na túto tradíciu nadviazal aj Škultéty. V liste Andrejovi Kmeťovi vo februári 1902 o tom napísal -

" Kto vo veciach slovenských ukazuje na moje náboženstvo,

robí mi krivdu. Ved' kto ma pozná, môže vedieť, akým bôľom mojej duše je, že Slováci nie sú jednej viery. A ešte ja mal by som rozrývať priepasť ? A keby mi i menej záležalo na slovenskosti, na národe, ako by som ja mohol brojiť proti katolíkom, keď všetka moja rodina po otcovi je katolícka..."

Skutočne bohatá a mnohostranná bola činnosť Jozefa Škultétyho. Jeden z jeho najbližších spolupracovníkov Štefan

Krčméry, o nej napísal. *" Netrúfam si nakresliť dôstojného obrazu jeho diela vykonaného vo vede a v živote národa. A netrúfam si oceniť prácu jeho. Prídu generácie a nedocenia*

jej..." Matica slovenská, aby podala aspoň čiastkový obraz o živote a diele svojho správcu baťka Škultétyho, vydala v desaťročí 1982-1992 deväť zväzkov - dva zväzky korešpondencie obsahujúce 660 listov, ďalej sedemzväzkový výber z diela na vyše tritisíc stranách. Obsahuje jeden zväzok prozaických prác, štyri zväzky literárnej histórie a kritiky, zväzok historických štúdií a objemný zväzok jazykovedných prác. A pritom je to neúplný, skromný výber z bohatej tvorby. Je potrebné, aby aj dnešná generácia siahla po prácach Jozefa Škultétyho, majú svoj význam a mnohé i aktuálnosť.

Desaťročia utrpenia.

borby, trudov, práce tvrdej,

boli denne sprievodcami

duše tvojej jasnej, hrdej.

7

Bohatierom bol si vždycky,

čo rod bránil v jarmo jatý,

dobýval si chrabрым duchom

slobodienky zákon svätý.

Jozef HOŠŠO

Z HISTÓRIE LIPTOVA

Prírodné prostredie a geografia

Liptov, jeden z najkrajších krajov Karpát, leží na hornom toku Váhu, ktorý zároveň tvorí jeho prirodzenú os vo východozápadnom smere. Táto severná oblasť stredného Slovenska, pokrytá z viac ako troch štvrtín trvalými trávnyimi porastami a lesmi, rozprestiera sa na ploche okolo 660 km². Hranice tohoto regiónu a zároveň i jeho dominanty tvoria na južnej strane hrebene Nízkych Tatier, na severe Vysoké Tatry, Západné Tatry a Chočské

pohorie a na západe Veľká Fatra. Z vegetačného hľadiska sa kotlina delí na teplejšiu a úrodnejšiu juhozápadnú a chladnejšiu severovýchodnú časť.

Liptov je oddávna dôležitou komunikačnou spojnica, križovatkou severojužných ciest z Podunajska k Baltu so starou cestou pozdĺž Váhu. Význam Liptova zvýrazňovalo tiež nerastné bohatstvo severných svahov Nízkych Tatier, hlavne ložiská medi, ale aj striebra, zlata a železa, ktoré boli predmetom banskej, príp. povrchovej ťažby už v praveku a hlavne v stredoveku. Ústia hlbokých dolín poskytovali tiež skromné podmienky pre poľnohospodárstvo. Najúrodnejším a oddávna najintenzívnejšie osídleným bol stred kotliny pod majestátnym Chočom. Tu v srdci Liptova, v sedemdesiatych rokoch vybudovali najväčšiu slovenskú hydrocentálu, s vodnou nádržou na ploche 32 km². Vodná hladina nádrže zatopila úplne alebo zčasti 14 dedín, vrátane eponimnej obce Liptovská Mara, ktorá sa stala na konci doby železnej centrom diaľkového obchodu a oveľa neskôr, v stredoveku aj prvým cirkevným a správnym strediskom Liptova. V súčasnosti je územie Liptova rozdelené do dvoch okresov so sídelnými mestami Liptovským Mikulášom a Ružomberkom.

Osídlenie v praveku a na prahu doby dejinnej

Horskými masívmi obklopený zvlnený terén Liptova, porastený rozsiahlymi lesmi, ešte v dvadsiatych a tridsiatych rokoch považovali niektorí historici za dodatočný argument o neosídlenosti regiónu pred polovicou 13. storočia po Kristovi. O vyvrátenie týchto názorov sa zaslúžili predovšetkým výsledky archeologických výskumov, ktorých intenzita gradovala hlavne v sedemdesiatych rokoch, v súvislosti s výstavbou hydrocentrály Liptovská Mara.

Najstaršie osídlenie tohoto regiónu, na základe starších správ o ojedinelých nálezoch predpokladáme už v staršej dobe kamennej. Keramika a pracovné nástroje prvých roľníkov už z konca 5. tisícročia pred Kristom, boli nájdené pri známych travertínových prameňoch v Bešeňovej a v Liptovskej Mare. O dve tisícročia neskôr sa usídlili (a pravdepodobne aj opevnili) nositelia tzv. bádenskej kultúry na vrchu Havránok nad Liptovskou Marou. Havránok obýval aj ľud lužickej kultúry, ktorý začal osídľovať Liptov v 15. až 13. storočí pred Kristom. Po nositeľoch tejto kultúry doby bronzovej sa na území Liptova našlo až 19 bronzových pokladov, vrátane povestných mečov liptovského typu. Časť pokladov je svedectvom ukrývania osobného majetku do zeme a časť tvorili nepochybne dary božstvám.

V staršej dobe železnej hustota osídlenia ľudom lužickej kultúry nadobúda na intenzite. Je možné, že už v tomto čase predstavoval geograficky uzavretý Liptov celok - kmeňovú župu, v spoločensko-etnickej štruktúre severokarpatského osídlenia. Koncom 5. storočia pred Kristom lužické hradiská staršej doby železnej zanikajú. Po tomto úpadku však zakrátko, v nasledujúcich dvoch storočiach (v období príchodu Keltov do strednej Európy), dochádza v severných Karpatoch k obnove starých sídlisk. Obnovené bolo aj osídlenie na vrchu Havránok. V 2. storočí pred Kristom tu vybudovali veľké opevnenie, vo vnútri s dominantným objektom - svätyňou. V tomto období vzniká v Liptovskej Mare významné sídliskové centrum, podobné klasickým keltským oppidám. Toto osídlenie, síce v menšej intenzite, pretrváva až do konca 2. storočia po Kristovi. Okrem hradiska v Liptovskej Mare, okolo prelomu letopočtu, boli opevnené aj terénne dominanty, na ktorých neskôr postavili stredoveké župné hrady, Liptov a Likavu. K oživeniu neskororímskeho osídlenia dochádza opäť koncom 4. storočia po Kristovi. Z tohoto obdobia, na rôznych lokalitách Liptova, ale aj susednej Oravy a Spiša,

pochádzajú početné nálezy technicky dokonalých pracovných nástrojov. Osídlenie týmito novými, neznámymi kolonistami trvalo iba krátko. Ich náhlivo opustené sídla zostali pusté takmer päť storočí, do príchodu nových, tentoraz už slovanských osadníkov.

Počiatky stredovekého osídlenia

Počiatky slovanského osídlenia, na báze ktorého sa bez prerušenia formuje stredoveká stolica, boli dlho nevyriešeným problémom a predmetom sporu historikov. Zachované písomné pramene, aj miestne názvy, hoci nepriamo naznačovali možnú existenciu osídlenia Liptova slovanskými predkami už pred veľkou kolonizačnou vlnou v 13. storočí, neboli dosť presvedčivé. Tento spor pomohli definitívne vyriešiť až archeologické výskumy, hlavne v katastri Liptovskej Mary. V polohe "Za pánskymi humny", vzdialenej približne 300 m juhozápadne od donedávna stojaceho gotického kostola P. Márie, ležali v zemi ukryté zvyšky osady i predmety dennej potreby. Z niekdajšej osady archeologický výskum odokryl orbou a eróziou poškodené základy a dlážky voľne situovaných obytných objektov a komplex stavieb uzavretých v ohrade (akýsi dvorec). Ústrednou stavbou v dvorci bola, pravdepodobne, zrubová dvojpriestorová stavba, z ktorej sa zachovala kamenná podmurovka. Okrem črepov, rytými vlnovkami zdobených hlinených slovanských nádob, obyvatelia osady po sebe zanechali skorodované železné nože, nožnice, hroty šípov a kostenú rukoväť tesáka, datované približne do 10., prípadne už na koniec 9. storočia. Presnejšiemu datovaniu tejto osady pomohol nález bronzovej postriebrenej náušnice zdobenej filigránom. Náušnica je typickým šperkom z mladšieho veľkomoravského obdobia a jej identické analógie sú známe z veľkomoravských centier na Slovensku i susednej Morave.

Staroslovanská osada nebola osamotená. Ojedinelé nálezy keramiky z Havránka dávajú oprávnený predpoklad, že valové opevnenie na jeho vrchole využívali príležitostne aj noví obyvatelia v 9. až 10. storočí. O existencii ďalších osád svedčia aj archeologické nálezy v Liptovskej Štiavnici, Liptovskom Michale, Liptovských Matiašovciach a Vlachoch.

Kontinuita nových, rozsahom ešte nevelkých osád už zostala neprerušená. V Liptovskej Mare, na západ od kostola aj na terasách popri Váhu boli archeológmi odokryté zvyšky ďalších domov, z 10. až 12. storočia, so zvyškami hlinených nádob a iných predmetov dennej potreby. Stopy po obydliach a predmety dennej potreby, hlavne keramiky, boli nájdené aj na ostatných už predtým osídlených lokalitách a tiež v Likavke, Liptovskej Teplej, Ludrovej, Paludzi, Ľupči, Podturni, Prosieku, Sokolčiach a Zádieli.

Liptovská Mara - cirkevné a správne centrum Liptova

V procese formovania sa liptovskej stolice historici jednomyselne priznávali vedúcu úlohu Liptovskej Mare. Starobylosť Svätej Mary, ako najstaršej cirkevnej obce v Liptove a už od 12. storočia aj sídla prepošta, zdôrazňoval už v 18. storočí učenec Matej Bel. Význam lokality a dávnovekosť osídlenia zdôrazňovali v minulosti historici tiež romantickými tvrdeniami o existencii templárskeho kláštora nad dedinou. O starobylosti farnosti svedčí o.i. aj fakt, že ešte v poslednom storočí novoveku do jej obvodu spadalo jedenásť obcí. O starom pôvode týchto a aj ďalších liptovských dedín svedčia nielen archeologické nálezy a skúpe správy v zachovaných listinách, ale aj názvy obcí služobného typu - Dechtáre, Sokolče, Bobrovník, alebo staroslovienskeho pôvodu - Sielnica, ktorých vznik novodobý historik P. Ratkoš presvedčivo kladie pred 12. storočie.

Jeden zo zakladateľov modernej slovenskej historiografie D. Rapant, vznik strediska cirkevnej správy v Liptove - archidiakonátu, na základe nepriamych dokladov, predpokladal už v sedemdesiatych rokoch 13. storočia. Jeho názor dodatočne potvrdil objav prvej písomnej zmienky o Svätej Mare z roku 1288. Podľa nej bol tamajší farár už liptovským archidiakonom a jeho fara cirkevno-správnym strediskom regiónu - "Ecclesia mater" Liptova. Počas celého stredoveku, okrem jedného prípadu, keď funkciou bol poverený farár zo Svätého Michala, úrad archidiakona vždy vykonával farár zo Svätej Mary. V pápežských desiatkoch v rokoch 1332-7 jeho benefícium malo hodnotu 10 mariek. Pastoračné a správcové povinnosti v rozsiahlom obvode nevykonával sám. Z listiny v roku 1425 sa dozvedáme, že mal vtedy dvoch kaplánov. Po celý stredovek marská farnosť bola bezprostredne spätá s liptovským zemianstvom - jej patrónmi boli zemianske rodiny z Vlách, Nežítoviec, Liptovskej Anny, Parížoviec, Hliníka, Dechtár a Bobrovníka a aj likavské hradné panstvo. Poslední dvaja duchovní, v období pred reformačným prívalom v druhej polovici 16. storočia, boli viac zemanmi ako kňazmi. Jeden z patrónov, Ján Parížovský, charakterizoval jedného z nich ako človeka od mladosti neznajúceho mieru a obvinil ho tiež, že do svojej kúrie vo Fiačiciach usadil neviestku. Aj jeho nasledovník mal viacero detí, ktorým bola nakoniec postúpená jeho pozostalosť.

O živote a hlavne o najstaršej histórii marskej farnosti veľa zaujímavých informácií priniesol aj archeologický výskum. Pod dlažbou kostola a v jeho bezprostrednej blízkosti boli odokryté zvyšky románskeho kostola postaveného okolo roku 1100 na mieste staršieho pohrebiska a azda aj staršej (povel'komoravskej ?) sakrálnej stavby. Okolo kostola sa rozprestieral radový cintorín, na ktorom pochovaní mali do hrobov poukladané charakteristické šperky - esovité záušnice a štítkové prstene. K pôvodnej malej jednodľovej stavbe s pravouhlým presbytériom pristavali približne o storočie neskôr na západe mohutnú vežu, slúžiacu pravdepodobne aj profánnym účelom - na úschovu listín a v čase núdze aj ako obydlie. Celú stavbu okrem toho opevnili hlbokou priekopou a valom s palisádou. Toto opevnenie slúžilo aj po prestavbe kostola koncom 13. storočia.

Približne v tomto období postavili z vonkajšej strany priekopy obytnú stavbu dlhú viac ako 20 m, ktorá okrem funkcie obydlia farára, slúžila aj na ubytovanie hostí, predovšetkým v čase konania župných kongregácií. Dom, pravdepodobne po požiari, zanikol krátko po polovici 15. storočia a jeho zvyšky nahrnuli do obrannej priekopy, ktorá aj s valom už prestala plniť svoju funkciu. V kamennej deštrukcii domu, archeológovia našli zvyšky dvoch kachľových pecí, z ktorých jedna bola postavená z glazovaných kachlíc. Túto pec, podľa predlohy špecializovanej dielne, vyrobil miestny hrnčiar. Rovnaká stála aj v neďalekom kaštieli v Parížovciach. Katastrofickú víziu zániku domu dokresľoval nález roztrhnutej hlavne bronzovej pušky. Najväčším prekvapením však bol nález viac ako dvoch kilogramov polotovarov a hotových falošných mincí, z približne 25 druhov razieb, panovníkov Žigmunda (1387-1437), Vladislava I. (1440-1444) a Ladislava Pohrobka (1453-1457). Mince, mimoriadnej kvality, boli vyrazené z bronzového plechu a amalgamované striebrom (denáre) alebo pozlátené (dukáty). Spolu so surovinou tu ležali aj taviace tégliky, v ktorých neznámy falšovateľ, pravdepodobne sám správca farnosti a vicearchidiakonátu, zanechal najväčší nález falzikátornej činnosti a určite aj jeden z najsenzačnejších. Pravdepodobne kvalita razby zabránila zaznamenaniu jeho činnosti v súdobých listinách a pôvodca nespočítal na popravisku tak ako,

polstoročie pred ním, vo Svätej Mare odsúdený a popravený Ján Literát z Madočian, falšovateľ darovacích listín.

Isté je, že falošný razič mincí sa nedožil druhej gotickej prestavby kostola začiatkom 16. storočia, s následnými renesančnými prestavbami a opevnenia prstencom kamenného obranného múru so štrbinovými strieľňami. Z poslednej prestavby sa dodnes zachovali na pôvodnom mieste iba múry južnej veže. Verná kópia kostola s osadenými pôvodnými kamennými článkami sa dnes nachádza v Múzeu liptovskej dediny v prírode pri Pribyline.

Približne súčasne so stavbou románskeho kostola, na rozhraní 11. a 12. storočia, opevnili nad ním sa týčiaci vrch Havránok. Podľa názvu vrchu a donačnej listiny z roku 1286, táto zem "medzi Váhom a Potokom" patrila Havranovi. On dal pravdepodobne postaviť hrádok znovu aj v 13. storočí, keď pôvodné drevené stavby zničil požiar. Obraz havrana, vyrytý na štítiku strieborného pozláteného prsteňa, mal aj jeden z pochovaných pri marskom kostole. Hrádok pravdepodobne už bol pustý, keď lokalitu daroval v roku 1286 uhorský kráľ Ladislav IV. Mikulášovi a Marcelovi, synom Ilariovým. Hrádok opäť opevnili a na jeho ploche vystavali obytnú vežovú stavbu a hospodárske objekty až v nepokojných časoch 15. storočia, v období okupácie Liptova husitskými a bratríckymi posádkami a v čase drobných vojen poľských a hornouhorských feudálov. Nevieme, akú úlohu zohrával hrádok na Havránku v bojoch medzi Pankrácom zo Svätého Mikuláša a Petrom Komorovským v rokoch 1449 až 1474, resp. v povstaní Komorovského proti Matejovi Korvínovi. Môžeme však predpokladať, že vo víre bojov zanikol spolu s prvým župným hradom v roku 1474.

Vznik Liptovskej župy a liptovské hrady

Presný dátum vzniku Liptovskej župy sa určiť nedá. Vieme, že vznikla vyčlenením z veľkej Zvolenskej župy, ktorá svojou rozlohou zaberala celé rozsiahle zalesnené územie stredného Slovenska a jej sídlom bol Pustý hrad na vrchole kopca nad mestom Zvolen. Je veľmi pravdepodobné, že súčasne s organizovaním cirkevnej správy Liptova, začalo aj jeho svetské územnosprávne osamostatňovanie. V kráľovskej listine z roku 1293 pri obhliadke Liptova sa spomína "officialis de Lipto", ale meno prvého liptovského župana, Mikuláša, poznáme až z roku 1317. Oporou svetskej správy boli kamenné hrady, ktoré v Liptove postavili tri, z nich dva boli sídlom župy.

K osamostatneniu Liptovskej župy dochádza teda krátko po polovici 13. storočia, spolu s Oravskou a Turčianskou župou, ktorých hrady postavili takmer súčasne. Prvá zmienka o Turčianskom (Znievskom) hrade je z roku 1253, o Oravskom hrade z roku 1267 a o Liptovskom hrade z roku 1262. Podľa prvej správy usudzujeme, že najstaršiu časť Liptovského hradu dostávali ešte pod správou zvolenského župana Michala. Svedčí o tom listina z roku 1262, ktorou kráľ Béla IV. daroval Izumbarovi, mechanikovi vojenských strojov (balistarius) a Houghovi, kamenárovi (lapicida) z Liptova ako odmenu za udržiavanie v dobrom stave Liptovského hradu, resp. jeho zariadenia, tri popluzia pod týmto novým hradom. Liptovský hrad bol po celú dobu existencie hradom kráľovským ("nostrum castrum"). Striedanie jeho pánov bolo iba dočasné - aj s panstvom ho dostávali od kráľa iba do správy, nikdy nie do dedičného vlastníctva. Kastelán a hlavný veliteľ vykonával súčasne tiež funkciu župana (comes de Lyptow). O postupných prestavbách a postupnom zväčšovaní celého areálu, svedčí o.i. fakt, že na sklonku 14. storočia sa hrad už nazýval Veľkým hradom - Magnum castrum Liptowiense. V roku 1397 Liptovský hrad, spolu s Oravským, Turčianskym a ostatnými dvomi liptovskými hradmi, obsadil poľský kráľ Vladislav. Už o dva roky ho dobyl späť uhorský kráľ Žigmund. Rušným obdobím pre hrad boli pravdepodobne i

roky 1431 a 1433, keď do Liptova vpadli husitské vojská pod vedením Prokopa Veľkého. Neslávnu kapitolou bolo pre hrad obdobie pred polovicou 15. storočia, kedy užívatelia hradu plienili a lúpili okolité obyvateľstvo a okolo prechádzajúce karavány. Uhorský údelný správca, Ján Huňadi, dal preto hlavného vinníka Ladislava Rikolfiho uväzniť pre neslýchané násilensť a zbojstvá a neskôr, v roku 1447 ho omilostil, ale pod podmienkou zbúrania Veľkého hradu. Až v roku 1454 hrad dostal do správy Pongráč, ktorý ho začal opravovať. Opravu dokončil pravdepodobne až Peter Komorovský, ktorému hrad daroval kráľ Matej Korvín. Tento bol zároveň aj jeho posledným správcom, lebo po zapojení sa do odboja proti kráľovi musel z hradu utiecť. Hrad dal potom v roku 1474 panovník zbúrať a odvtedy už nebol nikdy obývaný.

Hrad svojou polohou na vrchole Sestrča v nadmorskej výške 1000 metrov, je najvyššie položeným slovenským hradom. (Na porovnanie ďalšie najvyššie položené hrady: Zniev 988 m n.m., Muráň 938 m n.m.). Ťažko prístupný vrch sa týči medzi dvomi dolinami vedúcimi zo Svätej Anny a Kalamien z liptovskej strany na Oravu. Za päť storočí ruiny hradu zakryla zem. Archeológovia odokryli už iba zvyšky maximálne 1 m vysokých múrov a množstvo predmetov dennej potreby, militárií a súčastí zariadenia hradu, ktoré tu po sebe zanechali jeho obyvatelia pri jeho náhlom opustení. Areál hradu chránil prstenec kamennej hradby, ktorého pôdorys dokonale prispôsobili prirodzenej ochrane terénom. Život sa sústreďoval v najvyššie položenej časti, kde stála palácová stavba s vodnou nádržou zapustenou do skaly s vodotesne vymurovanými stenami, podobne ako jej mladšia sestra pri hlavnom vstupe do hradu. Hradnému panstvu v posledných desaťročiach spríjemňovali drsné podmienky bývania bohato zdobené kachľové pece a honosne zdobený stolový riad. Skromnejšie boli zariadené hospodárske stavby v nižšie položenej časti. Tu, blízko pri hradbovom múre, stála aj kováčska vyhňa, v ktorej majster kováč sa staral nielen o každodenné potreby obyvateľov hradu, ale opravoval a vyrábal aj jednoduché zbrane. Hradným areálom so zakonzervovanými zvyškami múrov teraz vedie náučný chodník, začínajúci v obci Kalameny.

Po zániku Liptovského hradu, stal sa sídlom župana od roku 1474 hrad Likava. Doba jeho vzniku nie je bližšie známa. Prvá listinná správa o ňom pochádza až z roku 1315. Môžeme však predpokladať, že najstaršiu časť kamenného hrad postavili už pred polovicou 14. storočia. Archeologický výskum zistil, že hradný kopec bol intenzívne osídlený už okolo prelomu letopočtu a postatne väčšiu plochu, ako tvorí stredoveký hrad, obkolesoval sypaný val, do ktorého telesa si neznámy kupec (?) zakopal poklad strieborných, tzv. veľkobystereckých mincí. Na tomto, prírodou dobre chránom mieste, boli nájdené tiež úlomky hlinených nádob našich predkov z 11. a 12. storočia, ktorí sa sem utiekali pred hroziacim nebezpečenstvom.

Kamenný hrad, vo svojej prvej stavebnej fáze, mal charakteristickú ranogotickú podobu. Na temeni skalného brala, chránenom strmými zrázmi, opevnili kamennou hradbou oválnu plochu. Na najvyššom a prírodou najlepšie chránenom mieste postavili neveľký palác a oproti nemu, k vstupu do hradu, obrannú vežu. Podobu ranogotického hradu výrazne zmenili Huňadyovci, ktorí hrad vlastnili od roku 1435, keď predtým štyri roky bol obsadený husitskými vojskami. Noví vlastníci, pôvodný horný hrad zväčšili o dolný hrad a aj v hornej časti postavili nový neskorogotický palác. V prestavbách a zväčšovaní hradu, po roku 1474 pokračovali jeho noví majitelia Pekryovci a posledné stavebné úpravy vykonal Tökölyovci. Poslední majitelia začali opevňovať rozsiahlu plochu západného predhradia. Zo zamýšľaného opevnenia však, podľa zistenia archeológov, postavili

iba dve z piatich okrúhlych bášť a medzi nimi jednoduchú kamennú hradbu. Koncom 18. storočia hradní páni sa aktívne zapojili do stavovského povstania a preto hrad musel byť nariadením panovníka v roku 1707 zbúraný a odvtedy je v ruinách.

Tretí liptovský hrad, postavený približne v rovnakom období ako Likava, sa líši od predchádzajúcich svojou atypickou polohou na rovine. Jeho hlavnú ochranu netvorila prírodou vytvorené strmé svahy kopca, ale vodná priekopa. Do histórie Liptova sa tento hrad nezapísal tak výrazne ako dva predchádzajúce. Zo stredovekého hradu, ktorý zanikol začiatkom 18. storočia sa dodnes zachovalo iba obvodové murivo paláca s priečkami. Dodnes stojí iba renesančný kaštieľ, ktorý postavili na prelome 16. a 17. storočia v tesnej blízkosti hradu.

Záverom

Liptov je svojrázny a zároveň neodmysliteľne slovenský kraj, s drsnou ale čarokrásnou prírodou a bohatstvom jedinečných pamätihodností, ktoré sú pozostatok bohatej histórie a tu žijúcich ľudí od nepamäti. Dodnes zachovaným zhmotnením stredovekého Liptova sú ruiny hradov a rozptýlené sakrálné stavby. Na rozdiel od Bratislavskej, Nitrianskej alebo aj Trenčanskej župy na juh a západ od Liptova, na rozdiel od stredoslovenskej banskej oblasti z južnej strany horského masívu, ale aj na rozdiel od susedného Spiša aj Košickej kotliny na východe, na území Liptova sa počas celého stredoveku nesformovali mestské sídliskové útvary so všetkými základnými atribútmi. V druhej polovici 13. až v 15. storočí vznikli v Liptove mestečká: Ľupča (1263), Hyby (1265), Ružomberok (1318), Boca (1324), Vrbica (1412), Trnovec (1429) a Sielnica (1463). Tieto však nikdy neboli slobodnými kráľovskými mestami, ale vždy boli viac alebo menej závislé na županovi, resp. hradnom panstve. Liptovské mestá tiež nikdy neboli opevnené a jedinou fortifikovanou stavbou do ktorej sa jeho obyvatelia v čase núdze mohli uchýliť, boli kostoly, od 15. storočia opevňované kamennými múrmi. V liptovských mestečkách sa nezachovali ani stredoveké meštianske domy, charakteristické pre historické jadrá slobodných kráľovských miest.

Základ osídlenia stredovekého Liptova tvorili malé sídliskové celky, s menej ako 500 obyvateľmi.

Dominantnými stavbami týchto sídlisk boli dodnes stojace gotické kostoly, niektoré románskeho pôvodu (Liptovská Mara, Liptovský Mikuláš, Liptovský Ján), ale aj kostol v Trstenom, ktorý si dodnes zachoval neskororománsku podobu. Cenné na liptovských kostoloch tiež je, že väčšina z nich si dodnes zachovala svoju pôdovodnú podobu a v nejednom z nich môžeme obdivovať aj interiéry vďaka bohatej freskovej výzdobe z obdobia od roku 1280 po rok 1530. Typovú štruktúru stavieb stredovekého Liptova dotvárajú zemianske kúrie, postavené väčšinou až v renesančnom slohu, ale v nejednom prípade na mieste staršej gotickej stavby. Vzhľad jednoduchého obydľia obyvateľov liptovských dedín zostával po stáročia nezmenený. Hlavným stavebným materiálom bolo uprostred hôr drevo tak, ako to môžeme vidieť i dnes v Múzeu liptovskej dediny pri Pribyline, pod končiarimi Západných Tatier.

Literatúra:

BIATHOVÁ, K.: Maliarske prejavy stredovekého Liptova. Bratislava 1983.

HLINKA, J. - HOŠŠO, J.: Historickoarcheologický výskum peňazokazeckej dielne v Liptovskej Mare. In: Zborník SNM, História 20, 1980, s. 237-258.

HOŠŠO, J.: Archeologický výskum sakrálnych stavieb v Liptovskej Mare a v Liptovskej Sielnici. In: Monumentorum tutela 12, 1987, s. 61-90.

KAHOUN, K.: Neskorogotická architektúra na Slovensku a stavitelia východného okruhu. Bratislava 1973.

PIETA, K.: Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného Slovenska. Bratislava 1996

Text k obrázkom:

1 - Kostol Panny Márie v Liptovskej Mare v 19. storočí (podľa V. Myskovského, 1876)

2 - Rekonštrukcia hrádka z 15. storočia na vrchu Havránok nad Liptovskou Marou (podľa K. Pietu, 1996)

3 - Hrad Likava pri pohľade z juhu, súčasný stav

Ľudovít Novák a slovenčina

Ján Horecký

Ľudovít Novák sa narodil 15. 10. 1908 v Skalici, zomrel 27. 9. 1992 v Ľubochni. Po štúdiach na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe (1927-1932) strávil dva roky na parížskej Sorbonne a na Haute Ecole des Langues Orientales. Už r. 1932 dosiahol na pražskej univerzite doktorát filozofie. Od r. 1939 pôsobil na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, v r. 1944-45 tu bol dekanom. Po rozličných peripetiách sa na vysokú školu znova dostal až r. 1968, a to na Pedagogickú fakultu Univerzity Komenského v Trnave, až napokon r. 1972 zakotvil na Filozofickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Prešove.

S menom Ľudovíta Nováka je nerozlučne spätá jeho široko orientovaná organizačná a zakladateľská činnosť. V r. 1939 založil Slovenskú učenú spoločnosť (jako nástupkyňu Učenej spoločnosti Šafárikovej) a do r. 1943 bol jej generálnym tajomníkom, v r. 1943 založil Slovenskú akadémiu vied a umení so zárodkami prevažne vlastivedných vedeckých ústavov a do r. 1945 bol jej generálnym tajomníkom. Až r. 1992, krátko pred svojou smrťou, bol vymenovaný za akademika SAV.

Už počas svojich pražských štúdií - na rozdiel od svojho staršieho kolegu Jána Stanislava, ktorého pražský pobyt v seminári M. Weingarta je vymedzený rokmi 1929-1936, i mladšieho kolehu Štefana Peciara, ktorý tu študoval v rokoch 1932-1937 - Ľudovít Novák úplne zrástol s atmosférou pražských štrukturalistov, začal uvažovať o základných teoretických otázkach fonológie. Z tohoto obdobia sa datuje jeho štúdia o pojme fenoména /Travaux du Circle Linguistique de Prague 8, 1938): fenomén vymedzuje ako najmenší, ďalej nedeliteľný prvok jazyka (nie iba zvukovej stavby jazyka), ktorý sa vydeľuje priesečníkmi všetkých jazykových funkcií na jazykovej forme. Vychádza tu z odmietavého stanoviska voči fonetike. Jeho čisto vzťahové chápanie využil aj vo svojej analýze morfémy, ktorú pokladá za základnú bilaterálnu jednotku gramatického systému a poukazuje najmä na jej zástoj pri typologickom štúdiu (Sborník Matice slovenskej 1936).

K tomuto základnému rozdielu voči svojim pražským slovenským rovesníkom však pristupujú dve ďalšie črty charakteristické pre Novákove záujmy i postoje. Je to využívanie štrukturalistického východiska pri štúdiu slovenčiny aj iných jazykov (francúzštiny a

maďarčiny), ale aj využívanie jazykovednej, predovšetkým štrukturalistickej argumentácie pri výklade i obrane slovenčiny ako svojbytného spisovného jazyka.

Už do tohoto prvého obdobia Novákovho vedeckého života, ktoré možno vymedziť rokmi 1930-1945, patria zásadné štrukturalisticky orientované štúdie o rozličných javoch z vývinu slovenčiny, ktoré potom zhrnul a so značným omeškaním vydal v súbornej monografii K najstarším dejinám slovenčiny. Osudy tejto monografie sú výrazným svedectvom o hektickej povahe jeho života v tomto období. Hoci bola napísaná či vlastne zredigovaná v rokoch 1937-1940, knižne vyšla až r. 1980. O nesústredenosti na jednotlivé problémy svedčí i charakter tejto monografie. Sú to štyri kapitoly, štyri charakteristické úseky z historického hláskoslovía staršej slovenčiny, predovšetkým strednej, spracované faktograficky, detailisticky, ale najmä v ostrej polemike s výsledkami doterajšieho bádania v tejto oblasti.

V kapitole Ešte raz k prípadom rat, lat za pravoslovanské ort, olt skúma tieto likvidové diftongy s cirkumflexovou intonáciou, zachytáva ich zemepisné rozšírenie a podáva ich relatívnu i absolútnu chronológiu. Skupiny rat, lat v dnešnej strednej slovenčine pokladá za ostatok prastarého javu a za najstarší rozdiel medzi stredoslovenskými a všetkými ostatnými slovenskými i českými nárečiami. Ich vznik kladie do druhej polovice 6. Storočia, do obdobia zaujatia dunajskej pravlasti.

V kapitole Zmeny v skupinách dl, tl a dn kladie tieto zmeny pred polovicu 6. Storočia, a to ešte do zarkapatskej pravlasti. Dokazuje, že nejde o južnoslovanské prvky, ale skôr o dôsledok miešania slovanského živlu s inoslovanským.

V kapitole Jerové striednice, kontrakcia a dispalatalizácia e (e) - a podáva takúto chronologizáciu kontrakcie:

1. zánik jerov,
2. denazalizácia,
3. zánik intervokalického -j- a kontrakcia

Pritom v strednej slovenčine nastala kontrakcia po denalizácii, v ostatných slovenských a českých nárečiach naopak. V polemike s H. Bartkom o druhotných jeroch argumentuje Ľ. Novák najmä konvergentným vývinom v maďarčine (álmu - álm - álmot - álmot). Pri všeobecnom výklade o zániku jerov vychádza z predpokladu, že museli žiť popri sebe dve vrstvy, dve generácie ľudí, z ktorých u jednej sa generalizovalo alegrové tempo. Zavádza tu

pojem europeizácie, ako prejavu konvergentného vývinu slovanského jazyka neslovanskými európskymi jazykmi.

V kapitole Prestavba fonologického systému slovenských nárečí po likvidácii praslovanskej slabičnej mäkkostnej korelácie vychádza z hypotézy, že pred zánikom jerov fungovala slabičná korelácia mäkkosti typu ľä -la, po zániku jerov sa mäkkostný protiklad pri samohláskach osamostatnil, kým pri spoluhláskach stratil fonologickú platnosť alebo sa osamostatnil. Zároveň zdôrazňuje, že pred vlastnou europeizáciou nastala turcizácia strednej slovenčiny, keď podobne ako v maďarčine sa vplyvom turečtiny zmenilo chápanie mäkkosti ako čisto vokalického javu, čím vznikli dva rady samohlások: tvrdé a, o, y, u, a mäkké ä, e, i, u.

Základné myšlienky tejto práce, resp. starších štúdií z tohoto okruhu využil Ľ. Novák aj v paralelnom popularizačnom, ale značne polemicky ladenom spise Jazykovedné glosy k československej otázke (1935 a 1936). O závažnosti a spoločenskej úspešnosti tohoto diela svedčia aj dve vydania rok po roku. Ľ. Novák - v tom čase pracoval ako referent Jazykovedného odboru Matice slovenskej - tu bojoval proti súdobej ideológii o jednotnom československom prajazyku. Poukazoval najmä na odlišný historický, predovšetkým hláskoslovný vývin slovenčiny (v jej stredoslovenskej podobe) od češtiny, argumentoval súčasným stavom a fungovaním spisovnej slovenčiny, analyzoval vzťahy k súčasnej spisovnej češtine i postoje používateľov týchto dvoch jazykov.

Zdá sa, že aj v tejto oblasti možno vidieť istú paralelu s činnosťou pražských štrukturalistov. Podobne ako oni hlboko zasiahli do formovania moderných postojov k súčasnej češtine, aj Ľ. Novák - pravda, v slovenskej spoločnosti vcelku osihotený vo svojich postojoch a argumentácii, bojoval o svojbytnosť spisovnej slovenčiny, o jej štylistickú variantnosť, ale aj o také praktické otázky, ako je pravopis a ortoepia. Kým v oblasti ortoepie ostal vcelku osihotený, v otázkach pravopisu sa ukázal ako vytrvalý bojovník za radikálnu reformu slovenského pravopisu, za jeho fonologické predpoklady, vyúsťujúce až do požiadavky odstrániť ypsilon (porov. Heslo Vivat ipsilon).

Spomenutý veľký časový odstup medzi napísaním, opätovným redigovaním a vydaním kapitálneho diela však nebol spôsobený len jeho mimovedeckou, lepšie povedané poprivedeckou činnosťou. Oveľa silnejší zásah do jeho života nastal r. 1945, keď bol - napriek vcelku lojálnemu postoju - pozbavený profesúry i riadneho zamestnania. Práve

v tomto období sa však prehlbuje jeho orientácia na filozofické odôvodnenie a spracovanie základných myšlienok, a to myšlienok nielen náboženského charakteru, ale aj filozofických a metodologických.

Zdá sa, že práve do tohoto obdobia vynúteného odmlčania treba položiť začiatky Novákových úvah o jazykovom znaku a najmä o jeho interpretáciu znaku v termínoch začiatok - stred - koniec. Touto teóriou sa znova priklonil k pražskej škole, pravda, vo vlastnej, svojskej interpretácii. Rozličné verzie tejto teórie sú rozosiate po rozličných časopisoch a zborníkoch, najsústavnejšie (a sčasti aj polemicky, obranársky) je vysvetlená v jazykovedných štúdiach 1976, v zborníku materiálov z konferencie o sémantike.

Východiskom sú tri axiómy:

1. Každý lineárny útvar má začiatok (initium - I), stred (centrum - C) a koniec (finis - F).
2. Koniec je znakom začiatku.
3. Znakový vzťah konca k začiatku sa uskutočňuje prostredníctvom stredy, ktorý je funkciou tohoto označenia.

Na inom mieste Ľ. Novák vysvetľuje, že „znak v širokom poňatí (teda nie znak v zmysle so stredom, ktorý je funkciou tohoto znakového vzťahu konca voči začiatku“. Pomocou tejto koncepcie sa Ľ. Novák pokúšal vysvetľovať mnohé situácie a vzťahy, napr. štruktúru slabiky, lineárny rad vokálnych foném i, e, a, o, u analogicky s tónovou stupnicou, až dospel k hypotéze osnovných znakov. Začal rozlišovať tri lineárne sústavy charakterizované poradím osnovných znakov: empirickú ICF, hierarchickú IFC, semiologickú FCI a napokon aj pole CIF (v zhode s koncepciou elektromagnetického poľa).

Nepriamo s touto koncepciou súvisí aj Novákova koncepcia nulovosti, v ktorej od nulovej morfémy (rozlišoval tu zápornú a kladnú nulovú morfému) - prešiel až k postulovaniu nulovej syntagmy.

V poslednom období svojej bádateľskej kariéry sa Ľ. Novák sústavne vracal k charakterizačným opisom jednotlivých jazykov, najmä slovenčiny. Klasickým príkladom týchto prác je charakteristika slovenčiny (SAS 1984), ktorú charakterizoval geneticky ako indoeurópsky západoslovanský jazyk, areálovo ako člena stredoeurópskeho jazykového zväzu spolu s češtinou a maďarčinou a napokon typologicky ako jazyk prevažne synteticko-flektívny, pomerne jednoduchý z hľadiska štruktúry a pomerne pravidelný z hľadiska výnimiek.

Napriek zložitej životnej púti predstavuje vedecké dielo Ľ. Nováka pomerne uzavretý (ale nie dokončený) celok, v ktorom sa rozvíjajú a využívajú základné myšlienky štrukturalizmu, funkčnej jazykovedy a prinášajú sa nové riešenia otázok i nové koncepcie. Treba však ľutovať, že napriek tejto mohutnosti ducha i napriek svojej žičlivej povahe v styku s kolegami i so študentami si nevychoval následníka a teda vlastne ostal osihotený.

Revolučné roky 1848-1849 a Slováci

Ján Hučko

Ešte pred vznikom Francúzskej revolúcie z konca 18. storočia viacerí myslitelia v Európe vyznávali ideu rovnosti a rovnoprávnosti človeka a národa. Najvýraznejšie azda J. G. Herder v diele *Idey k filozofii dejín ľudstva* (1784-1791), kde sú mu bieli Európania, africkí černosi a ázijskí Mongoli vlastní bratia. Všetci ľudia a národy podľa neho majú tie isté vlohy pre rozum, slobodu, dobro, t.j. pre humanitu. Teda niet národov menejcenných, sú iba ľudia a národy často nie vlastnou zásluhou menej alebo viac rozvinuté. Nezávisle na Herderovi

slovenský osvietenec, ev. farár Ondrej Plachý v príspevku o znášanlivosti (Staré noviny literárneho umění, 1785) píše, že "...všickni lidé beze všeho rozdílu národu, náboženství a stavu, podle našeho rodu, přirozením způsobem jsme krevní přátelé ... jsme spolubratrové a spolusestry, jsme krevní rodina ..." Všetci ľudia sú mu "deti Božie", rovné a rovnoprávne.

Ideály Francúzskej revolúcie zdôrazňujú popri rovnosti, rovnoprávnosti a bratstve ľudí a národov, aj pojem slobody človeka. Tieto ideály boli po Videnskom kongrese (po r. 1815) potlačené, nie však zabudnuté. Feudálne režimy sa dostávali do rozporu s túžbou ľudí po oslobodení a feudálneho útlaku, po základných politických právach. V rakúskej mnohonárodnostnej ríši žilo viacero národov a národností v nerovnoprávnom postavení, v takom postavení boli aj Slováci. Preto pri sociálnej otázke je aj otázka národnostná v popredí. Bezprostredným popudom k revolučnému vystúpeniu v r. 1848 (podobne ako aj v minulosti u nás i v iných európskych krajinách), bola hospodárska kríza, neúroda a hladomor od r. 1847.

Keď 13. marca 1848 plameň parížskej februárovej revolúcie zachvátil aj hlavné mesto habsburskej ríše Viedeň, zdalo sa na prvý pohľad, že sa všetko utíši tým, že panovník Ferdinand V. prepustil nenávideného kancelára Metternicha a prisľúbil ústavu. Lenže revolučná vlna zachvátila aj Pešť a rozšírila sa aj do viacerých európskych krajín. Správy o revolučných udalostiach vo Viedni a v Pešti sa dostali aj do Bratislavy, kde od novembra 1847 zasadal neptretržite uhorský snem. Stúpenci demokratických reforiem už v priebehu štyroch mesiacov existencie snemu vystúpili viackrát s požiadavkou zrušenia poddanstva, ako s najpodstatnejšou požiadavkou. V demokratickom krídle snemu vystupoval veľmi aktívne Ľ. Štúr, ktorý už od roku 1846 v Slovenských národných novinách zdôvodňoval potrebu zrušenia podanstva (napr. v úvodníku Slovo na čase). Vo svojich novinách sformuloval napokon demokratický a národný program, ktorý v rozličných úvodníkoch rozvádzal a súhrnne podal v úvodníku Naše nádeje a žiadosti k nastávajúcemu snemu (1847). Štúrovský program okrem zrušenia poddanstva požadoval uzákonenie politických práv ľudu, najmä aby ľud mohol voliť svojich zástupcov do snemu a župných zastupiteľstiev, zrušenie šľachtických výsad a zrovnoprávnenie všetkých národov a národností Uhorska.

Štúrovci (najmä Ľ. Štúr) postihli, že reformné hnutie Maďarov (pred Kossuthom a neskôr i s Kossuthom) prebiehalo dlho bez záujmu o zmenu poddanských pomerov. Zaujímalo ich zabezpečenie stavovskej samostatnosti, zrušenie cla, uvoľnenie obchodu. Ani

Metternichovo vyhrážanie sa uhorskej šľachte, ktorá sa podľa neho nevhodným spôsobom usilovala o nezávislosť Uhorska, že ju dá zničiť vlastnými poddanými, neviedlo pre odpor aristokracie, značnej časti strednej šľachty a pre istú nepružnosť a malú ochotu Kossutha k náprave postavenia roľníctva. Až keď v roku 1846 povstala poľská haličská šľachta proti Viedni a Viedeň nahuckala poddaných, ktorí svoju vrchnosť nenávideli, aby ju zničili, a tak sa i stalo. Vtedy Kossuth pochopil, že ak sa má maďarská šľachta vyhnúť osudu poľskej šľachty, musí do určitej miery uspokojiť oprávnené požiadavky svojich poddaných, ale aj tak sa do marca 1848 nepodarilo na pôde snemu vybojovať podstatný úspech vo veci likvidácie poddanstva. Až keď sa dostali do Bratislavy správy o revolučných udalostiach v Pešti, spolu s nepravdivou správou o tom, že vodca revolučného pohybu básnik Alexander Petöfi tiahne s veľkým počtom vzbúrených roľníkov proti uhorskému snemu, vtedy vyľakaný snem odhlasoval niekoľko Kossuthom navrhnutých zákonov, z nich najdôležitejší bol zákon o zrušení poddanstva na urbáriálnej pôde. Pre maďarské vládnuce kruhy bolo dôležité, že v rámci marcových zákonov bol prijatý zákon o nezávislosti Uhorska. Známe Kossuthovo vyhlásenie v týchto marcových dňoch, že "mojim cieľom je, aby sme šľachtu v jej osobách a majetkoch zachovali", pochopili naši vodcovia (Štúr, Hurban, Hodža) veľmi správne, že v marci vzniknutá maďarská vláda (koalícia pokrokovejšej časti aristokracie na čele s premierom grófa Batthyánym a strednej opozičnej šľachty, ktorej vedúcou osobnosťou bol Kossuth) bude považovať realizáciou marcových zákonov revolúciu za skončenú. Uhorský snem zrušil poddanstvo u vyše troch miliónov urbáriálnych poddaných (za výkup), ale aj tak ostalo v poddanstve ešte 5,6 miliónov neurbáriálnych poddaných v Uhorsku. Títo chceli byť tiež z poddanstva vyňatí. Preto na viacerých miestach, najmä na Slovensku, kde bolo veľa poddaných na kopaničiarskej pôde, kde sa poddanstvo tiež naďalej udržalo, vznikali vzbury poddaných. Jedno ohnisko vzbury bolo v Honte a na jej čele stál básnik Janko Kráľ s učiteľom Jánom Rotaridesom.

Vedúci slovenskí politici pochopili (a sa aj vyjadrili), že "z ohľadu národného, to, čo je nám nbevyhnutne potrebné sme nič nedostali", že marcové zákony nedávajú ani najmenšie záruky národných práv a že podstatná časť slovenských roľníkov tým, že bolo zrušené poddanstvo na urbáriálnej pôde, nepocítila nijakú zmenu vo svojom sociálnom postavení.

O tom, akú mal Kossuth predstavu o národných právach Slovákov svedčí jeden z jeho provokatívnych článkov z marca 1848 v Pešti Hirlap: "V Uhorsku je všetko zem, právo, história - jedine maďarské. Slováci, Rumuni alebo Srbi sú len ľud a nie národ. V Uhorsku majú právo a povinnosť byť národom len Maďari".

Vedúce osobnosti slovenského národného hnutia vidia v tomto období hlavný cieľ zápasu: vybojovať uznanie svojbytnosti slovenského národa a zabezpečiť ju novými ekonomickospoločenskými a štátoprávnymi zárukami zodpovedajúcimi spoločenskému vývoju. Preto nabádali organizovať v jednotlivých slovenských krajoch ľudové zhromaždenia, ktoré by určili požiadavky národné a sociálne. Tieto mali vyústiť do celonárodného zhromaždenia v Liptovskom Mikuláši. Tak sa aj stalo a plodom tohto úsilia boli mikulášske Žiadosti slovenského národa z 10. mája 1848.

Žiadosti slovenského národa nastolili po prvý raz v slovenských dejinách aj štátoprávne požiadavky v duchu národnej svojbytnosti a sebaurčovacieho práva. Žiadali skoncovať s každým útlakom a uviesť do uhorského štátneho života zásadu rovnoprávnosti: "Slovenský národ chce zabudnúť stáročia krivdy a nič inšie nehýbe jeho srdcom, ako svätý zápal lásky a horúca túžba po zabezpečení slobody, národnosti a krajiny svojej. Zato ako pranárod a niekdajší jediný majiteľ svätej tejto zeme, prevoláva pod zástavou tohto veku rovnosti všetky národy uhorské ku rovnosti a bratinstvu". Štúr bol osnovateľom väčšiny bodov Žiadostí slovenského národa, lebo sa o nich vyslovoval v sneme, v novinách pri rozličných príležitostiach. Sú to slová demokrata, ktorý zabúda na krivdy a chce rovnosť a rovnoprávnosť národnú. Ako sa tieto slová Štúra a štúrovcov líšia od slov grófa Zaya, ktoré ako exponent maďarizácie adresoval Slovákom: "Slováci sledujú pestovanie svojej reči a udržanie svojej národnosti, ale výsledok ich snáh ... bude len márne mrhanie síl. Vo vlnobití germánskych, románskych a maďarských záujmov nepodariť sa vydobyť a zabezpečiť si národnú svojbytnosť ... Germánske a románske národy budú podporovať Maďarov ... obrátiť sa na iné mocné živly o pomoc, ohrozujúce slobodu politickú a náboženskú Slovákom nebude možné. Preto ostáva pre nich len jedna cesta: spolupráca na pomadžarčení Uhorska". Preto Štúr a štúrovci v každom programovom dokumente zdôrazňujú posvätnosť a nepredajnosť práva na svoju reč, ktorú považujú za podstatný znak národa a národ považujú za svoje vedomie, svoju krv a ducha. Preto to veľké zdôrazňovanie v žiadostiach rovnoprávnosti aj národnej reči v školstve všetkých stupňov, v úradoch, cirkvi i na

celouhorskem sneme. Žiadali úplnú národnú rovnoprávnosť, ktorú možno najbezpečnejšie dosiahnuť federalizovaním Uhorska na etnickom princípe. V rámci federalizačnej reorganizácie Uhorska sa žiadalo:

- vytvoriť celouhorský všeobecný snem s primeraným zastúpením každého národa v Uhorsku,
- pri tomto sneme vytvoriť i osobitné národné snemy s kompetenciou vo veciach národných a celoštátnych,
- vymedziť etnické hranice každého národa a to nielen v záujme národných snemov, ale aj pre potreby organizovania miestnej administratívy (obecnej, okresnej, stoličnej),
- utvoriť slovenské národné gardy so slovenskými veliteľmi a slovenskou veliacou rečou, ktorá by ako garancia národných práv bola k dispozícii slovenským politickým orgánom,
- používať slovenské národné farby a zástavy ako výsostné znaky slovenskej politickej samobytnosti,
- všetkým občanom priznať rovné aktívne a pasívne volebné právo bez ohľadu na stav,
- zabezpečiť národné práva haličským Poliakom a žiadali aj prepustiť básnika Janka Kráľa a jeho priateľa učiteľa Jána Rotaridesa z väzenia v Šahách, kde sa dostali pre podnecovanie roľníckeho hnutia v Honte,
- zabezpečiť základné občianske práva a slobody, a tiež slobodu tlače a zakladania tlačiarň bez kaucii a bez cenzúry, slobodu zhromažďovania a spolčovania sa a osobnú bezpečnosť pri cestovaní po krajine.

Veľký význam mali sociálne požiadavky, najmä požiadavka zrušenia poddanstva u všetkých kategórií poddaných, čo maďarská vláda považovala za "neslýchaný komunizmus".

Vláde sa protivila aj požiadavka všeobecného a rovného hlasovacieho práva. Rovnako koncepcia federatívneho Uhorska (rovnoprávne postavenie všetkých národov Uhorska) sa protivila úsiliam maďarskej vlády a šľachty o veľmocenské postavenie maďarského Uhorska v strednej Európe. Vláda preto vydala zatykač na vodcov slovenského národného hnutia (na Štúra, Hurbana a Hodžu) a v slovenských župách vyhlásila stanné právo.

Štúrovi, Hurbanovi a Hodžovi sa podarilo utiecť pred zatykačom do Prahy. Zúčastnili sa Slovenského zjazdu a napokon aj bojov na pražských barikádach. Na Slovenskom zjazde

sa Štúr veľmi kriticky vyjadroval o postoji maďarskej vlády k Slovákom. Nakoniec však súhlasil s Hurbanovým návrhom o rokovanie s maďarskou vládou, ktorý Hurban uzavrel slovami: "Keď nám dajú Maďari, čo nám patrí, nemôžeme meč proti nim tasiť, ale keď nedajú, potom, ovšem, boj !"

O požiadavkách Slovákov nechceli Maďari rokovať priamo so Slovákami, preto sa o nich a o žiadostiach Rusínov rokovalo v júli 1848 prostredníctvom bána Jelačiča s predsedom vlády grófom Báltthyánym. Po neúspechu tohto rokovania sa slovenskí politici rozhodli pre ozbrojený zápas s Maďarmi v súčinnosti s Chorvátmi, vojvodinskými Srbmi a rumunskými hraničiarskymi plukmi. Do polovice septembra 1848 mali vo Viedni zorganizovaní dobrovoľnícky zbor.

Peniaze na dobrovoľnícku výpravu dostali od Srbov, Chorvátov i čechov. Väčšiu sumu získal Štúr od kniežaťa M. Obrenoviča (okolo 50 tisíc zlatých) a Hurban od senátora a dočasného ministra vyučovania Arsenieviča 10 tisíc zlatých a tiež ďalšie peniaze od patriarchu Rajačiča a bohatých kupcov.

Dňa 16. septembra 1848 vznikla Slovenská národná rada. Na jej čele bol J. M. Hurban (predseda SNR), L. Štúr a M.M. Hurban boli členovia SNR, spolu s vojenskými odborníkmi Bedřichom Bloutkom, Františkom Zachom a Bernardom Janečkom (vojenský veliteľia). Tajomníkmi SNR boli J. Bórik a B. Nosák - Nezabudov. V spojitosti s povstaním chorvátskeho bána Jelačiča prenikol dobrovoľnícky zbor 18. septembra na Myjavu, kde 19. septembra slávnostným vyhlásením Hurbana a Štúra na ľudovom zhromaždení bolo verejne vyhlásené povstanie, vypovedala sa poslušnosť maďarskej vláde a jej podriadeným úradom a deklarovala sa samostatnosť Slovenska. K dobrovoľníckemu zboru sa pridávali dobrovoľníci z Čiech a Moravy, ako aj roľníci z Myjavy, Brezovej a okolitých obcí a dedín. Jeho počet vzrástol na 6 tisíc mužov. Septembrové povstanie malo 5 slovenských víťazstiev. Získali aj plné vozy zbraní, potravín, ale aj sudy vína, ktoré zanechal nepriateľ na úteku. Ale v krátkom čase bolo povstanie potlačené nielen maďarským, ale aj cisárskym vojskom. Panovníkov manifest z 25. septembra uložil hlavným veliteľom vojsk v Uhorsku obnoviť mier na západnom Slovensku, čiže potlačiť slovenské povstanie. Štúr hodnotil septembrové vystúpenie slovami: "Ten národ nezahynie ! Naším povstaním dali sme mu, národu tak dlho bezdejinnému, dej, a to je najväčšie mravné pôsobenie".

Viac krát Štúr a viacerí jeho druhovia, ktorí sa zúčastnili prvej, tzv. septembrovej výpravy, ako aj ostatných dobrovoľníckych výprav, zdôrazňovali, že slovenský národ v revolúcii dozrievajú. Národ, ktorý sa už raz politicky i vojensky ozval, viac neprestane a v tom je asi najväčšia dejinná zásluha dobrovoľníckych výprav a prvej SNR.

Viacerým Slovákom sa vtedy stalo jasným, že slovenský národ možno dočasne ovládať, ale že ho nebude možné už zničiť.

Ďalšie dve dobrovoľnícke slovenské výpravy (zimnú a letnú) sa konali v spojení s viedenskou vládou. V zimnej výprave (od decembra 1848) prvá skupina dobrovoľníkov postupovala od Cieszyna k Žiline. Ovládala severné Slovensko a postupne aj časť stredného a východného Slovenska. Druhá skupina pôsobila na juhozápadnom Slovensku. O spojení s Viedňou je v slovenskej historiografii zhodný názor, ktorý v skratke trefne udáva v práci Štúrovci Alexander Matuška, že Štúrovci nechceli brániť Viedeň. Stali sa jej spojencom preto, lebo vedeli, čím by skončil víťazný maďarský odboj za slobodu - pre Slovákov národnou záhubou. Slováci sa v ozbrojenom povstaní správali humannejšie ako ich spojenci. Mináč zdôraznil, že "nekonali nad prácu, ich cieľom nebolo kynoženie Maďarov, ale oslobodenie Slovákov" (Dúchanie do pahrieb).

V revolučných rokoch 1848-1849 sa najmä Štúr a Hurban hlboko zapísali do našich dejín pri organizácii tzv. dočasných kráľovských spravujúcich rád. Na Slovensku, všade kam vojensky prenikli dobrovoľníci, v každom meste, ktoré oslobodili, sa pričínili, aby rástla nádej a sila demokracie. Postarali sa o zosadenie starej vrchnosti, odstránili symboly feudálnej moci - dereše a šibenice - zriadili dočasnú kráľovskú spravujúcu radu zo slovenských mužov požívajúcich dôveru ľudu. Prevažná časť obyvateľstva videla v utváraní týchto rád demokratickejšiu formu verejnej správy v porovnaní s predošlou vrchnosťou. Úradovalo sa v slovenskom jazyku, ale vychádzalo sa v ústrety tým, ktorí nepoznali slovenský jazyk. Štúr prísne zdôrazňoval, aby vykonávali svoju činnosť tak, ako sa na synov slovenského národa patrí, aby dokázali, že vedia spravodlivo a humanne spravovať Slovensko. Štúr akoby predvídal mnohé čo prišlo a dokonca objavuje sa neblaho aj v súčasnosti po "nežnej revolúcii". Treba spomenúť ako zdôrazňoval, že remeslá, obchody a "stavy nimi sa zaoberajúce nemusia len a len na čistý zisk ... zárobkárstvo dokonca zderstvo a úžerníctvo. Majú sa zušľachťovať vzdelaním, poriadnosťou v živote" a majú sa zaujímať o spoločenské veci a podporovať ich aj finančne a nadobúdať k vedomie, že sú synovia slovenského národa.

Štúr a ostatní slovenskí vodcovia svojím správaním v revolučných rokoch sa v mnohom odlišovali od predošlej feudálnej správy i od správania sa svojich "spojencov". Z viacerých príkladov uvedieme, že v bojových akciách, najmä v bojoch s gerilovým vojskom, využívali skôr taktickú lešť, aby tak prinútili nepriateľa na ústup či únik zo slovenského územia (šírili sa prehnané správy o počte dobrovoľníkov). Pri riešení nepríjemných záležitostí postupovali až nad mieru humánne. Na výzvu cisárskych veliteľov mali viac krát zakročiť proti účastníkom roľníckych nepokojov. Ich "zákroky" boli veľmi mierne. Velitelia (Š. M. Daxner, J. Francisci a i.) ukončili výsluchy vyhrešením, nikdy nezistili dostatočnú príčinu na palicovanie.

Ak sa v predrevolučnom období vedúce osobnosti slovenského národného hnutia usilovali o rovnoprávne postavenie slovenského národa v Uhorsku začlenenom do Rakúskej ríše, ba domnievali sa, že všetky národy tejto ríše by mali byť rovnoprávne, po zlých skúsenostiach s maďarskými vládnúcimi triedami sa v slovenskom prosbopise, ktorý mal byť predostretý panovníkovi začiatkom marca 1849, vyjadruje úsilie a žiadosť o to, aby Slovensko ako korunná krajina ríše bolo s názvom "Veľkokniežactvo Slovenska" vyčlenené z Uhorska a priamo zaradené do zväzku národov rakúskej monarchie. Toto Slovensko malo mať zastúpenie na ríšskom sneme, vlastný národný snem a vlastnú národnú správu "bezprostredne spojenú" s viedenskou vládou.

S týmito požiadavkami sa odvážli ísť k panovníkovi, ako uvádza L. Štúr, až vtedy, "keď bola naša otcovská zem uprázdnená a od honvédov vyčistená". Bolo to možné začiatkom marca 1849, a vtedy sa aj odhodlali, lenže to už bolo neskoro. Zaskočila ich panovníkom vydaná "Oktrojovaná ústava" zo 4. marca 1849, vyhlasujúca jednotu ríše a s Uhorskom s takým počtom národov ako pred revolúciou. Ústava nepripúšťala možnosť utvorenia samostatnej slovenskej provincie, vyňatej z Uhorska, ale formálne uznávala rovnoprávnosť národov.

Slovenské vyslantsvo upravilo cestou k panovníkovi do Olomouca, v zhode s Oktrojovanou ústavou svoj spis, ktorý mu predostrelo, zmiernilo formuláciu požiadavky štátoprávneho samostatného Slovenska. Viedenská vláda nakoniec po viacerých ďalších slovenských úsiliach o osamostatnení Slovenska urobila len veľmi skromné ústupky v prospech Slovákov, obchádzajúc zásadné riešenie otázky ich štátoprávneho postavenia.

Vďaka revolúcii v r. 1848-1849 ostal ako trvalý výsledok ten, že časť poddaného ľudu sa oslobodila z poddanstva, čo mu prinieslo isté hospodárske a sociálne práva. Skutočnosť, že na Slovensku v nižších úradoch v priamom styku s obyvateľstvom a v ľudovom školstve sa mohla používať slovenčina, i to, že existovalo niekoľko prevažne slovenských stredných škôl, a najmä po ich obsadení slovenskými a českými profesormi, sa javia ako svetielka nádeje v porevolučných rokoch i v tmavej noci Bachovho policajného režimu. Bola všestranne pocitovaná značná úľava od maďarizácie. Tieto nevelké ústupky Viedne, ktoré ani zďaleka nesplnili slovenské požiadavky a vládne sľuby, spôsobili, že sa slovenský národ predsa len udržal pri živote, že sa neodnárodnil, a najmä, že sa udržala pri národnosti väčšina jeho inteligencie, že sa nepomaďarčila. Spoločným dielom štúrovskej a dorastajúcej generácie tohto obdobia je významnejší národný rozvoj počas matičného obdobia. Aj pri tom mále, čo sme dostali od Viedne, znamenalo to posilnenie národných síl natoľko, že Slováci prežili aj dualistické polstoročie nového náporu maďarizácie a dočkali sa oslobodenia roku 1918.

Milan JURČO, Fakulta humanitných vied UMB
Banská Bystrica

SECESNÁ LINKA VO VÝVINOVEJ KONTINUITE SLOVENSKEJ PRÓZY

O Vajanského prózu sa vždy viedli spory. Neutíchli dodnes. Už sám tento fakt je dôkazom jej životnosti. Ak sa kedysi spochybňovala jej hodnota mimetická, pravdivosť a

pravdepodobnosť jej obsahov, dnes sa spory a diskusie posunuli smerom k postihnutiu jadra tvorivého ustrojenia tvorcu a následne i k určeniu spisovateľovho miesta v literárnom vývine.

Zatiaľ čo Ivan Kusý zastáva tradičné stanovisko, podľa ktorého Vajanský je realista, Ján Števček je toho názoru, že charakter Vajanského románov spoluurčovalo obdobie „z konca storočia“, v dôsledku čoho jeho dielo patrí do epochy postrealistickej, predznamenantujúcej a vyznačujúcej kurz smerujúci k Moderne. O paralelách Vajanského pocitového sveta a sveta básnikov Slovenskej moderny písal už v druhej polovici 50. rokov literárny kritik M. Chorváth,¹ a o desať rokov neskôršie názor kritika potvrdil i básnik P. Bunčák.²

Podľa Jána Števčka kreacionista Vajanský vytvoril slovenskú modifikáciu Modernu štýlu. A hoci nebol čistým secesionistom, predsa sa mu podarilo artikulovať pocity reprezentanta secesionistického kultúrneho typu, napr. skrze postavu Lutišiča v románe Kotlín. Števček bystro postrehol, že pre Vajanského je rovnako prirodzený pátos moralistický ako artistický. Na tematickej rovine vládne napätie medzi ideologickosťou a pritajeným

princípom umelectva, a vo vetnom sklade nad jadrom pomenovania prevláda atribút.³ M. Chorváth pojem secesie či secesionizovania výslovne neuviedol (v rokoch 50. sa u nás secesia apriórne zaznávala), no všimol si schopnosť spisovateľa „podfarbovať“ celý príbeh či epizódu prírodným symbolom, najčastejšie rastlinným, sklon autora k sebaštylizácii, najmä v portrétoch rozháraných umelcov i jeho poeticko-dekoratívny štýl, plný vnútorného napätia. Všetkým tým Vajanský prekračoval hranice realizmu.⁴

Stanovisko I. Kusého je v podstate kunsthistorické. Vychádza z faktu, že „kultúrna sféra secesionizmu“ nebola príznačná pre 80. roky, v ktorých vznikol Vajanského román *Suchá ratolesť* (1884) a že vlastne iba dodatočná autorská textová amplifikácia pre *Sobrané diela* z r. 1909 vyvoláva dojem „postrealistického“ románu (J. Števček ho považuje za prejav secesionistického kreacionizmu). Podľa Kusého text prvého vydania pôsobil celé štvrtstoročie „bez pridaného ideového a výrazového dekorativizmu“. ⁵ Z uvedeného vyplýva, že Vajanského secesnosť bola dodatočná, vonkajšková, neštruktúrna. Stačí sa však začítať do próz, ktoré vyšli vo zväzku *Besedy a dumy I* roku 1883, teda ešte pred *Suchou ratolesťou*, a presvedčíme sa, že Vajanský neseccionizoval len v úpravách textov pre svoje *Sobrané spisy* zo začiatku tohto storočia, ale že secesionistické ťahy „mal v ruke“ už v prvej polovici 80. rokov. Na základe tohto faktu možno vysloviť predpoklad, že „rozvodie vývinu“, ktoré Kotalík pri sledovaní koreňov secesie kladie do 80. rokov, ⁶ platí vlastne aj pre prozátérsky vývin S. Hurbana-Vajanského.

Keď M. Mináriková-Prídavková sledovala vývin textov Vajanského próz, zistila, že Vajanský texty svojich „obrázkov“ pre vydanie v knihe *Besedy a dumy I* neprebral z Národných novín (rok 1880) mechanicky, ale že ich štylisticky upravoval. Za najproduktívnejšiu skupinu úprav považuje Mináriková zásahy, ktoré „plne vyjadrujú špecifiku vývinu Vajanského prózy, jeho úsilie o *ornamentalizáciu, dekoratívnosť, vzletnosť* a zmysel pre *krajinomalbu* ...“ Záver formuluje v tom zmysle, že Vajanského dielo je ornamentálnosťou štýlu príbuzné výtvarnému slohu secesie, ktorý v mimoliterárnych prejavoch síce autor ostro kritizoval, avšak „svojím vnútorným usporiadaním“ štylizáciou i secesným romantizmom stalo sa jeho súčasťou. ⁷ Mináriková si všimla i to, že Vajanský okrem výrazových a štylistických úprav robil aj úpravy ideové, ktoré podľa nej zoslabovali pôvodný umelecký zámer. Mala na mysli zmiernenie spoločenskej diferencovanosti medzi postavou uhliara a panského dievčaťa v črte *Čierny idealista*. Podľa nás aj v tomto prípade sa presadilo secesionizujúce *cítenie*, ktoré tenduje k vyrovnanej *náladovosti*, a tým aj k zmierneniu ostroty sociálneho kontrastu. Z nášho hľadiska treba za prejav secesionizovania štýlu, ale i kompozície považovať aj „*vpisovanie vsuviek*“, najmä lyrického charakteru,

rozširovanie obrazov a pridávanie „*odchodných odsekov*“, pretože práve v nich sa realizuje tvorba *meandrov* či *zákrut* vo vývine témy, resp. idey diela.

Z hľadiska existujúceho sporu o Vajanského secesionizmus je významné Minárikovej konštatovanie, že najväčšie zmeny sú medzi textami uverejnenými v Národných novinách r. 1880 a textami prezentovanými v knihe *Besedy a dumy* z roku 1883 a že teda „zmeny v Sobraných dielach sú menšie“. Z toho vyplýva, že Kusého argumentácia môže byť pravdivá pre Suchú ratolesť, ale zrejme neplatí všeobecne.

Do rozhárajúceho sa ohníka nového štýlu dýchol Vajanský citeľne už v črtách a *obrázkoch* svojich *Besied* a *dúm*. A zrejme nebolo náhodné, že Vajanský veľmi chcel, aby sa práve ony stali „*vzorcom slovenskej prózy*“⁸. Kde sa však vzali tlejúce uhličky nového štýlu?

Dnes je nám už jasné, že secesionizujúce a secesné nemožno hľadať len v ornamentálnych či dekoratívnych prvkoch. Secesia ako umelecký štýl má i svoju filozofickú bázu. Hľadať ju treba v romantizme, v jeho *filozofii útekov* do prírody, do histórie, do imaginácie i do sna, no predovšetkým v platónskej estetike slnka, svetla, krásy. Je príznačné, že aj vtedy, keď bolo módne hľadať pre Vajanského cudzie vzory, najmä nemecké, priznávalo sa, že po stránke ideovej Vajanský nadviazal na svojho otca J. M. *Hurbana*. Dozaista túto sukcesívnosť nemožno obmedziť na ideový plán prózy. Nadväznosť je omnoho širšia a hlbšia: od ideového podložia smeruje k poetike, k umeleckým postupom i k metóde výrazovej reprezentácie kreovaného sveta. Vajanský mal pravdu, keď tvrdil, že doma našiel „*hotové obrazce, rozvitý ustálený modus v svete duchovnom ...*“⁹ a že sa teda nemusel dať zvädzať cudzím ideálom. Napodobňovanie považoval za neduh a duchovnú obmedzenosť, za chorobu.

Hurban pravdepodobne nepoznal tvorbu anglického maliara a básnika *Williamu Blakea* (1757-1827), ktorého podľa nedávnych výskumov treba považovať za jedného z otcov secesného hnutia. Podľa mienky W. B. *Yeatsa* W. Blake bol prvým moderným spisovateľom, ktorý hlásal nerozlučné spojenie každého veľkého umenia so symbolom. A tento fakt okrem iných (napr. zdôrazňovanie významu vízií a pod.) bol jedným z dôvodov, pre ktorý je Blake považovaný za *protosecesionistu*.

Hurban poéziu anglického básnika sotva čítal. Naproti tomu hlboko študoval *Hegla*. Prečo pripomíname túto známu skutočnosť? Pretože chceme vysloviť názor, že Hurbana k protosecesným prejavom mohla navigovať filozofia tohto nepriateľa romantizmu. Vplyv Heglovej filozofie na Hurbana nemožno obmedziť, ako sa to doteraz robilo, na osvojenie si jeho dialektickej metódy.¹⁰ Je načase všimnúť si aj jej podnetnosť pre tvorbu básnických obrazov, jej vplyv na poetiku artefaktov.

Podľa M. Pišúta vpád hegelizmu do slovenského romantizmu predznamenal druhý ročník almanachu NITRA, a v ňom najmä Hurbanova novela Prítomnosť a obrazy zo života tatranského. Pišút okrem toho pripomenul i fakt, že Hurban sa aj v starom veku dokázal nadchnúť Heglovou filozofiou. Dôkaz našiel v Hurbanovom životopise *Ludovít Štúr*.¹¹ Hurban sa v ňom vyslovil obrazne a nie bez páťosu v tom zmysle, že piesne matky, bystrý um Bohom daný a ohne, ktoré do jeho duše vsypal básnik slovenský „vzňali sa v plný plápol pod bleskami tropickými filozofie Heglovej ...“ Štúra prirovnal k plavcovi, ktorý úspešne vyplával z morskej hĺbočiny Kantom a Heglom stvorenej filozofie „na pobrežie vlasti národné“.¹²

Prirovnanie filozofie k morskej hĺbočine je pre náš výklad mimoriadne vhodné. Motív mora patrí totiž medzi najzákladnejšie motívy secesie. V rozmanitých konotáciách sa motív mora vyskytuje aj v tvorbe anglického protosecesionistu W. Blakea. More ako súčasť zemskej prírody má významné miesto i v Heglovom filozofickom systéme. Ak abstrahujeme filozoficky základné od umelecky predstaveného s prekvapením zistíme, že Heglov obraz mora je vskutku básnický a vo vizuálnej reprezentácii vlastne identický s predstavou secesného tvorca. Hegel vidí more ako plochu, absolútne mäkkú, povlnnú a nekonečnú. práve k takejto ploche pristupuje secesionizujúci umelec, aby do nej vpísal svoje čiary, krivky, ornamenty. U Hegla umelca zastúpila loď (dielo človeka-tvorcu), ktorá ako „*labuť mora brázdí vodnú hladinu obratnými a svižnými pohybmi alebo ju kruhovite vlní*.“ Vzdáva česť ľudskému umu i odvahe človeka a zároveň ho nabáda k úniku z pozemskej obmedzenosti do neurčitosti a nekonečnosti.¹³

Štúrovci Hegla usilovne študovali a o jeho názoroch horlivo diskutovali. Je logické, že si pritom neosvojovali len jeho filozofické tézy, ale že nechcane i vedome preberali aj jeho poetické obrazy. Preukazné je to pri pomerne častej frekvencii secesno-romantického *motívu labute*, spojeného metaforicko-symbolickým vzťahom s *motívom mora*. Štúrovci mali, pravdaže, aj domácu inšpiráciu, a to v tvorbe uznávaného i keď nie vždy s nimi súhlasiaceho básnika Jána Kollára. V jeho preromantickom *Cestopise obsahujúcom cestu do horní Italie ...*, ktorý vyšiel v Pešti len o rok skôr ako Hurbanova Nitra II, je motív labute vo vzťahu k Benátkam nielen rozčlenený, ale i rozšírený: „*Obrátiv sa k západu, zazrel som v d'alekosti plávajúcu nad vodami veľikú a hrdú labuť - jej hrdlo veža, chrbát chrám, krídla predmestia, labutence okolo nej ostrovy: to bola „Venezia la dominante“!*“

Filozofické podnety a básnická inšpirácia sa vzájomne prepájali a umocňovali. Prezentnosť tohto faktu sa neobmedzila na oblasť beletrie, ale rozšírila sa, napokon tak to bolo už u Kollára, aj na vecné žánre. Ľudovít Štúr takto ospieval staroslávnu Nitru: „Zdvihla

si sa bola nad mestami a krajinami ako veže nad domami, ako sťažne lodí nad morom, ako labuť nad vlnami vôd.“¹⁴ V Hurbanovom románe *Gottšalk* si máme možnosť prečítať takýto pekný metaforicko-synekdochický obraz: „neprehľadné množstvo korábov z východu a zo západu ako krídla labutí“ pláva po tichom zrkadle vôd slovanského mora ...¹⁵ Ku Kollárovej priamej inšpirácii sa po rokoch prihlásil aj *Vajanský* vo svojom cestopisnom dielku *Volosko - Venecia*. Takmer celú jeho prvú kapitolku venoval reprodukcii a komentovaniu Kollárovej apostrofy mora a jeho vysoko básnickému opisu Benátok¹⁶

Význam Heglovho učenia pre tvorbu J. M. Hurbana si povšimol aj Ján Števček. Pri analýze jeho protorománu *Prítomnosť* a obrazy zo života tatranského pristavil sa pri citáte z istého veľkého filozofa, ktorý v rozhovore s Vladimírom v nemčine reprodukoval jeho učiteľ Vedomil. Števček ho správne identifikoval ako úryvok z Heglovho diela a uviedol aj slovenský preklad: „*Prvým momentom celého Všehomíra je vyrovnaná, nehybná, kovová vysočina, nestvárnená, do seba uzavretá, ktorá je v stave vyžarovať zo seba impulzy.*“ Števček význam citátu zhodnotil v tom zmysle, že práve on je priamym impulzom celej dejovej a myšlienkovej osnovy Hurbanovej prózy.¹⁷ Zdá sa nám nevyhnutným význam citátu, ktorý sme našli v Heglovej Filozofii dejín¹⁸, aplikovať aj na plán výstavby, na architektoniku diela. Potom sa všeličo z kompozičných otázok Hurbanovej prózy bude javiť v inom svetle ako doposiaľ.

Pri analýze Hurbanových próz si Július Noge všimol spisovateľov sklon „*kresliť viac jednotlivé „obrazy“ než komponovať celok*“. ¹⁹ Tendenciu po zaokrúhlenosti J. Noge chápe ako snahu autora vyjsť v ústrety čitateľskému očakávaniu i literárnej konvencii. V tejto otázke blízke stanovisko zastáva aj J. Števček, pričom pojem zaokrúhlenosti chápe ako súladnú jednotu medzi tendenciou (ideou diela) a jej estetickým podkladom.²⁰ Primárne tu však ide o prejav vplyvu filozofickej tézy na proces tvarovania slovesného diela. Svet je rozčlenený, skladá sa z rozmanitých jednotlivostí i foriem. Takto ho zrkadlí aj umelcova optika - rozčlenené, mozaikovito. Len celok diela, jeho architektonika dokáže túto rôznorodosť integrovať, zaokrúhliť a uzavrieť. A tým v konečnom dôsledku uschopniť dielo na vysielanie duchovných podnetov.

Sklon k excentrickosti a labilitu vnútornej výstavby diela dostáva vyrovnávací korelát v tendencii zaokrúhliť celok diela. Podľa manželov Mrázovcov jedným z hlavných rysov protosecesie okrem rytmickej vlnitosti je proklad vnútornej asymetrickosti a kresliarsky uzavretej formy.²¹ Aj tento protiklad je prezentný v próze J. M. Hurbana. On vypracoval modus, ktorý si osvojil i jeho syn.²³ Teda i v tomto zmysle za Vajanským „*podvedome i vedome stál*“, ako napísal P. Bunčák, „*model otca*“. A pokiaľ ide o dielo mladšieho z nich, aj

taký britký kritik, ako bol V. Šrobár, precítil a priznal estetickú platnosť umeleckej zaokrúhlenosti, dôvodiac, že práve ona dokázala ospravedlniť sociálnu „pravdu“ románu Suchá ratolesť.²³

Estetický princíp zaokrúhlenosti má svoje filozofické korene v Heglovom presvedčení, že najdokonalejšou formou uzavretosti je *slnko*. Podobne ako Heglovi aj protosecesionistovi Blakeovi bolo Slnko symbolom úsvitu, dobra, radosti. Nie inak sa majú veci u Hurbana a Vajanského. Opisy príchodu či odchodu slnka sa u oboch vyznačujú veľkou dynamickosťou a dramatickosťou. Na Hurbanovom obraze v románe Gottšalk sú zreteľné stopy baroka. Vajanský v črtách *Noc na skalách* a *Pol dňa u rieky* už kreslí príkladné secesionizujúce scény. Všimnime si príchod triumfujúceho víťaza nad tmou v kresbe plnej vírivého pohybu a pompéznosti: „Razom, jakoby nečakaným, bojovným návalom prileteli jasotné lúče slnka, rozvírili sa nebom sťa orly, pozhášali lampady nočné. Celý okršlek zaradoval sa víťaznému slnku, ktoré ovinuté purpurom kráľovským rannej zory, trbletom a jasotom oznamovalo svoj príchod, slávny, triumfálny!“ (Noc na skalách, 1883), a porovnajme s ním opis západu slnka; má pokojnejší rytmus a jemnejšie farebné odtienenie: „Oblaky zhromaždili sa na východe - zapadajúce slnko zružilo jich bledé tváre. Dolu nižej nad samým pohorím idú do šeda a tvoria vlny s popolavými okrajkami.“ (Pol dňa u rieky, 1883)

Pre identifikáciu secesionizujúcich sklonov S. H.-Vajanského mnoho významného postrehla a vo svojom nekrológu za spisovateľom presne artikulovala jeho súčasníčka, spisovateľka E. Maróthy Šoltéssová. Všimla si nielen existenciu protikladov: krása - špatnosť, láska - nenávisť, slasť - strasť, vážnosť - ľahkosť, ale bystro postrehla i „úhladnú noblesu“ pri kresbe postáv a ocenila schopnosť tvorcu komponovať celok „predýchnutý a obtočený akousi umelecko-petickou harmóniou nielen v podávaní niečoho krásneho a ušľachtitého, lež i pri líčení vecí nepekných a nedobrych.“²⁴

Uvedený úryvok z nekrológu Šoltésovej priam sugeruje myšlienku, či to, čím sa Vajanského próza pociťovala ako podnetná pre literárny vývin, neboli predovšetkým spisovateľove *secesionizujúce sklony* či až zjavné secesné tendencie: - *po sebaštylizácii* pri kresbe postáv, *po dekoratívnosti scén i symbolickom zvýznamňovaní motívov*. Secesné umenie naozaj dokáže vo svojom eklektizme nekonvenčným spôsobom spojiť rôznorodé prvky naturalistické, dekoratívne i symbolické.²⁵

Po S. H.-Vajanskom v secesionizujúcich tendenciách krátko pokračoval Tido J. Gašpar (v zbierke noviel Hana, 1920) a po ňom najmä Ľudo Zúbek, ktorý sa pevne rozhodol „kráčať po stopách Hurbanových“. Takto formulované priznanie sa síce týkalo len témy

Štúrovej (našli sme ho v rukopisnej „predmluve“ k torzu zo zamýšľanej prózy pre mládež), ale dokázateľne malo aj širšiu platnosť. Možno ho ponímať aj ako synekdochu.

V zrkadle uvedených skutočností sa ukazuje, že je načase rozlúčiť sa s tradičnou predstavou o literárnom vývine priamočiarom a presne článkovanom pevnými periodizačnými medzníkmi. Je vskutku aktuálne začať seriózne uvažovať o pravdivosti názoru viedenského architekta Adolfa *Loosa* (mimochodom ostro vystupujúcemu proti secesnému ornamentu), podľa ktorého ľudia gotickí, renesanční, ba i pravekí *môžu byť súčasníkmi*. Rôznorodé estetické tendencie a princípy sa môžu krížiť aj v duši jedného a toho istého umelca. Z povedaného vyplýva, že umelecké slohy môžu doznievať i revitalizovať sa neprestajne. A vôbec nie je na to potrebná skupinová či celospoločenská aktivita, pretože aj jednotlivec môže obnovovať *slohové povedomie*. Vtedy jeho aktivita nadobúda symbolické značenie.²⁶ V takomto zmysle - vo význame osobného spomienkového symbolu oživil kultúru „belle epoqué“ románopisec *Ladislav Ballek* v románe *Agáty*. Kritik Peter Zajac postavu lekára Vargu identifikoval priam ako „autentickú postavu vajanskovských literárnych a kultúrnych túžob“.²⁷ To znamená, že ani Ballekova osobná priazeň k secesii, jej lesku a dekoratívnosti nevznikla bez väzby na vývinovú literárnu kontinuitu.

Vo vývine slovenskej literatúry istotne nemôžeme hovoriť o secesii ako o samostatnej etape, či ako o pevne sformovanom umeleckom slohu. Avšak fakty, ktoré sme uviedli (a ktoré by bolo možné rozmnožiť), oprávňujú nás k tomu, aby sme uznali prítomnosť secesnej linky počnúc od romantického protosecesionistu J. M. Hurbana cez jeho priameho dediča Vajanského k Moderne a odtiaľ k novoromantickému expresionistovi Ľ. Zúbkovi, aby sa napokon revitalizovala v Ballekových *Agátoch*. Autori tejto pestrofarebnej meandrovitej linky sú spríbuznení esteticky uctievaním slnka, svetla a krásy, typologicky svojou maliarskou „prírodou“, štylisticky smerovaním k dekoratívnosti i pátosu. Ballek bol z nich najnezávislejším v tom zmysle, že primárne čerpal zo svojich pamäťových zdrojov, zo spomienok na vlastné detstvo a na prostredie, v ktorom vyrastal. Zúbek bol objektívnejší, pretože vyšiel zo symbolu a mýtu utvárajúceho sa národa. Svoje poslanie videl v povinnosti obnoviť čistý pátos a vysoké mravné hodnoty fázy detstva slovenského etnika. Vajanského dielo vytvára najsilnejšie tónovanú časť oblúka secesnej linky, ktorú sme zatiaľ nedešifrovali v úplnosti, a to ani na pláne významu ani na pláne výrazu. Je však nepochybné, že diskrétna secesionizujúca či secesná linka pôsobila vo vývine slovenskej literatúry inšpiračne, a práve preto aj kontinuitne.

Poznámky

1. M. CHORVÁTH v úvode Babieho leta v Hviezdoslavovej knižnici, zv. 39. Bratislava, SVKL 1957.
2. P. BUNČÁK: Vajanský - predchodca básnickej Moderny. Slovenská literatúra 14, 1967, č. 2.
3. J. ŠTEVČEK: Esej o slovenskom románe. Bratislava, Tatran 1979.
4. M. CHORVÁTH, c. d., s. 28.
5. I. KUSÝ: Zmysel Vajanského postáv v Suchej ratolesti. Slovenská literatúra 38, 1991, č. 1.
6. J. KOTALÍK: Česká secese, její kořeny a vývoj. Moravská galerie. Brno 1966.
7. M. MINÁRIKOVÁ-PRÍDAVKOVÁ: Vývin textov Vajanského diela. Slovenská literatúra, 24, 1977, č. 1.
8. S. H. VAJANSKÝ v liste J. Vlčkovi. In: Korešpondencia S. H. Vajanského. Výber z listov 1860 - 1890. Bratislava 1967.
9. S. H. VAJANSKÝ: A. S. Puškin II. In: State o svetovej literatúre. Bratislava 1957.
10. E. VÁROSSOVÁ: Slovenské obrodenecké myslenie. Bratislava 1963.
11. M. PIŠŮT: K otázke hegelizmu v slovenskom literárnom romantizme. In: Romantizmus v slovenskej literatúre. Bratislava 1974.
12. J. M. HURBAN: Ľudovít Štúr. Bratislava, SVKL 1959.
13. G. W. F. HEGEL: Filozofia dejín. Bratislava, SVPL 1957.
14. Ľ. ŠTÚR: Starý i nový vek Slovákov. In: Ľ. Š.: Hlas k rodákovi. Bratislava, Tatran 1971.
15. J. M. HURBAN: Gottšalk. Praha 1935.
16. S. H. VAJANSKÝ: Volosko - Venecia. Cestopisné črty. Turč. Sv. Martin 1911.
17. J. ŠTEVČEK: Dejiny slovenského románu. Bratislava, Tatran 1989.
18. G. W. F. HEGEL, c. d., s. 93.
19. J. NOGE: Slovenská romantická próza. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969.
20. J. ŠTEVČEK: Esej o slovenskom románe. Bratislava, Tatran 1979.
21. B. a M. MRÁZOVCI: Secese. Praha, Obelisk 1971.
22. Ďalšie paralely medzi Hurbanom, Vajanským a Zúbkom v kresbe postáv, maľbe krajiny a ponímaní charakterov. sme analyzovali v knihe Dielo Ľuda Zúbka. (Skryté pramene, zastreté významy.) Bratislava, Mladé letá 1985.
23. V. ŠROBÁR v článku o románe Kotlín. Hlas 4, 1901.
24. E. MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ: Svetozár Hurban Vajanský. In: Slovenská kritika II. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1979.
25. P. WITTLICH: Česká secese. Praha, Odeon 1982.
26. K. HONZÍK: Tvorba životního slohu. Praha, Horizont 1976.
27. P. ZAJAC: Koncepcia Ballekových Agátov. Slovenská literatúra 29, 1982, č. 6.

Ján Kačala

Jazykový význam a jeho druhy

Problém označovaného a označujúceho alebo z inej strany vzťah významu a výrazu možno pokladať za základnú otázku jazykovedy. Centrálne sa s ňou zaoberá teória jazykového znaku a výsledky výskumu na jednotlivých úrovniach jazykovej stavby môžu prinášať a prinášajú nové popudy na opätovné vedecké riešenie tejto základnej otázky. Znaková teória jazyka sa ukazuje aj ako vhodné východisko na základné členenie jazykovej stavby na významový a výrazový systém. Rozčlenenie systému jazyka na významový a výrazový (v pôvodnom chápaní a terminológii významový a zvukový) systém prvý raz v slovenskej jazykovede predstavil E. Pauliny v známej práci *Systém v jazyku*, uverejnenej r. 1958. Na Paulinyho koncepciu nadviazali Š. Ondruš a J. Sabol v publikácii *Úvod do štúdia jazykov* z r. 1981 (1. vyd.). Tento základný koncept sme uplatnili aj v našich prácach *Sloveso a sémantická štruktúra vety* z r. 1989 a *Syntaktický systém jazyka* z r. 1992. Táto predstava, pravdaže, predpokladá ďalšiu vnútornú členenosť obidvoch základných subsystémov - významového a výrazového. Obidva tieto systémy sa opierajú o vlastnú sústavu prvkov, ako aj vzťahov medzi prvkami, t.j. o vlastnú štruktúru. Prvkami významového systému sú ideálne obsahy ako súčasť nášho jazykového vedomia a zároveň ako obsahová, vnútorná stránka jazykových znakov na rozmanitých úrovniach jazykového systému. Prvkami výrazového systému sú formálne jazykové prostriedky, najmä zvukové prostriedky stabilne usúvzťažnené s významovými, ako výrazová, vonkajšia stránka jazykových znakov.

Vzťah významu a výrazu je základnou otázkou jazykovedy okrem iného aj preto, že tento vzťah nie je priamočiary, jednojednoznačný. Stavba prirodzeného jazyka sa vyznačuje aj tým, že počas mnohotisícročného vývinu jazyka sa povedzme v slovnej zásobe príbuzné významové jednotky odvodzovali jedna z druhej a zhromažďovali sa tak pod "ochranou" spoločného výrazového prvku, ktorý sa však s pribúdaním nových

významových jednotiek, naopak, nemenil alebo sa menil málo či nepodstatne. Tak sa utvárala a utvorila mnohovýznamovosť, polysémia lexikálnych (ale aj iných, morfológických či syntaktických) jednotiek ako jedna veľká oblasť napätia a či nezhody medzi významovou a výrazovou stránkou znakových jazykových jednotiek, známeho asymetrického dualizmu jazykového znaku, ako sa to traduje od čias S. Karcevského. Z iného hľadiska vraví tu S. D. Kacnel'son (1972, s. 115) o "chýbaní izomorfizmu medzi výrazovým plánom a obsahovým plánom v lexike každého jazyka".

Za protipól tejto veľkej oblasti možno pokladať inú veľkú oblasť - polylexiu, resp. rovnoznačnosť pomenovacích (ale aj iných jazykových) jednotiek, ktorá oproti úspore foriem, o ktorú ide pri polysémii, vzniká síce ako úspora významových jednotiek, ale zároveň ako "márnenie" jazykových foriem. Tieto dve oblasti nezhody medzi jazykovým významom a jazykovým výrazom, pravdaže, zďaleka nevyčerpávajú všetky javy asymetrie jazykového znaku; so zreteľom na diferencovanosť tejto asymetrie tu môžeme hovoriť o mnohorozmernej asymetrii jazykového znaku (bližšie pozri v práci Kačala, 1992, s. 5-6).

Jazykový význam a jazykový výraz sú navzájom viazané mnohorakými vzťahmi a dialektické napätie medzi nimi vyplýva už z podstaty týchto spojených fenoménov. Na jednej strane je to ideálna zložka, ktorá tvorí podstatu jazykovej informácie, a na druhej strane je to materiálna zložka, ktorá má fyzikálnu povahu a slúži ako neodmysliteľný či nevyhnutný nosič tejto informácie. Dialektické napätie medzi jazykovou významovou a výrazovou stránkou tvorí aj bohatý zdroj jazykového vývinu.

Jazykový význam, sémantika je obsahová, ideálna stránka znakových jazykových jednotiek. Utvára sa ako špecifický odraz mimojazykovej skutočnosti v ľudskom vedomí, sformovaný jazykovým systémom a stabilne usúvzťažnený s jazykovým výrazom, s jazykovou formou. V jazykovom význame sa odráža ľudské poznanie mimojazykovej skutočnosti, ale vo svojej praktickej, intuitívnej rovine. Jazykový význam sa formoval v procese poznávania vonkajšieho aj vnútorného sveta na základe praktických, ale aj poznávacích potrieb človeka. Jazyk ako celok a jeho významový systém osobitne sa utváral a utvoril v predvedeckom štádiu vývinu človeka.

Mimojazyková skutočnosť a procesy, ktoré v nej prebiehajú, majú povahu nepretržitého kontinua a to našlo odraz i v jazykovom význame, ktorý sa rovnako vyznačuje kontinuálnosťou svojho usporiadania. To, pravdaže, nevylučuje, aby sa aj v organizácii jazykového významu neprejavil hierarchický princíp. Jazykový význam je výsledkom mnohostáročnej jazykotvornej a najmä abstrakčnej činnosti a zároveň sa v ňom prejavuje aj hierarchické usporiadanie výrazovej stránky jazyka. Výrazová stránka jazyka je v porovnaní s významovou

stránkou vybudovaná na princípe oddelenosti, diskretnosti výrazu, formy, a tak tu stojí proti sebe kontinuum významov a diskretnosť výrazov. Táto a takáto súvzťažnosť významu a výrazu má prejav v tom, že výraz, forma štruktúruje jazykový význam a vnáša doň špecifickú jazykovú organizovanosť. Ako malý príklad môžeme tu uviesť hoci len reláciu medzi významovou entitou, ktorú možno opísať slovami zmena, premena, a tým, ako mnohostranne a pritom jazykovo vyhranene ju štruktúruje jazykový výraz svojimi špecifickými prostriedkami: na pomenovanie tohto významu máme k dispozícii vlastne všetky plnovýznamové slovné druhy: podstatné mená premena, premenlivosť, slovesá premeniť, premieňať, slovesné podstatné mená premenenie, premieňanie a príslovku premenlivo.

Jazykový význam nepochybne je najjemnejšou oblasťou jazykovedného bádania, aj preto sa ako systémový jav predmetom intenzívnej vedeckej pozornosti stal až v ostatných desaťročiach. Istotne významným impulzom v tomto ohľade bola aj orientácia súčasnej jazykovedy na sémantické javy v syntaxi, na sémantickú štruktúru vety a jej súvislosť so sémantickou štruktúrou slova. Dôležité je pripomenúť, že vo výskume jazykového významu jazykoveda v ostatných desaťročiach urobila aj metodologické pokroky: vypracovala sa metóda komponentovej, ako aj syntetickej analýzy, metóda komplexnej sémantickej analýzy, aj vo výskume jazykového významu začala sa uplatňovať metóda dištinkatívnych príznakov (osobitne v oblasti lexikálnej sémantiky) atď.

Jazykový význam sa nám ukazuje ako jednotný, ale zároveň zložitý, bohato diferencovaný a štruktúrovaný fenomén nevyhnutne súvzťažnený so zodpovedajúcim jazykovým výrazom na rozličných úrovniach jazykového systému a tvoriaci obsahovú, ideálnu zložku jazykového znaku vo vzťahu k formálnej, materiálnej zložke jazykového znaku. Súvzťažnosť jazykového významu s jazykovým výrazom na rozličných úrovniach jazykovej stavby nám umožňuje rozlíšiť štyri druhy jazykového významu: 1. lexikálny, 2. slovotvorný, 3. morfológický a 4. syntaktický. Takéto členenie prirodzene vyplýva z toho, ktorá úroveň jazykového výrazu je najprimeranejšia na realizáciu daného jazykového významu, takže rozhodujúca pri tomto členení je vlastne úroveň jazykovej formy, jazykového výrazu.

1. Lexikálny význam zodpovedá lexikálnym jednotkám, resp. pomenovaniám, a to jednoslovným (t.j. slovám) alebo viacslovným (t.j. lexikalizovaným spojeniam, rozmanitým typom obrazných pomenovaní vrátane frazeologizmov a viacslovným terminologickým pomenovaniám). K tomuto druhu jazykového významu sa pre jeho celkový zástoj vo významovom systéme jazyka v našom výklade ešte vrátíme.

2. Slovotvorný význam vyplýva zo vzťahu slovotvorných zložiek (slovotvorného základu a slovotvornej prípony, prípadne [aj] slovotvornej predpony) a zodpovedá odvodeným (derivovaným, slovotvorne motivovaným) lexikálnym jednotkám. Slovotvorný význam môže byť totožný s lexikálnym významom (napríklad slovotvorný význam činiteľského podstatného mena pec-iar je "ten, kto stavia alebo opravuje pece" - tento slovotvorný význam sa zhoduje s lexikálnym významom tohto slova, s ktorým sa stretáme v dorozumievacej praxi aj vo výkladovom slovníku), ale nemusí byť totožný s lexikálnym významom; v porovnaní so slovotvorným významom lexikálny význam môže byť širší alebo užší (napríklad slovotvorný význam iného činiteľského podstatného mena sto-lár je "kto robí stoly, kto sa zaoberá výrobou stolov", no tento opis slovotvorného významu nezodpovedá lexikálnemu významu tohto slova, v ktorom ono reálne žije, totiž významu "kto sa zaoberá výrobou nábytku, kto robí nábytok"; oproti slovotvornému významu sa tu lexikálny význam slova stolár rozširuje; naproti tomu slovotvorný význam ďalšieho činiteľského podstatného mena záchran-ár je "kto zachraňuje, kto poskytuje záchranu", skutočný význam tohto slova je však "odborník pri záchranných prácach v náročných podmienkach, napríklad v bani, v továrni" - tu je lexikálny význam v porovnaní so slovotvorným zúžený). Vyčlenenie osobitného slovotvorného významu vo významovom systéme jazyka je podmienené nielen značnými rozdielmi medzi slovotvorným významom a lexikálnym významom mnohých odvodených slov, tak ako sme to ukázali v predchádzajúcich riadkoch, lež aj veľkým počtom odvodených slov v slovnej zásobe jazyka a celkovou závažnosťou slovotvorného systému pre slovnú zásobu jazyka, celkový jej profil, ale aj pre jazyk ako celok (v typologickom zmysle).

3. Morfológický význam je význam gramatického (morfológického) tvaru ako celku alebo gramatickej morfémy ako morfológicky relevantnej súčasti gramatického tvaru. Morfológický význam je vymedzený súborom gramatických (morfológických) kategórií. Vo flektívnom jazyku, akým je aj slovenčina, sa morfológické významy v danom tvare na gramatickej morféme vyjadrujú komplexne. Čiže napríklad na slovese spievať v tvare 1. osoby množného čísla v prítomnom čase, v oznamovacom spôsobe a v činnom slovesnom rode sa všetky uvedené gramatické významy komplexne vyjadrujú gramatickou morféмой -me: spiev-a-me.

4. Syntaktický význam tvorí obsahová stránka syntaktickej konštrukcie (t.j. syntagmatickej, vetnej, polovetnej a súvetnej). Obsahovou stránkou syntaktickej konštrukcie je syntaktický vzťah ako báza, na ktorej sa gramatické tvary plnovýznamových slov ako členy konštrukcie spájajú do kvalitatívne vyšších jednotiek utváraných

konštruovaním. Jazykový význam na úrovni syntaktickej konštrukcie dosahuje najvyššiu abstrakčnú úroveň, keďže sa kryštalizuje do podoby vzťahu medzi najmenšími syntaktickými jednotkami - členmi konštrukcie. Rozhodujúci pre syntaktickú výstavbu vety je subordinatívny, podrad'ovací vzťah, vzťah závislosti medzi spojenými členmi syntagmy. Týmto vzťahom sa - začínajúc od základných členov vety - na tieto základné členy vety pripájajú kvalitatívne nové syntaktické jednotky, t.j. vedľajšie vetné členy. Náprotivkom závislostného vzťahu je koordinatívny, prirad'ovací vzťah, vzťah nezávislosti medzi spojenými členmi syntagmy. Tento vzťah je vo vete odkázaný na jestvovanie závislostného vzťahu, môže sa teda uplatniť iba tam, kde už jestvujú vetné členy spojené vzťahom závislosti. Na základe vzťahu nezávislosti vo vete nevznikajú kvalitatívne nové syntaktické jednotky, iba sa rozširujú už jestvujúce jednotky a takto rozšírené členy vo vzťahu k nadradenému členu vystupujú ako jeden vetný člen (ide o viacnásobný vetný člen).

Za základný v tejto systematike druhov významov pokladáme lexikálny druh významu. Je to významová stránka slova ako centrálnej jednotky jazyka, ktorou je jazykový význam a zároveň aj jazykový systém ako celok najbezprostrednejšie zviazaný s mimojazykovou skutočnosťou, o ktorej jazykom, rečou vypovedáme. Lexikálny význam pokladáme za špecifický odraz mimojazykovej skutočnosti v našom vedomí spracovaný jazykovým systémom a prisudzovaný slovu, pomenovaniu. Aj z tohto vymedzenia lexikálneho významu vychodí, že zahŕňa dve zložky: 1. referenčnú, resp. denotatívnu, ktorá sa vzťahuje na mimojazykovú skutočnosť, resp. jej odraz v našom vedomí a ktorá teda smeruje von z jazyka, a 2. štruktúrnú, ktorou sa lexikálny význam stáva súčasťou významového systému jazyka a ako stabilne usúvzťažnenou s jazykovou formou sa ňou zaraďuje k iným podobným aj odlišným jednotkám jazyka.

Osobitnú pozornosť si zaslúži štruktúra lexikálneho významu. Jazykoveda metódou komponentovej analýzy ukázala, že význam lexikálnej jednotky je síce jednotný, ale jednako len štruktúrovaný celok. Ako vraví V. Blanár (1984, s. 34), "vnútorná štruktúra sémantických príznakov a spôsob spájania sémantických príznakov pri konštituovaní semény majú ráz logických vlastností". Podľa S. D. Kacneľsona (1972, s. 117) každý význam je rozložiteľný na komponenty a komponenty významov sa môžu zjednotiť do celostných významov. -

Štruktúrovanosť významových zložiek je jednotná pri všetkých slovných druhoch, pričom sú isté rozdiely medzi skupinou plnovýznamových slovných druhov, deiktickým slovným druhom, t.j. zámenami, a skupinou neplnovýznamových slovných druhov, ktoré stoja na úrovni (samostatných) gramatických morféme. (Citoslovčia

ako slovný druh tu nie sú relevantné, keďže ich pozícia medzislovnými druhmi je výnimočná - sú to vlastne vety.)

Spomínaná osobitosť deiktického významu spočíva v tom, že zámená ako slovný druh svojim významom nepomenúvajú predmety a javy mimojazykovej skutočnosti, iba na ne ukazujú alebo odkazujú, čím sa význam zámen stáva abstraktnejší a všeobecnejší, ako aj v tom, že zámená v systéme slovnej zásoby sú akýmsi prierezovým slovným druhom, ktorý zastupuje všetky plnovýznamové slovné druhy: podstatné mená, prídavné mená, číslovky, slovesá aj príslovky, pričom sa im prispôsobuje nielen sémanticky, ale aj výrazovo, formálne (spôsobom utvorenia); máme tu na mysli také rozdiely, ako sú medzi zámenami taký (korešpondencia s adjektívami) a tak (korešpondencia s príslovkami), koľký (formálna korešpondencia s adjektívami, sémantická s radovými číslovkami) a koľko (formálna korešpondencia s príslovkami, sémantická s číslovkami) atď.

V lexikálnom význame rozlišujeme tri druhy komponentov: 1. kategoriálne, ktoré sú najabstraktnejšie a charakterizujú veľké skupiny slov - slovných druhov - ako navzájom podobné a zároveň ako odlišné od iných. Ide o tieto komponenty: a) predmetnosť, ktorá je vlastná podstatným menám, b) dynamický príznak, ktorý je vlastný slovesám, c) statický príznak, ktorý sa pripisuje prídavným menám, ako aj príľahlej časti čísloviek, a d) príznak príznaku, ktorý je charakteristický pre príslovky, ako aj príľahlé časti čísloviek; 2. subkategoriálne, ktoré sú na nižšej abstrakčnej úrovni, uplatňujú sa v rámci uvedených veľkých rovnorodých skupín pomenovaní a vyznačujú spoločné súčasti týchto veľkých skupín pomenovaní; v rámci podstatných mien sú to také významové komponenty ako konkrétnosť - abstraktnosť, singulárnosť - nesingulárnosť, životnosť - neživotnosť, personálnosť - nepersonálnosť; v rámci prídavných mien a paralelných prísloviek ide o protiklad príznakov kvalitatívnosť - vzťahovosť; v rámci slovies sú to významové komponenty dejovosť - nedejovosť (statickosť), procesnálosť - neprocesnálosť, aktívnosť - neaktívnosť (pasívnosť), zásahovosť - nezásahovosť, kauzatívnosť - nekauzatívnosť, personálnosť - impersonálnosť; v rámci prísloviek sú to ďalej rozličné vlastnosti a okolnosti dejov alebo stavov ako kvalita, čas, miesto, príčina atď.; 3. individuálne, ktoré sú na najnižšej abstrakčnej úrovni a sú vlastné každému pomenovaniu ako individuálnemu odrazu mimojazykovej skutočnosti v našom vedomí a v jazyku a zároveň ako jednotlivému prvku slovnej zásoby jazyka. Práve individuálnymi komponentmi vo význame pomenovania je toto pomenovanie najužšie späté s pomenúvanou skutočnosťou a ako súčasť komunikatívnej jednotky jazyka - vety - slovo spolu s inými slovami sa stáva výpoveďou o príslušnom výseku mimojazykovej skutočnosti.

Lexikálny význam v sústave druhov jazykového významu je základný najmä preto, že v jeho štruktúre (v jeho komponentoch) sú už zahrnuté iné, abstrakčne vyššie druhy významu, a tak je vlastne predobrazom ostatných troch druhov významu: 1. individuálne komponenty, ako sme to videli aj pri opise významu slovotvorne motivovaných slov, sú úzko zviazané so slovotvorným významom; potvrdzuje to napokon aj skutočnosť, že zo slovotvorných zložiek istými slovotvornými postupmi vznikajú slová; 2. subkategorálne komponenty vo význame pomenovaní úzko súvisia s lexikálnymi, slovotvornými a lexikálno-gramatickými kategóriami, ktoré charakterizujú isté skupiny slov v rámci jednotlivých slovných druhov alebo aj slovné druhy ako celok; taká je napríklad lexikálna kategória životnosti charakterizujúca v rámci podstatných mien pomenovania živočíchov (osôb a zvierat) oproti ostatným a pod.; alebo lexikálno-gramatická kategória stupňovania je vlastná skupine kvalitatívnych prídavných mien a s nimi súvisiacich prísloviak; 3. kategoriálne komponenty korešpondujú s gramatickým významom, najmä s významovou stránkou gramatických (morfologických) kategórií a práve pre vysoký stupeň abstrakcie ich niektorí bádatelia (napríklad S. D. Kacnel'son, 1972, s. 94) stotožňujú s gramatickým významom. Náš výklad zároveň ukázal, že spomínaná miera abstrakcie sa smerom od individuálnych komponentov ku kategoriálnym, rovnako ako smerom od lexikálneho druhu významu k syntaktickému zvyšuje.

Nie menej dôležitá korešpondencia sa ukázala medzi troma komponentmi vo význame pomenovania a troma úrovňami vo výstavbe vety, tak ako sme ich boli vymedzili v práci *Sémantická štruktúra vety a obsah vety* (p. Kačala, 1982). Vo vete sme identifikovali tri úrovne stavby vety: 1. obsahovú stavbu, 2. sémantickú stavbu a 3. gramatickú stavbu. S týmito troma úrovňami výstavby vety sú súvzťažné tri druhy komponentov vo význame pomenovania takto: 1. individuálne komponenty, ktorými význam pomenovania najbezprostrednejšie súvisí s označovanou mimojazykovou skutočnosťou, sa v stavbe vety premietajú do obsahovej stavby, ktorou veta vypovedá o príslušnom výseku mimojazykovej skutočnosti; 2. subkategorálne komponenty vo význame pomenovania utvárajú základňu na sémantickú štruktúru vety a 3. kategoriálne komponenty vo význame pomenovaní utvárajúcich vetu sú východiskom gramatickej stavby vety. Táto korešpondencia medzi významovými komponentmi pomenovaní vstupujúcich do vety a obsahovou, sémantickou a gramatickou stavbou vety nielen svedčí o pevných systémových väzbách medzi slovom a vetou, lež aj o jednote celého jazykového systému, pri ktorom smerujeme od výberu vhodných pomenovaní cez pomenovanie sémantickej a gramatickej štruktúry vety ako nosiča informácie ku komunikácii.

Nachádzaním rozmanitých súvislostí nielen medzi významovým a výrazovým systémom jazyka, lež aj medzi komponentmi vo význame pomenovania a druhmi jazykového významu z jednej strany a komponentmi vo význame pomenovania a rozličnými úrovňami v stavbe vety sa nám potvrdzuje bohatá štruktúrovanosť významového systému jazyka vo vzťahu k výrazovému systému, ale aj to, že táto štruktúrovanosť je prehľadná a jasná a každému kompetentnému používateľovi jazyka prístupná a zvládnuteľná.

Literatúra

- BLANÁR, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1984. 216 s.
- KACNELSON, S. D.: Tipologija jazyka i rečevoje myšlenije. Leningrad, Nauka 1972. 216 s.
- KAČALA, J.: Sémantická štruktúra vety a obsah vety. Jazykovedný časopis, 33, 1982, s. 3-10, č. 1.
- KAČALA, J.: Sloveso a sémantická štruktúra vety. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1989. 252 s.
- KAČALA, J.: Syntaktický systém jazyka. Jazykovedný časopis, 43, 1992, s. 3-12, č. 1.
- ONDRUŠ, Š. - SABOL, J.: Úvod do štúdia jazykov. 3. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1987. 344 s.
- PAULINY, E.: Systém v jazyku. In: O vědeckém poznání soudobých jazyků. Praha, Nakladatelství ČSAV 1958, s. 18-28.

Slovenská literárna avantgarda

Zdenko Kasáč

1. Úvodom

Umelecké avantgardné hnutia, v užšom zmysle ich literárne verzie v podobe talianskeho futurizmu, francúzskeho kubofuturizmu, nemeckého expresionizmu, švajčiarskeho dadaizmu, ruského konštruktivismu a opäť francúzskeho surrealizmu, patria nepochybne k vývinovým dominantám europocentricky chápanej svetovej literatúry v prvej tretine dvadsiateho storočia. Historicky boli sčasti podmienené špecifickou sociokultúrnou situáciou v krajinách ich vzniku - najmä v Taliansku a v porevolučnom Rusku. Ich hlavným genetickým zdrojom sa však stali prevratné civilizačné zmeny,

navodzujúce novú zmyslovú a pocityú senzibilitu /využívanie elektriny, začiatky filmu, rádia, rozvoj automobilizmu, letectva, nových druhov zábavy a i./.

Do vedomia súčasníkov začali prenikať aj nové epochálne objavy exaktných a spoločenských vied. Einsteinova teória relativity od základu menila ustálené poznatky o materiálnom svete a Freudova psychoanalýza detabuizovala náhľady na ľudskú prirodzenosť. Ako ukázal neskorší spoločenský vývin, v revoltujúcich občianskych a umeleckých prejavoch avantgardných umelcov, provokujúcich ustálený verejný vkus, sa už v časovom predstihu ohlasovali aj nadchádzajúce tektonické zlomy /prvá svetová vojna, radikalizácia sociálnych pohybov/, ktoré následne zmenili charakter celej epochy.

Vynikajúci taliansky znalec umeleckých avantgardných hnutí Mario de Micheli vyslovil dnes všeobecne prijímaný náhľad, že umelecké avantgardy 20. storočia sa nevyvinuli z umenia 19. storočia, ale sa zrodili z roztržky s jeho duchovnou a kultúrnou jednotou, z polemiky, protestu a revolty, ktoré vybuchli vo vnútri tejto jednoty. ⁽¹⁾

Prvá svetová vojna prevratnými zmenami v politickom a sociálnom usporiadaní Európy nepriamo potvrdila aj imaginárne vízie avantgardných umeleckých prúdov a v podstatnej miere ovplyvnila ich ďalšie smerovanie. Vojnový defetizmus a s ním spojený rozvrat tradičných hodnôt sa stal živnou pôdou pre ďalšie avantgardné hnutia, najmä pre surrealizmus, ktorým táto etapa moderného európskeho a po vojne aj svetového umenia vyvrcholila.

Z programových východísk jednotlivých avantgardných hnutí a zo širokého významového a estetického spektra ich umeleckých prejavov možno dospieť k týmto systémovým znakom a príznakom umeleckých avantgárd:

- spoločenská nekonformnosť
- umelecká antitradičnosť
- nekonvenčné inšpiračné zdroje
- nové tvorivé postupy a výrazové prostriedky
- synkretizácia umeleckých druhov
- aspirácie meniť ustálený životný štýl.

2. Slovenská literárna avantgarda

v česko-slovenskom kultúrnom

kontexte

Ohlasy prvých umeleckých avantgárd ojedinele prenikali do slovenského literárneho povedomia temer súbežne s ich vznikom. V tomto ohľade hodno spomenúť obsahlu štúdiu Juraja Slávika - Neresnického Z novšej francúzskej literatúry, uverejnenú v rokoch 1912-1913 na pokračovanie v časopise Prúdy.

Skutočný prienik avantgardných smerov do slovenskej literatúry sa však mohol uskutočniť až po vzniku Československej republiky, ktorá pre slovenský národný život znamenala akt záchrany doslova v hodine dvanástej. Je pochopiteľné, že sa v medzivojnovom období, ktoré slovenská literárna histografia vymedzuje rokmi 1918-1945, recepcia rôznych avantgardných smerov a hnutí stala výsostnou záležitosťou mladých, ambiciózných a tradíciou nezaťažených autorov.

Nijako tiež neprekvapuje, že sa prvým povojnovým epicentrom modernizačných snáh slovenských spisovateľov stala Praha, ktorá v tom čase popri prezentácii vyspelej českej literatúry plnila aj funkciu akejsi križovatky medzi vtedajšími hlavnými svetovými literárnymi metropolami - medzi Parížom a Moskvou. Aj okrídlené dobové heslo "otvárania okien do sveta" v povedomí a tvorbe mladých slovenských literátov sa spájalo predovšetkým s podnetmi z pražského kultúrneho prostredia. Doslova "pražskou slovenskou modernou" sa nazvala skupina ľavicovo orientovaných slovenských a českých autorov - pražských vysokoškolákov, združujúca sa od r. 1924 okolo časopisu DAV, ktorý spočiatku zohrával priekopnícku úlohu pri prenikaní avantgardných tendencií do slovenského kultúrneho prostredia.

Postupom času, ako dorastala slovenská inteligencia odchovaná už bratislavskou univerzitou, sa aj recepcia moderných prúdov zo svetovej literatúry obohacovala o priame kontakty s európskymi kultúrnymi centrami. V utvárajúcom sa česko-slovenskom literárnom kontexte však silnela obojstrannosť a vzájomné vzťahy medzi Prahou a Bratislavou neboli celkom prerušené ani v zložitom období druhej svetovej vojny.

3. Vývinová charakteristika

slovenskej literárnej

avantgardy

Ako každé literárne hnutie, aj slovenská literárna avantgarda je historickou kategóriou. Vznikla a rozvinula sa v konkrétnom historickom čase tzv. medzivojnového obdobia, v jeho špecifickom celospoločenskom aj vnútoliterárnom kontexte. Vyvrcholila v dvoch vlnách, ktoré pomerne presne možno vymedziť rokmi 1923-1934 a 1935-1945. Prvá vlna je typologicky značne členitá a zahŕňa prejavov alebo aspoň príznaky futurizmu, kubofuturizmu, dadaizmu, expresionizmu, konštruktivismu a poetizmu, druhá sa v podstate prekrýva s vnútorne mimoriadne súdržným generačným hnutím surrealizmu - nadrealizmu.

Zatiaľ, čo prvá fáza prenikania avantgardných tendencií do slovenskej literatúry prebiehala v podmienkach vyostrených sociálnych zápasov v relatívne slobodnej tvorivej klíme parlamentnej demokracie, spoločenská situácia od polovice tridsiatych rokov v dôsledku medzinárodnej hrozby fašizmu neodvratne smerovala ku kríze československej štátnosti. Nástup generačného hnutia nadrealizmu spadá do prelomového roku 1939, keď sa konštituovala prvá Slovenská republika a medzinárodná kríza vyústila do novej svetovej vojny. Nie náhodou práve vojnový katastrofizmus sa stal jednou z nosných motívov slovenského nadrealizmu.

Podobne ako vo viacerých inonárodných literatúrach, aj na Slovensku sa avantgardné smery uplatnili predovšetkým v poézii. V slovenskej próze a čiastočne aj v dramatickej tvorbe výraznejšie stopy zanechal iba expresionizmus. Preto je účelné v tomto krátkom náčrte problematiky sústrediť pozornosť na básnicku avantgardu.

4. Prvá vlna slovenskej básnickej avantgardy

Ako už bola zmienka, začiatky a prvé kroky v slovenskej básnickej avantgardy sú spojené s ľavicovým hnutím slovenských a českých vysokoškolákov, ktorí už roku 1923 proklamovali zásady "nového umenia" - umenia proletárskeho, obsahovo aj tvarovo striktne nonkonformného. Signálnou knižkou týchto snáh sa stala básnická prvotina Jána Roba-Poničana /1902-1978/ SOM, myslím, cítim a vidím, milujem všetko, len temno nenávidím /1923/. Na nosnú ideu svojho sebavedomého vystúpenia autor povýšil utopistickú vieru vo víťazstvo svetového proletariátu, spojenú s bojom za totálne oslobodenie človeka. Tomuto

významovému gestu zodpovedá aj motivická skladba jednotlivých cyklov zbierky - Spevy života, Spevy krvi, Spevy srdca a Spevy odboja. Komunistický pátos mladého slovenského básnika zo začiatku dvadsiatych rokov môže po dlhom odstupe času pôsobiť bizarne. Avšak v tom čase takéto patetické tóny nezaznievali iba z porevolučného Ruska, ale aj z proletárskej a časti expresionistickej lyriky z rozvinutých západných literatúr.

Estetická novosť a objavnosť Poničanovej umelecky vcelku nenáročnej prvotiny v plnej miere vystúpi do popredia pri jej konfrontácii s vtedajšími debutmi dvoch ďalších poprevratových básnikov - Spovedou E. B. Lukáča a zbierkou Odsúdený k večitej žizni Ján Smreka. Zatiaľ čo Lukáč a Smrek ozvenne a konvenčne nadväzovali na vývinovo už archaický symbolizmus, Ján Rob-Poničan si na vyslovenie revoltujúcich postojov vytvoril adekvátne výrazové prostriedky v podobe uvoľnenej avantgardnej obraznosti a rytmicky i eufonicky nenormovaného verša. V nasledujúcej básnickej knižke Demontáž /1929/, odrážajúcej sociálne zbedačovanie Slovenska, Poničan zdisciplinoval svoj básnický prejav, pričom funkčne využil aj futuristický spôsob veršovania.

Z hnutia DAVu, ktoré sa od r. 1924 združovalo okolo rovnomennej časopiseckej tribúny, vyšiel aj hlavný predstaviteľ ľavého avantgardizmu v slovenskej poézii - básnik a publicista Laco Novomeský /1904-1976/. V reprezentatívnom Zborníku mladej slovenskej literatúry jeho redaktor Ján Smrek takto charakterizoval v tom čase sotva dvadsaťročného Novomeského: "Študuje pilne modernú i až extrémne modernú českú i ruskú poéziu, dosť si neláme hlavu na tom, uhádnuť, čo je krajšie, či to ľudskému rozumu prístupnejšie básnictvo, a či ten extrémizmus. A skúša svoje sily na tom i onom. Vkus však rozhodne má a má i vtip." (2)

Je zrejmé, že čiastočne pejoratívny termín extrémizmu tu použil Smrek na označenie dobových avantgardných exkurzov do slovenskej literatúry, ktoré v tom čase, najmä martinským konzervatívnym centrom boli prijímané veľmi kriticky a odmietavo. Rozsahom veľká básnická zbierka Laca Novomeského Nedel'a /1927/ bola cieľavedomým výberom zo širšieho okruhu autorovej juvenilnej tvorby, a preto nenesie obvyklé znaky knižnej prvotiny. V jej decentnom lyrizme rezonujú podnety z tvorby takých segestívnych básnikov avantgardného typu ako Guillaume Apollinaire, Vladimir Majakovskij, Vítězslav Nezval a i. Novomeský si však vo svojej tvorbe aj pri spomínanej orientácii na diela veľkých básnických osobností vedel vždy uchovať vlastnú autenticnosť.

Signálnou básňou zbierky Nedeľa je rovnomenná pásmová skladba Nedeľa, ktorá zaujíma výnimočné postavenie tak v osobnom vývine autora, ako aj v medzivojnovnej slovenskej poézii. Touto básnickou skladbou uviedol Novomeský do domáceho literárneho povedomia typ apollinairovského pásma, ktoré sa pre jeho polytematickosť a polysémantickosť pokladá za prototypovú skladbu moderného avantgardného lyrizmu. V nasledujúcej zbierke Romboïd /1932/ sa výrazne prejavil Novomeského príklon k poetike avantgardného českého poetizmu, pričom si jej autor opäť uchoval vlastný, neiluzívny, a občas až tragizujúci prístup k skutočnosti.

5 .Druhá vlna slovenskej

básnickej avantgardy

Nasledujúca fáza v prenikaní európskych umeleckých avantgárd do slovenskej poézie je spojená s generačným poetickým hnutím slovenského surrealizmu, od konca tridsiatych rokov vystupujúceho pod názvom nadrealizmus, ktorým sa takto mala zvýrazniť jeho národná špecifickosť. O francúzskom surrealizme sa v slovenskej literárnej publicistike objavovali zmienky už od dvadsiatych rokov, avšak referovalo sa o ňom skôr ako o kuriozite, než ako o serióznom umeleckom hnutí. Živé diskusie, ktoré sa roku 1934 rozvinuli po prednáškach André Bretona v Prahe a v Brne, urýchlili preniknutie tohto dynamického hnutia aj na Slovensko, kde prvá vlna avantgárd už postupne strácala na aktuálnosti.

O búrlivácky vstup surrealizmu do slovenskej literatúry sa postaral Rudolf Fabry /1915-1982/ svojím, v podstate ešte poetisticko-dadaistickým debutom Uťaté ruky /1935/, v ktorom manifestačným spôsobom odmietol prevládajúcu novosymbolistickú tradíciu. Hlavnú tvorivú metódu surrealizmu - techniku automatického písania /"l'écriture automatique"/ tu exemplárne uplatnil len v prozaickom texte Zo strateného zápisníka. Estetický účinok tohto ojedinelého textu vyplýva z permanentného napätia medzi alogickým, voľne asociovaným obsahom a hovorovou syntaxou, zbavenou akýchkoľvek ozvlášťujúcich prvkov.

Zatiaľ, čo sám Rudolf Fabry, svoju prvú zbierku chápal ako zámernú provokáciu verejného vkusu, v nasledujúcich dvoch básnických knižkách - Vodné hodiny - hodiny piesočné /1938/ a Ja je niekto iný /1946/ - naplno rozvinul nielen svoj robustný umelecký talent, ale aj generačný program slovenského nadrealizmu. Ústredný motív hodín vodných - hodín piesočných v druhej zbierke predstavuje pre básnika

imaginárny bod, v ktorom sa kríži minulosť a prítomnosť, erotické a tragické, individuálne a spoločenské, racionálne a iracionálne.

Obsiahla lyrická kompozícia s rimbaudovským názvom Ja je niekto iný je reprezentatívnym dielom Rudolfa Fabryho a zároveň celého nadrealistického hnutia, ktoré tento básnik ako prvý inicioval a - čo je paradoxné - medzi prvými aj opustil. Jadro knižky tvoria dve pásmové skladby Prvé stretnutie s Féneom a Druhé stretnutie s Féneom. Autor sa v nich podujal na vytvorenie ojedinelej básnickej konfrontácie svojho podvedomého ja so svojím aktívnym vedomím. Rozštípenie tvorivého subjektu stelesnil kreáciou svojho dvojníka - imaginárnej postavy Fénea - "diabla metafor", "diabla snov a hrôz". Katastrofizmus tejto Fabryho knižky je zámerne osnovanou apokalyptickou víziou, ktorá sugestívne vypovedá o údesnej skutočnosti druhej svetovej vojny.

Na prelome tridsiatych a štyridsiatych rokov sa k iniciatívne mu vystúpeniu Rudolfa Fabryho pripojili ďalší básnici - Vladimír Reisel, Štefan Žáry, Július Lenko, Pavel Bunčák, Ján Brezina a Ján Rak, ktorí predstavujú tzv. veľkú sedmičku nadrealizmu. Uniformujúci tlak generačného programu východiskového surrealizmu spojený s voľne asociatívnym kreovaním "Křčovitej krásy", ktoré však neraz bolo výsledkom racionálneho úsilia, sa výraznejšie prejavoval len v prvej fáze ich tvorivých rozletov. Postupne sa ich básnický prejav individualizoval, a tak napr. u Reisela možno hovoriť o smerovaní k senzuálnej, až romantizujúcej lyrike, u Žáryho dokonca o aktualizácii žánru villonovskej balady, u Lenku, Bunčáka a Brezinu o oživovaní novosymbolistickej tradície, u Raka o lyrickom impresionizme.

Významnú úlohu v rozvíjaní nadrealistického hnutia zohrali jeho generační teoretici a kritici Michal Považan /1913-1952/ a Mikuláš Bakoš /1914-1972/, ktorí sa aktívne podieľali aj na príprave a vydávaní hodnotných nadrealistických zborníkov - Áno a Nie /1938/, Sen a skutočnosť /1940/, Vo dne a v noci /1941/ a Pozdrav /1942/. V historickej dokumentácii a prezentácii slovenskej literárnej avantgardy osobitne významnú úlohu zohral najmä Mikuláš Bakoš ^(3.) Jeho zásluhou sa r. 1968 uskutočnila v Smoleniciach tiež medzinárodná vedecká konferencia na tému Problémy literárnej avantgardy.

(1.) Pozri: Mario de Micheli: Umělecké avantgardy dvacátého století. SNKLU, Praha 1964, s. 11

(2.) Smrek, J.: Literárne glosy. In: Zborník mladej slovenskej literatúry. Vydal Zväz slovenského študentstva, Bratislava 1924, s. 318

(3.) So zjavným rehabilitačným zámerom nadrealistickej generačnej iniciatívy vydal Mikuláš Bakoš zborník štúdií, článkov a dokumentov AVANTGARDA 38 /Bratislava 1969/.

Karol A. Medvecký a jeho miesto v dejinách slovenskej etnológie

Ján Michálek

Vo veľkej zostave výrazných postáv dejín národopisného bádania na Slovensku dôležité postavenie nepochybne zaujíma aj Karol Anton Medvecký. Ako kňaz - podobne s mnohými ďalšími v našich kultúrnonárodných dejinách - neostal vo svojich aktivitách v hraniciach svojej farnosti, kde by sa sústreďoval iba na úzko poňaté realizovanie svojej misie duchovného. Naopak, aj on svojimi pracovnými záujmami obsiahol priestory, ktoré ďaleko prevyšujú lokálnosť jeho meniaceho sa zaradenia a pracovného prostredia. Výsledkami a dosahom svojej práce stal sa vo viacerých oblastiach a súvislostiach osobnosťou celoslovenského významu. Z hľadiska vývinu našich kultúrnonárodných dejín a z pohľadu dejín slovenskej vedy treba ho vidieť ako výraznú postavu vo viacerých rovinách a oblastiach pôsobenia. Vzťahuje sa to aj na jeho pozíciu v slovenskej vede o ľudovej kultúre, k poznaniu ktorej prispel svojším a závažným spôsobom.

Pochádzal z Oravy, narodil sa 8. júna 1875 v Oravskom Podzámku-Dolnej Lehote. Študoval na gymnáziu v Trstenej, Ružomberku, Banskej Štiavnici, Lučenci a Košiciach. V Banskej Bystrici absolvoval teologické štúdiá. Potom bol na viacerých miestach kaplánom (v detve, Krupine, Jastrabej, Veľkom Poli, Píle, Beňuši, Detvianskej Hute) a farárom. Zastával viaceré cirkevné funkcie a roku 1918 sa stal aj vládny referentom pre katolícke cirkevné záležitosti na Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska. Zomrel roku 1937 v Bojniciach. Okrem toho, čo sme uviedli, bol aktívny aj v politike, v udalostiach súvisiacich s prevratom sa zapojil do úsilia o vznik spoločného štátu Čechov a Slovákov. Roku 1918 bol členom výkonného výboru a tajomníkom Slovenskej národnej rady a jedným zo signatárov martinskej Deklarácie slovenského národa. V rokoch 1918-20 bol poslancom Národného zhromaždenia. Bol teda aj organizačne zdatný a veľmi aktívny a do národného hnutia sa

zapájal už od študentských čias. Počas pastoračnej práce neustále rozvíjal v konkrétnom pôsobisku, ktoré ako vidieť z vyššieho prehľadu sa často menilo, bohatú ľudovú výchovnú činnosť. Z nej vyrastala u Karola A. Medveckého do popredia rozsiahla a systematická vlastivedná práca, zakladajúca sa predovšetkým na vlastnom pozorovaní a výskume.

Celkom jednoznačne sa preto stotožnil s úsiliami Andreja Kmeťa a ďalších vzdelancov o založenie Muzeálnej slovenskej spoločnosti a po jej vzniku sa stal z jej popredných funkcionárov, ba od roku 1926 bol aj jej predsedom, keď sa pričínal rozhodujúcou mierou o znovuoživenie jej činnosti včítane vydávania Zborníka a Časopisu, ktoré potom aj redigoval. Tieto periodiká stali sa tak aj jeho zásluhou na dlhú dobu významnými organizátormi vedeckého diania vo viacerých vlastivedných disciplínach (najmä časopis MSSp. Aj ako organizátor samotnej spoločnosti), pričom poskytovali značný priestor pre publikovanie výsledkov ich práce. Publikoval v nich aj početné svoje príspevky.

V širokom poli publikačných aktivít Karola A. Medveckého možno sledovať viacero veľkých záujmových i kruhov. Sú to práce historické, viažúce sa najmä k dejinám početných lokalít, v ktorých pôsobil, k cirkevným dejinám, udalostiam okolo vzniku samostatného štátu Čechov a Slovákov, k významným osobnostiam nášho kultúrnonárodného života (životopisné a memoárové práce). Osobitnú skupinu v jeho rozsiahlej publikačnej činnosti predstavujú však početné a vo viacerých prípadoch aj rozsiahle a náročné práce národopisnej povahy. Keďže táto súčasť životného diela Karola A. Medveckého nebola u nás nateraz primerane zhodnotená, pokúsime sa poukázať na potrebu takéhoto počinu a načrtnúť niektoré okolnosti, ktoré ho plne opodstatňujú.

K dejinám národopisu na Slovensku Karol A. Medvecký prispel najmä prostredníctvom svojich viacerých životopisných prác a nekrológov, venovaných významným osobnostiam slovenského kultúrnonárodného diania (napr. Jozefa L. Holubyho, Andreja Trúchleho-Sytnianskeho a iných), ale predovšetkým najvýznamnejšou publikáciou v tomto smere a to rozsiahlou monografiou o Andrejovi Kmeťovi, s ktorým dlho úzko spolupracoval na mnohých pracovných úsekoch. Andrej Kmeť bol okrem iného výrazným zjednocovateľom vedeckých, kultúrnych a osvetových úsilí na konci minulého storočia a ešte aj začiatkom storočia nášho, pričom dokázal stmeliť predstaviteľov vyhranených koncepcií do rozhodných činov v súvisi so vznikom Muzeálnej slovenskej spoločnosti ako inštitucionálnej základne slovenského kultúrno-národného života najmä od konca minulého

storočia po vojnové roky. Karol A. Medvecký si rozsah a hodnotu práce Andreja Kmeťa veľmi dobre uvedomoval, pretože ju ako súčasník a spolupracovník dobre poznal a teda aj náležite oceňoval. Svoje postoje k nej publikoval viackrát. Urobil tak roku 1913, keď opísal Andreja Kmeťa ako slovenského učenca, zakladateľa a funkcionára Muzeálnej slovenskej spoločnosti i jeho bohatú činnosť na cirkevnom poli a potom v roku 1924 sa k postave Andreja Kmeťa vrátil v podobe veľkej dvojzväzkovej monografie (Andrej Kmeť, jeho život a dielo, 1-2).

Veľmi významná a rozsiahla je národopisná práca Karola A. Medveckého. Do dejín slovenského národopisu monografických prác o viacerých obciach, v ktorých pôsobil.

K problematike slovenských ľudových balád sa zásadným spôsobom vyjadril dvakrát (Slovenská ľudová balada, 1918 a potom vydaním hodnotnej zbierky Sto slovenských ľudových balád, 1923) v čase, keď sa táto mimoriadne hodnotná tvorba slovenského ľudu ešte osobitne neskúmala (hoci v našej odbornej literatúre jestvoval už dávnejšie pred ním vyčlenený rozsiahlejší súbor balád v 2. Zväzku Národných spievaniek Jána Kollára z roku 1835). Stalo sa tak práve Medveckého zásluhou a zakrátko po vyjdení jeho zbierky vďaka Jiřímu Horákovi, ktorý začal sústredene študovať slovenské ľudové balady v rámci odborného spracovávaní zbierky Andreja Halašu na pôde Matice slovenskej a ktorý potom publikoval o slovenskej ľudovej baladike viacero štúdií a napokon i samostatnú reprezentatívnu zbierku pod názvom Slovenské ľudové balady (1956). Treba dodať, že medzitým vyšla ešte zbierka Márie Kolečányiovej (Slovenské ľudové balady, 1948) a od šesťdesiatych rokov sa systematicky tomuto folklórnemu žánru u nás venuje Soňa Burlasová (Ľudové balady na Horehroní, 1969; V širom poli rokyta 1-2, 1982), pričom vyšla i komparatívna práca Oresta Zilynského Slovenská ľudová balada v interetnickom kontexte (1978).

Naznačili sme, že štúdium slovenských ľudových balád dosiahol u nás vynikajúce publikačné výsledky i vysokú odbornú úroveň, k čomu treba ešte dodať, že ľudová balada vstúpila takto a ďalšími aktivitami (divadelné inscenácie, recitačné vystúpenia a programy) do vedomia našich súčasníkov ako vysoká umelecká hodnota. Na počiatku tejto cesty stojí nepochybne Karol A. Medvecký. On totiž v menovanej zbierke Sto slovenských ľudových balád uverejnil k vybraným textom aj hudobné záznamy, pracuje v nej s textovými i hudobnými variantami, vyznačuje sa ako celok premyslenou koncepciou, ktorá je v krátkosti

aj formulovaná v úvode k zbierke. Karol A. Medvecký spresňuje tak prácu s materiálom, uvádza aj údaje o spevákoch, lokalite, resp. prameňoch, pracuje s vysvetlivkami, texty zatrieduje (do 10 skupín), pripája ich incipitový zoznam a prehľad. Baladu aj charakterizuje. Balady „zahrňujú v sebe všetky tri druhy básnické: epický, lyrický a dramatický. Epický javí sa v samom deji, lyrický v líčení subjektívnych citov... dramatický javí sa nám z čiastky vo forme, t.j. v krátkosti, črtovitosti deja, v spôsobe prednesenia a v kompozícii, teda v dialógoch“ (Úvod, s.4). Vycítil a bádateľsky sa usiloval doložiť významnú pozíciu ľudovej balady v kontexte slovenskej ľudovej poézie a slovesnej tvorby vôbec. Tým upozornil na potrebnosť a užitočnosť jej skúmania. Vývin štúdia slovenskej ľudovej baladiky potvrdil jeho impulzy a základy, ktoré preň Karol A. Medvecký položil a rozviedol toto štúdium do systematickej práce počínajúc terénnym výskumom, archívnym spracovaním materiálu až po vedecké a publikačné diela najvyššej medzinárodnej hodnoty (najmä Jiří Horák, Orest Zilinskij a Soňa Burlasová). Treba dodať, že nejedna oblasť štúdia slovenskej ľudovej kultúry ešte ani dnes sa k analogickým bádateľským výsledkom ani zďaleka nedopracovala.

Napriek tomuto uznanlivému hodnoteniu práce Karola A. Medveckého na úseku štúdia slovenských ľudových balád treba ďalej povedať, že rozsahom - a v istom slova zmysle i významom - najväčšie dielo v rámci slovenskej etnografie vykonal ako autor viacerých monografií obcí a spomedzi nich najmä monografie o Detve. Aj v tomto smere vidieť u Karola A. Medveckého istý vývin, ktorý vychádza predovšetkým z jeho vlastných skúseností a poznania a potom aj zo sledovania tohoto typu odbornej literatúry v iných disciplínach, resp. krajinách. Jeho menšie monografické predovšetkým historicky zamerané práce (Veľké Pole a Píla, 1904; Prochoť, Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti, 15, 1910 a iné) sú dokladom Medveckého spojenia s prostredím, v ktorom žil a účinkoval a v ktorom nedokázal byť cudzincom a ani len hosťom, ale usiloval sa spoznať jeho minulosť, aby tak lepšie mohol pochopiť tú generáciu ľudí, s ktorou sa sám dostal do kontaktu a ktorú mal ako duchovný pastier na starosti. Kombinácia historického poznania a pozorovania súčasného života ľudí priviedla ho postupne k čoraz komplexnejšiemu pohľadu na konkrétnu lokalitu, na postihnutie jej zvláštností a celkového kultúrno-historického vývinu. Najpresvedčivejšie sa tieto skúsenosti a poznatky Karola A. Medveckého prejavili v širokokoncipovanej vlastivednej monografii o Detve, ktorá vyšla v Ružomberku roku 1905 ako prvé veľká a náročná historicko-etnografická publikácia tohoto typu u nás. Obsahovo zaberá monografia

Detvy - možno povedať - úplný obraz a celý rozsah ľudovej kultúry v tejto lokalite na pozadí poznatkov o prírode, osídlení a histórii, nárečia, vývinu školstva a vzdelanosti až po súdobý život obyvateľov tohoto svojrázneho sídelného centra podpolianskeho regiónu. Etnografický aspekt dostáva sa v monografii do popredia a vytvára presvedčivý obraz o živote ľudí v jeho tradičnej i dobovej každodennej podobe. Je to obraz Detvy zo začiatku 20. storočia, ktorý získal pozorovaním, opisom a skúmaním všetkých základných zložiek materiálneho, sociálneho i duchovného života a ľudu v prostredí lokality i v jej bezprostrednom okolí.

Už v časti o dejinách Detvy sa využívajú rozličné podania súvisiace s pôvodom Detvy, jej pomenovania a rozličných stránok života ľudu (napr. pomenovanie častí chotára „Čierny vršok“, kde mala byť kedysi stará Detva, ktorú Turci vypálili a zničili), postupne v ďalších statiach (napr. o obecnej kronike, cirkevných dejinách, školstve a vzdelanosti, v stati o nárečí, kde sú i príslovia) narastajú a prechádzajú do samostatných náčrtov jednotlivých súčastí života, aby spolu vykreslili úplný súdobý národopisný obraz detvy. Prispievajú k nemu najmä kapitoly o hospodárskych a majetkových pomeroch, o roľníctve a pastierstve, o remeslách, o kroji a jeho opisom a vôbec o odievaní, o výšivkách, o ľudových obyčajoch - výročných i rodinných, o poverách i ľudovom liečiteľstve, o povestiach, o ľudovom staviteľstve a interiéri domu, o náhrobníkoch, drevorezbe a ľudovom ornamente, o ľudových piesňach a hudbe, nástrojoch a tanci a napokon aj o povahovej charakteristike Detvana s obsírnou prílohou textov i hudobných nápevov piesní. Táto materiállová skladba o Detve je doplnená v závere aj o prílohu listín (napr. o rozšírení a ustálení medzí detvianskeho chotára, urbár obce Detvy a iné). Kniha je opatrená zoznamom literatúry a použitých prameňov, mapou, ilustráciami, kresbami a fotografiami.

V krátkosti naznačená obsahová skladba Medveckého knihy o Detve presvedčivo ukazuje, že je to skutočne jej monografia, ucelená štúdia a nie nejaký súbor príspevkov rozličnej povahy a úrovne. V publikácii je takmer všetko v podobe opisu častí a navyše syntéza poznania celku, ktorú môže úspešne napísať len dôkladný a hlboký znalec života konkrétneho prostredia, lokality a jej svojskej vnútornej atmosféry. Ako ucelenú kompaktnú monografiu ju právom, jednoznačne a bez rozpakov charakterizoval aj Andrej Kmeť v predhovore ku knihe, upozorňujúc, že nie je náhodné, ak sa práve Detva stala predmetom bádateľskej pozornosti tohoto druhu a tohoto autora. Nie je to ľahká práca písať monografiu, povzdychol si ešte raz a na dôvažok k autorovi Detvy uznanlivo Andrej Kmeť, keď si

uvedomil, že u nás dovtedy neboli k dispozícii skúsenosti z podobných prác a keď videl, čo všetko bolo treba zvládnuť jednému človeku. Bolo treba „opísať kraj, deje kraja historicky, počnúc s predhistóriou, pravekom a starožitnosťami, kroje, spevy s nápevmi, reč ľudu“; k písaniu je tu potrebná encyklopedická „hotovosť a pripravenosť, alebo viacej odborníkov pospolu“. Andrej Kmeť dobre vedel, že u nás kolektívy odborníkov pre takúto špeciálnu prácu v tom čase jednoducho nejestvovali. Konceptiu monografie vytvoril i celú knihu napísal sám Karol A. Medvecký a spôsob ako celú túto prácu zvládol je pozoruhodný. Na širokej základni poznania života Detvana, jeho myslenia a kultúry dokázal vykresliť jeho plastický dobový obraz od každodenného lopotenia, až po zábavu a veci duchovné, od detailu až po jeho povahovú charakteristiku. Predpokladom toho bola predovšetkým hlboká znalosť prostredia, jeho minulosti a vývinu ľudí v ňom a všetkého, čo vyplývalo na ich myslenie a konanie až do takej miery, že to výústilo do vzniku „zvláštneho typu a svojrázu“ (Andrej Kmeť) kraja, človeka, jeho kultúry.

Osobitne pozoruhodné sú viaceré časti monografie aj tým, že prinášajú porovnania s okolitými lokalitami, pričom Karol A. Medvecký zistené rozdiely nielen konštatuje, ale usiluje sa ich aj vysvetliť. Tak je to v prípade ľudovej architektúry, odevu, zvykov, nárečia, rodinných mien a ďalších častí. Aj z dnešného pohľadu treba vyzdvihnúť, že Medvecký už na začiatku storočia uvažoval o osobitnostiach života obyvateľov Detvy o rozdieloch medzi valachmi a roľníkmi. Neváhal upozorniť na existenciu a dôležitosť aj takých zvláštností, ako sú listy z vojny, v ktorých mládenec z vojny napr. „pozdravuje všetko, čo mu na rozum príde a väčšina listov obsahuje len samé pozdravovania“ (s. 240). Stačí dodať, že naša etnológia dodnes nevenovala tomuto výskumnému materiálu primeranú pozornosť.

Už z toho, čo sme doteraz uviedli, možno povedať, že Karol A. Medvecký vytvoril na začiatku 20. storočia úspešný a bádateľský hodnotný model historicko-etnografickej monografie. Jeho základnými článkami boli výsledky historického a predovšetkým dobového etnografického výskumu v celom rozsahu života a kultúry, ktoré poskytli čitateľovi „poučenie o všetkom, čo treba vedieť o Detve a o jej ľude“. Tak charakterizoval Andrej Kmeť cieľ monografie i jeho dobové naplnenie. Medvecký vedel pracovať s rozličnými spôsobmi využitia dostupných materiálov a poznatkov a uplatniť ich účinne vo svojej publikácii. V knihe pracoval často s priamymi výpoveďami informátorov, presne uvádzal údaje z archívnych dokladov a rozličných prameňov, knihu opatril tabuľkami, ilustráciami,

kresbami, fotografiami. Vytvoril tak a zanechal silný, odborne hodnotný obraz o Detve a Detvanovi z počiatku nášho storočia, hodnota ktorého je dnes už aj z historického hľadiska veľmi vysoká. Bola to prvá a hneď až prekvapujúco úspešná monografická práca svojho druhu u nás. Karol A. Medvecký jej koncepciu vytvoril a v podstate sám aj realizoval. Preto mohol už pri vyjdení knihy Andrej Kmeť bez rozpakov napísať, že „monografiu Detvy možno smelo postaviť za vzor“ (s. 8) a vyzvať ďalších súčasných nasledovníkov do práce.

Tí sa aj našli. Zakrátko po Detve vychádza u nás monografia Cerovo Od Karola Chotka (1906) a ako bezprostredný ohlas roku 1911 obširná monografia Myjavy od Júliusa Bodnára. Po vydaní Myjavy začala sa pripravovať širokokoncipovaná monografia Brezovej, čo presne dokladá podrobná zápisnica zo schôdzky spoluautorov na čele so zostavovateľom Jánom Lichnerom z roku 1912. Tento záznam je zaujímavý aj tým, že sa v úvode priamo odvoláva na monografie Detvy a Myjavy, ktoré prijímajú ako vzor. Pravda, nasledujúce roky (prvá svetová vojna) nedovolili tento zámer už realizovať. Treba dodať, že tento druh vedeckej práce v etnológii ostal nadhlo u nás odsunutý. Zásluhou Detvy Karola A. Medveckého a potom aj Myjavy Júliusa Bodnára získala však monografia lokality ako vhodný a produktívny model pre publikovanie výsledkov bádania v tejto vede presvedčivé príklady. Ich úspešné nasledovanie vo väčšom rozsahu nestalo sa otázkou dňa ani po vzniku samostaného štátu Čechov a Slovákov. Rozmach tejto práce nastal až v rokoch po druhej svetovej vojne na základe početných a často aj rozsiahlych výskumov po celom Slovensku, ktorých výsledkom boli aj desiatky monografických publikácií o vidieckych i mestských lokalitách, ba aj o viacerých regiónoch Slovenska.

Literatúra:

Encyklopédia ľudovej kultúry na Slovensku 1. Bratislava 1995, s. 345

MEDVECKÝ, Karol A.: Detva. Ružomberok 1905.

MEDVECKÝ, Karol A.: Sto slovenských ľudových balád. Bratislava 1923.

Zo slovensko-nemeckých vedecko-kultúrnych vzťahov. Wilhelm von Humboldt a Ľudovít Štúr

Slavomír Ondrejovič

Wilhelm von Humboldt, jeden z najvýznamnejších jazykovedcov novej doby, všeobecne považovaný za zakladateľa teoretickej jazykovedy, nebol zjavne slavistom, a už vôbec nie slovakistom. Zaoberal sa nesčíselným množstvom jazykov, medzi inými aj indiánskymi a austronézkymi jazykmi, japončinou, čínštinou, sanskritom, starogréčtinou, koptčinou, baskičtinou atď., ale slavistické záujmy očividne nemal. Exaktne to potvrdzuje i jeho najznámejšia práca *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts* (1830-35), ktorá, ako je známe, je úvodom k rozsiahlemu dielu *Über die Kawi Sprache auf der Insel Jawa*, kde sa analyzuje spolu 64 jazykov. Vlastne v celom svojom diele, pokiaľ sa

nám to podarilo zistiť, sa zo slovanských jazykov dotýka vlastne iba staroslovienčiny. A aj to skôr len okrajovo - v štúdií *Über das vergleichende Sprachstudium* (1920).

Napriek tomu však silné lúče Humboldtovho vplyvu smerovali, aj keď nepriamo, už na osobnosť Ľudovíta Štúra, kodifikátora dnešnej spisovnej slovenčiny.

Ľ. Štúr, ako je známe, zastupoval na lýceu v Bratislave (vo vtedajšom Prešporku) profesora československej reči a literatúry J. Palkoviča už ako študent najvyššieho ročníka, a to s veľkým úspechom. Aby sa však mohol oficiálne uchádzať o miesto profesora slovanských jazykov a literatúr na lýceu, musel podľa starej tradície navštíviť niektorú zahraničnú univerzitu. Slovenská evanjelická inteligencia chodila na svoje "studium generale", vysokú teologickú školu, tradične na univerzity najmä v Nemecku. V 16.--17. storočí to bola najmä wittenberská univerzita, neskôršie aj iné (porov. podrobnejšie Hučko, 1985). Ľ. Štúr na štúdium odišiel do Halle -- pôvodne si vybavoval pobyt v Berlíne, no vyššie náklady na živobytie ho od toho odradili -- s jasným cieľom: rozšíriť si svoje vzdelanie najmä v jazykovede a v histórii. Toto jeho rozhodnutie podporil i P. J. Šafárik, ktorý mu pri legendárnom stretnutí v Prahe dal odporúčací list pre profesora A. F. Potta, v tom čase jedného z významných nemeckých jazykovedcov, pôsobiaceho v Halle. Užho Ľ. Štúr získal veľmi solídne jazykovedné vzdelanie a posilnila sa jeho schopnosť tvorivého lingvistického myslenia a, pravdaže, našiel si v tomto prostredí i podnety pre samostatnú prácu v odbore slovanskej jazykovedy. U A. F. Potta sa oboznámil so základmi rodiacej sa historicko-porovnávacej metódy F. Boppa i s dielom zakladateľa filozofie jazyka W. von Humboldta. A. F. Pott bol totiž, ako je známe, spolu s H. Steinthalom, vydavateľom a interpretátorom Humboldtovho diela *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues*, ktorú Pott vydal pod názvom *Wilhelm von Humboldt und die Sprachwissenschaft* (2. vyd. Berlin 1880).

A. F. Pott (1802--1887) má v dejinách jazykovedy svoje osobité postavenie. Pokladá sa za tvorcu porovnávacieho hláskoslovnia indoeurópskych, resp. indogermánskych jazykov. V čase Štúrovho pobytu v Halle (1838--40) bol A. F. Pott na vrchole tvorivých síl. Vo svojich prednáškach (neskoršie ich uverejnil D. Číževskij, 1941) sa sústredil najmä na všeobecnú jazykovedu a klasickú a indickú filológiu. Ale, ako uvádza G. Scharf v úvodnej štúdií k zborníku *Wilhelm von Humboldts Sprachdenken (Symposium zum 150 Todestag)* (1989), Pottovo vydanie Humboldta bolo dosť rozporuplné i rozpačité, čo dokazuje aj fakt, že len úvodné Pottove komentáre majú viac ako 500 strán. Aj keď si určite nemožno odmyslieť isté napätie medzi Pottovým empirizmom a etymologizmom a Humboldtom orientovaným filozoficky (v tomto zmysle, avšak s dôrazom na

psychológiu ho interpretoval vo svojom vydaní H. Steinthal), pre nás je dôležité predovšetkým Pottovo sprostredkovanie Humboldtovho učenia Ľ. Štúrovi. Isté je, že Štúr, ako uvádza E. Jóna (1985), podrobne študoval Hegla i Humboldta v origináli, a na tom má najväčšiu zásluhu práve A. F. Pott.

Je skutočne nepochybné, že u Štúra možno nájsť viacero paralel z kníh a štúdií Pottových, Humboldtových a Boppových. Dnes sa už zrejme nedá zistiť, ktoré poznatky a myšlienky má Štúr priamo od Boppa a Humboldta a ktoré sa k nemu dostali Pottovým prostredníctvom. Sám Štúr neskoršie napr. pri kritike Hattalovej gramatiky spomínal iba všeobecne, že vo svojej *Nauke reči slovenskej* (1842) nasledoval najslávnejších jazykovedcov: Boppa, Humboldta a Potta (Štúr 1851, s. 220). Niet však sporu, že niektoré výklady Ľ. Štúra veľmi silne pripomínajú najmä W. von Humboldta, a to tak duchom, ako aj terminológiou. Viditeľné je to napr. v tých pasážach *Nauky*, kde sa podáva výklad o materii a forme v jazyku. Aj Štúr tak ako Humboldt sa díva na jazyk ako na syntézu dvoch momentov, ktorými sú matéria a forma rečového aktu. V jednotlivých jazykoch sveta stoja gramatické a sémantické prvky v rozmanitých pomeroch a vzťahoch: v jednej skupine sú tieto prvky nezávislé (izolujúce jazyky, čínsky jazyk), v druhom sú spojené, a to trojakým spôsobom, v dôsledku čoho sa rozlišujú jazyky flektívne, aglutinujúce (ugrofínske) a inkorporujúce (jazyky amerických Indiánov) (porov. Štúr 1842, s. 95).

Dôležité je pripomenúť aj to, že *Nauka reči slovenskej* nie je len praktickou gramatikou, ale má aj svoju výraznú filozofickú dimenziu. Ľ. Štúr v nej odkazuje priamo v texte iba na troch autorov: J. Dobrovského, W. von Humboldta (jeho prácu *Über den Dualis* z r. 1828) a na poľského jazykovedcu Cegielowského ("učený Poliak Cegielowski"). Jazyk chápe ako systém, ktorý sa nemôže rozmeľniť. Na s. 9 sa o tom inštruktívne píše vo vzťahu k spisovnému jazyku: "Keď chceme čisto a dobre Slovenski písať, treba nám písať tak, ako sa hovorí v Liptove, Orave, Turci, Zvolene atd. Reč táto je k písaniu v Slovenčine ňevihnutne potrebná, ale je aj k tomu najpríhodnejšia ňje len preto, že má plnje, okrúhle plnovíraznje a mnohovíznamnje formi ale aj že je medzi Slovákmi najrozšírenejšia. Druhou cestou ak Slovenski písať chceme ísť nemožno. Docela blúdno a nepravuo bi bolo, kebi sme z vjacej rozličností Slovenských všeljakje formi poviberať a do jednej reči splátať chceli, bo bi tak sme ňestvorili nič pravďívneho a skutočného, ale bi sme len mali strakaťinu, ktorá bi aňi svojich pevních zákonou aňi istjeho rázu (charakter) ňemala, a toto nadovšetko inšje potrebuje reč spisovná". Ľ. Štúr nepristúpil teda na to, ako ho nabádali jeho priatelia, aby urobil pre spisovný jazyk syntézu z rôznych nárečí. V tomto zmysle je citovaný výrok Ľ. Štúra naozaj hodný pozornosti. Štúr tu explicitne v humboldtovskom duchu odmieta

skladanie a "plátanie" či "vyberanie" tvarov z jednotlivých "slovenských rozličností", keďže výsledkom by podľa neho mohla byť len "strakatina" bez vlastných zákonitostí a bez potrebnej jednoty. Ale na druhej strane sa tu hovorí, že základom onej "spisovnej reči" by mal byť ten spôsob "ako sa hovorí v Liptove, Orave, Turci, Zvolene atď.". Čiže normou ("interdialektom"), na základe ktorej napísal Ľ. Štúr svoju gramatiku, ťažko mohli byť čisté nárečia (liptovské, oravské, turčianske, zvolenské a ďalšie) vzhľadom na ich značnú diferencovať a vzájomnú odlišnosť. V takom prípade by sa predsa spomínanému "skladaniu" a "plátaniu" vyhnúť nemohol. Ľ. Ďurovič predpokladá, že táto norma mohla žiť skôr vo vtedajších mestách a mestečkách, než na dedinách. Takto by sa naozaj dali vysvetliť aj niektoré "nevysvetliteľné" javy v Štúrovej kodifikácii (vypustenie palatálneho konsonantu *l'* a vokálu *ä* a *i*.).

Ľ. Štúr nepristúpil ani na radu, aby si Slováci podržali češtinu, len ju obmieňali a nahrádzali plnohlasnejšími formami. Odcitovať možno k tomu ďalšiu pasáž z jeho *Nauky*: "Ňže dakolko hláv tvorí a vimišľa reč, ale reč si tvorí národ sám, a povinnosť vzdelaných sinov je tou rečou, ktorá je jeho, sa k nemu prihovárať" (1842, s. 67) (porov. k tomu Humboldtove úvahy o účasti jazykovedcov pri utváraní jazyka v kapitole Vzájomné pôsobenie medzi individuami a národmi, Humboldt 1836; rukopis Ondrejovič 1998, s. 211--256).

Mohli by sme sa pokúsiť o vyčlenenie paralel medzi Ľ. Štúrom a W. von Humboldtom v gramatických výkladoch. V týchto prípadoch by však bolo veľmi ťažké, ak nie nemožné, dokázať ich priamu nadväznosť. Spomeňme preto už len výrok, ktorý si Ľ. Štúr zapísal do podkladov pre svoje prednášky: "Řeč jest nejvěrnější odtisk ducha a nejhlavnější známka vzdělanosti národů", čo je doslovným citátom z Humboldta.

Ak sa pozrieme na ďalších predstaviteľov vtedajšej našej filológie a ich vzťah k W. von Humboldtovi, možno konštatovať, že aj keď sa tu dajú občas nájsť odkazy na Humboldta, napr. M. M. Hodžu v knihe *Větin o slovenčine* (1848), ktorý si ako motto k svojmu dielu vybral známu myšlienku od Humboldta: "Die wahre Heimath ist eigentlich die Sprache", títo autori už neboli tak predchutí Humboldtovým dielom ani duchom ako Ľ. Štúr. Sme v pokušení dokonca povedať, že to bol pre nich skôr módný autor. Druhú polovicu 19. storočia už možno plným právom charakterizovať aj ako obdobie zabúdania na Humboldta.

Vráťme sa však ešte do 30. rokov 19. storočia, do štúrovských čias, keď vyšla pozoruhodná kázeň Jána Kollára *Nábožný pohled na tú kraginu která gest matka ewangelivkég wjry* (1835), ku ktorej je pripojený dodatok *Něco o řeči slowenskég užjwanég v tégto kázni*. J. Kollár, azda najväčší oponent Ľ. Štúra v otázke kodifikácie slovenského jazyka, na tomto mieste s veľkými sympatiami cituje toho istého W. von Humboldta ako Ľ. Štúr.

Pripomeňme aspoň jeden Humboldtov citát, ktorý sa ocitol v tomto dodatku: "Je mehr eine Sprache die Begriffe individualisirt, desto bestimmter und vollkommener ist sie. Der Mangel an manichfaltigen Endungen in den Declinationen verursacht eine unangenehme Gleichtönigkeit für das Ohr und eine schwankende Zweideutigkeit für den Verstand. Die Endungen der Casus müssen nicht gleich lauten und miteinander zusammenstossend jeder Casus diene durch seine, von den anderen verschiedene, Biegung zur Verdeutlichung der Vorstellung und Individualisirung des Moments oder des Objects. Die Declinationen sind bei einer Sprache das, was die Mutationen bei einer Orgel. Die Casus und ihre Endungen sind die Tasten an der Claviatur, von denen eine jede einen andern Klang geben muss, wenn die Musik harmonisch seyn soll".

Podľa J. Kollára "krásny" je ten jazyk, ktorý je dostatočne logický, estetický a v dostatočnej miere rozlišuje tvary, v čom nachádza súhlasné stanovisko aj u W. von Humboldta. Takým jazykom je podľa neho slovenčina a nie čeština a preto sa J. Kollár usiloval zo všetkých síl o reformu češtiny prostredníctvom slovenčiny, o čom vydal svedectvo nielen vo svojom článku *Myšlénky o libozwučnosti řeči vůbec, obzvláště československé* (1822), ale aj vo svojej nesmrteľnej *Slávy dcére* (1932), kde možno nájsť o "českoslovančine" aj takéto verše:

Než řeč naše nejen nemá hmotů/jako *bl, kl, sl, ml* huhnavé,/aneb *dr, tpr, tr, vr, štěkavé*,/od *Germanů* půjčené a *Gothů*;/nýbrž chrání se i od škřehotů,/svléká pomalu ř břískavé,/slala iikání kvičlavé/s eekáním k mezem *Hottentotů*:/ milostné *a*, pak o převelebné/vracejí se zpátkem z vyhnanství,/bejk, šejd, hejl -- tu hnusné, nepotřebné;/každá těžká, přebroušená, divá/hláska stratila tu měšťanství,/hudbu má řeč naše zlatoznívá.

Keď k tomu pripojíme *wýborné vlastnosti slowenčiny, nimiž se dwogzmyslu vyhýbá a pochopy určité dělj*, ktoré J. Kollár v dodatku uvádza, pochopíme, prečo J. Kollár češtinu tak silne slovenčil (porov. k tomu J. Garaj, 1935). Zároveň však pochopíme, že v tomto období J. Kollár určite ešte nebol na stanovisku, z ktorého sa tak príkro a surovo -- zrejme z obáv o rozdrobenie slovanskej jednoty a z obáv o zánik národa -- oboril na osnovateľov spisovnej slovenčiny. V každom prípade je zaujímavé pripomenúť, že obidve strany (Štúr i Kollár) sa tu tak trochu zaštiľovali tým istým -- výrokmi W. von Humboldta.

Po tomto čase sa už potom Humboldt celkom vytráca z pojmoslovia i tak povediac z obzoru slovenskej jazykovedy. Na Slovensku ho spomínajú takmer výlučne len českí jazykovedci, účinkujúci na univerzite v Bratislave, napr. J. Baudiš v diele *Řeč* (1926), J. M. Kořínek v *Úvode do jazykozpytu* (1937). Sprostredkovane by sme v tejto súvislosti mohli spomenúť aj V. Mathesiusa (napr. v diele *Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha 1947), ktorý bol veľmi populárny u slovenských lingvistov. V. Mathesius sa vyrovnával vo svojom diele s W.

Humboldtom na väčšom priestore, Poukázal pritom aj na tú Humboldtovu vlastnosť, ktorú Heidegger vystižne nazval "hmlistou prenikavosťou", chválil ho za poznanie jazykov, ale kritizoval jeho istý intuitivizmus pri charakterológii.

Aj v neskorších obdobiach sa našlo W. von Humboldtovi miesto na Slovensku už len v rôznych úvodoch do jazykovedy, vykladajúcich jeho filozofickú koncepciu. Napr. J. Horecký v diele *Vývin a teória jazyka* (1983) podáva výstižný výklad Humboldtovej filozofie jazyka, zatiaľ čo Š. Ondruš v diele *Úvod do štúdia jazykov* (2. vyd. 1984, spoluautor J. Sabol) zjavne hyperbolizuje, keď hovorí, že "ideové Herderove myšlienky o prednostiach nemeckého jazyka a Humboldtove myšlienky o prednostiach flektívnej nemčiny, boli jedným z prameňov, v ktorých mal korene nemecký šovinizmus a hitlerovské blúznenie o "überschtheit" (s. 98). Keď W. von Humboldt hovoril o prednostiach flektívnych jazykov, nemyslel, pravdaže, len na nemčinu a aj uvedené usúvzťažnenie Humboldta (ale aj Herdera) s nemeckým šovinizmom a hitlerizmom je skôr len "krátkym spojením". U Humboldta nájdeme totiž na viacerých miestach vysvetlenia, v akom zmysle možno všetky prirodzené jazyky sveta hodnotiť ako rovnocenné a kedy rovnocenné nie sú. Najinformovanejšie zo všetkých našich autorov o Humboldtovej koncepcii referuje vo svojich knihách (1980), (1991) a i. V. Krupa. Vo všetkých sa vyjadruje k jeho inšpiráciám a podnetom, ale takisto kriticky hodnotí vyzdvihovanie flexie, ktorá by mala podľa Humboldta viac vyhovovať mysleniu než ostatné formy. Štúr túto časť Humboldtovho učenia jednoducho neprijal.

Vcelku možno povedať, že idey W. von Humboldta nenašli v slovenskej jazykovede náležité uplatnenie, po Štúrovi sa vlastne nepokračovalo v jeho štúdiu. Jeho myšlienky o jazyku, živote, človeku, národe, ľudstve, civilizácii, kultúre a i., zdá sa, začínajú rezonovať až dnes na konci 20. storočia tak ako rezonovali Štúrovi. Je zaznamenaniahodné, že práve teraz sa objavujú preklady hlavného diela W. von Humboldta (druhý ruský, španielsky, taliansky, japonský, americký, pred krátkym časom francúzsky). Oživený záujem o Humboldta sa dá predpokladať aj na Slovensku, a to aj v slovakistike, keď pre nič iné, tak preto, že na vydanie je pripravený preklad jeho diela *Über die Verschiedenheit des Baues der menschlichen Sprachen und ihren Einfluß auf die Entwicklung des Menschengeschlechts*, ktorý vychádza pod titulom *O rozmanitosti stavby ľudských jazykov a jej vplyve na rozvoj ľudského rodu* (Ondrejovič, 1998). Do istej miery si v ňom pripomenieme aj L. Štúra.

BAUDIŠ, J.: Řeč. Úvod do všeobecného jazykozpytu. Bratislava, FF UK 1926.

ČIŽEVSKIJ, D.: Štúrova filozofia života. Bratislava 1941.

ĎUROVIČ, Ľ.: Atlas slovenského jazyka a jazyk mesta. In: Studia grammatica slavica, 26, Poznaň 1982, s.

HORECKÝ, J.: Vývin a teória jazyka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983.

HUČKO, J.: Život a dielo Ľudovíta Štúra. Martin, Osveta 1984.

HUMBOLDT, W. von: Über das vergleichende Sprachstudium in Beziehung auf die verschiedenen Epochen der Sprachentwicklung 1820.

HUMBOLDT, W. von: Über die Verschiedenheit des Baues der menschlichen Sprache und ihren Einfluß auf die Entwicklung des menschengeschlechts. Berlin, F. Dümmler 1836.

GARAJ, J.: Miesto úvodu. In: Kollár, 1935 (nepaginované).

JÓNA, E.: Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985.

KOLLÁR, J.: Myšlénky o libozvučnosti řeči wůbe, obzvláště českoslowanské. Krok, 1, 1822, s. 32--47.

KOLLÁR, J.: Nábožný pohled na tú kraginu ktorá gest matka ewangelického wjry. Kázeň při návratu odtud deržaná od Jana Kollára. Wypracowaná na utěšeném plawbě Dunagského mezi Řeznem a Wjdňou. Pešť, tiskem J. M. Trattnera a S. Károlyiho 1835.

KRUPA, V.: Jednota a variabilita jazykov. Systémový prístup a tzv. exotické jazyky. Bratislava, Veda 1986.

KRUPA, V.: Jazyk - nástroj neznámy? Bratislava, Slovenský spisovateľ 1990.

ONDREJOVIČ, S.: K jazykovej situácii v Nórsku. - Kultúra slova, ľž, 1985, s. 25-29,

ONDREJOVIČ, S.: Wilhelm von Humboldt: O roznamitosti stavby ľudských jazykov a jej vplyve na rozvoj ľudského rodu. Úvod, komentáre, jazyky, kalendárium. rukopis. 512 s.

ONDRUŠ, Š. - SABOL, J.: Úvod do štúdia jazykov. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984.

ŠTÚR, Ľ.: Nauka řeči slovenskej. Prešporok, Tatrín 1846.

ŠTÚR, Ľ.: -. Slovenské pohľady, 2, 1851, s. 219-221.

Peterajová

Slovenská grafika - koniec legendy? **Na margo úmrtia Vincenta Hložníka a Albína Brunovského**

Rok 1997 bol rokom odchodu dvoch dnes už legendár-

ných postáv slovenskej umeleckej grafiky a ilustrácie, Vincenta Hložníka /nar. 1919/ a jeho žiaka Albína Brunovského /nar. 1935/.

Postavenie oboch týchto umelcov v povedomí odbornej i širokej laickej verejnosti bolo natoľko dominantné, že sa s ich menami spája najúspešnejšie obdobie a nevídaný rozkvet slovenskej grafiky a knižnej ilustrácie. Obaja

dlhodobo pôsobili ako profesori na Vysokej škole výtvarných umení v Bratislave a vychovali niekoľko generácií grafikov a ilustrátorov. Pojmy Hložníkov škola a neskôr Brunovského škola dávno prenikli i za hranice našej vlasti.

Maliar, grafik a ilustrátor Vincent Hložník nadobudol výtvarné vzdelanie na Umeleckopriemyselnej škole v Prahe, kde študoval v oddelení monumentálnej maľby. Praha a jej dobová atmosféra na mladého umelca hlboko zapôsobili: prežil tam rozpad prvej republiky, okupáciu nacistickými vojskami a represálie na civilnom obyvateľstve po atentáte na Heydricha. Tieto zážitky spolu so silným náboženským a sociálnym cítením nadobudnutým v chudobnom rodnom kraji v okolí Žiliny poznačili Hložníkovu osobnosť natrvalo: stal sa jedným z najväšnejších umelcov v boji za humanizmus.

Uprostred druhej svetovej vojny sa vracia Vincent Hložník na Slovensko, privádzajúc si množstvo obrazov, štúdií, kresieb. Už jeho prvá výstava v Bratislave roku 1942 ho postavila do stredu mladého slovenského umenia, ktoré sa nepodriadilo diktátu fašizmu. Hložníkovy motívy boli zo sveta sociálne vydedených a vojnou prenasledovaných: zástupy utečencov, horiace trosky domov, popravy, streľba do obetí. Sila Hložníkovej protivojnovej výpovede nemala vtedy v slovenskom umení obdobu. Prekvapovala expresívna výraznosť akoby náhlo črtaných kompozícií, voľný štetcový rukopis strhujúci dynamickosťou útočne vrhaných tvarov, zo spleti ktorých vyrastala jasne formulovaná protestná myšlienka. Disharmónie studených farieb jeho obrazov, najčastejšie maľovaných gvašom alebo akvarelom, zvýrazňovali obsah. Obrovská tvorivá potencia umelca od tých čias rátna a jej výsledkom sa stalo nesmierne rozkošatené dielo.

Pôvodne maliar a kresliar ilustrátor sa po roku 1945 začína zaoberať grafikou /prechodne i sochárskou tvorbou/. V grafike sa uplatňuje jeho kresliarska istota a cit pre čierno-

biely úderný kontrast ako aj potreba rozvinutia deja či myšlienky v cykloch kompozícií. Napriek silnému zaujatiu grafikou neprestáva po celý život tvoriť stovky obrazov a tisíce ilustračných kresieb, ba i návrhy na vitráže do sakrálnych priestorov. Avšak dominantou jeho diela a pedagogickej činnosti sa stala grafická tvorba. V nej je jeho miesto v slovenskom umení jedinečné a nezapopíateľné. Ťažisko grafických prác z rokov 1950-1956 tematicky spočíva

v proteste proti fašizmu a vojne. Cyklus litografií Človek /1951/ nastoľuje konfliktné stretnutie násilia a humanity, sveta nad človeka a ľudí. V ďalšom cykle Vojna /1952/ autor využíva expresívne možnosti drevorytu v tvarových nadsádzkach podčiarkujúcich tragickosť výjavov. Úsilie o epickosť, ktoré vyvieralo z dobových názorov, viedlo ho opäť k technike litografie. Naučil sa ju majstrovsky ovládať, dosahujúc malebné účinky v jemnosti a plasticke prechodov. V cykle litografií Fašizmus /1952/ Hložník ukazuje údel väzňov v koncentračných táboroch. Nasledujúci, rozsahom neobyčajne veľký cyklus litografií, Povstanie /58 listov z rokov 1953-4/ predstavuje výjavy partizánskeho boja. Udalosti, typy postáv i prostredie nadobúdajú všeobecný význam, presahujú slovenské reálie. Nepopierateľne stojí v pozadí príklad Goyových grafických listov Hrôzy vojny. K výčinom fašizmu sa Hložník ešte vrátil burcujúcou obžalobou v cykle litografií Transport /1955/.

Hložníkovy grafické cykly mali pozitívny význam pre rozvoj slovenskej grafiky výtvarnou náročnosťou, tvorivosťou a nadväzovaním na kvalitné európske tradície /Goya, sociálny expresionizmus/. V období prvej

polovice 50-tych rokov, ktoré neblaho poznačilo slovenské maliarstvo a sochárstvo dogmatickými požiadavkami akademizmu 19. storočia, grafika zásluhou Vincenta Hložníka vyčnievala nad vtedajšiu úroveň. Od roku 1952 bol Hložník už pedagogicky činný ako vedúci oddelenia voľnej grafiky a ilustrácie na novozaloženej Vysoké škole výtvarných umení a ako prvý profesor v tomto odbore na Slovensku vchoval desiatky absolventov. Hložníková škola získala úspechy aj v zahraničí ako synonymum umeleckej kvality, vrátane etiky tvorby a odbornej pripravenosti.

Koncom 50-tych rokov sa umelecké myslenie na Slovensku tak ako v Čechách a iných krajinách takzvaného východného bloku začalo uvoľňovať z pút vnútených sovietskych estetických názorov, získavalo informácie o umeleckom vývoji na Západe, čo inšpirovalo najmä mladú nastupujúcu generáciu, ale i najtvorivejšie zjavy zre-
lých výtvarníkov. Vincent Hložník natrvalo opúšťa priamočiarosť vý- povedí a obohacuje svoj výraz nielen o zjavné, ale aj o skryté významy. Za pomoci imaginácie vytvára metaforický výtvarný jazyk obsahujúci morálne mementá sklbené z viacerých podnetov. Oficiálne v popredí boli témy protifašistické čo do minulosti a zachovania mieru v súčasnosti, ale v ďalších významových vrstvách išlo o humanizmus a dobro vo všeobecnosti a odsúdenie zla a násilia v každej podobe. Svet imaginácie s nekonečnými možnosťami vyjadrenia stal sa rozšíreným bojovým poľom Hložníkovej neuhasiňajúcej kreativity. Po cykle linoleorytov *Atómový teror* /1958/ začiatok novej cesty predstavovali cykly *Stratení generáli* a *Majestát ničoty*, zverejnené na jeho samostatnej výstave v Bratislave roku 1962. Prekonal v nich svoj dovtedajší realisticko- expresívny výraz na prospech významovej viacvrstvovosti.

Od tohto dôležitého prelomu, ktorého dosah sa prejavil tvorivo plodne na jeho ďalšej grafickej i maliarskej tvorbe i v pedagogickej činnosti /spomenieme to ešte pri nástupe jeho najtalentovanejšieho žiaka/ sa rozrástla Hložníková tvorba takým spôsobom, že v krátkom príspevku ju nemôžeme detailnejšie sledovať. Úplný súpis diela sa pre jeho rozsiahlosť dosiaľ nepodarilo urobiť a každá jeho prezentácia bola fragmentárna.

Z vonkajších okolností umelcovho života nemôžeme obísť skutočnosť, že po okupácii našej vlasti sovietskymi vojskami /1968/ v priebehu tzv. normalizácie musel Vincent Hložník po dvadsiatich rokoch pôsobenia opustiť pedagogický post /1972/ a utiahnúť sa do súkromia svojho ateliéru.

Vnútorne i umelecky sa vyrovnával so situáciou najmä tvorbou rozsiahleho cyklu veľkoplošných linoleorytov na tému *Apokalypsy* /1973-1980/. Durerovská úloha ho nezviedla k napodobňovaniu. Riešil ju, spoliehajúc sa na svoj vyzretý grafický štýl, ako moderný výtvarník pracujúci s kombináciou abstraktných a reálnych prvkov i s písmom, v dynamickom, diagonálami rozvírenom kompozičnom podaní. Z výkladov biblického textu zdôraznil zmysel morálny. Étos diela smeruje teda od jedinečnosti výjavov k morálnemu súdu, hľadájúceму východisko z boľavých kríz, z konfliktov človeka so spoločnosťou i sebou samým. V Hložníkovej neobyčajne bohatej ilustrátorskej tvorbe zahrnujúcej všetky odvetvia literatúry, vrátane pre deti a mládež, zaujímajú osobitne významné miesto výtvarné dotvorenia slovenských prekladov Goetheho *Fausta* a Danteho *Božskej komédie*. Svojím morálnym vyznením sú istým spôsobom príbuzné humanistickej i duchovnej orientácii grafika, v ktorej sa spája svet človeka a jeho tvorivosti so svetom večných metafyzických hodnôt. Na ilustráciách k *Faustovi* Hložník pracoval v 60-tych rokoch v technike kresby perom. Súčasne sa zaoberal ilustráciami k prvému dielu *Božskej komédie*. Zväzok *Peklo*

vyšiel roku 1964 a obsahuje 34 záhlavných a 34 celostranových ilustrácií v technike linoleorytu. Práca na ilustráciách k Peklu spadala do obdobia grafického rozmachu Hložník- kovho, keď upustil od popisovania deja a začal skladať kompozíciu z fragmentárnych obrazových častí, aktivizovať ju prudkými diagonálami a simultánne sa prelínajúcimi asociatívnymi nápoeda- mi. Okrem výtvarných výbojov bolo toto obdobie naplnené občianskym pátosom. Danteho živý občiansky cit Hložník pretlmočil cez pocity nášho súčasníka a vytvoril peklo, ktoré aktualizoval skúsenosťami človeka 20. storočia, čo prežil Holocausty, Vietnamy i ďalšie doby pekla na zemi. Technika linoleorytu mu umožnila využívať mimoriadne dramaticky väčšie čierne plochy. Symbolické postavy vrhané do zatratenia. Umenie útočnej deformácie tvaru rezaním do linolea získalo na razancii. Do vydania druhého dielu Božskej komédie, Očistca, uplynulo 18 rokov. Základná typografická koncepcia a architektúra knihy ostali nezmenené, tak isto ako neskôr pri Raji.

Hložník v ilustráciách k Očistcu ostal pri technike linoleorytu. Časove táto práca spadala do súbežnej tvorby cyklu listov na tému Apokalypsy. Do oboch diel, v situácii preňho neobyčajne ťažkej a bolestnej, vložil maximum vizionárskeho tvorivého zaujatia. V pomerne krátkom intervale, roku 1986, vyšiel tretí diel Božskej komédie, Raj. Hložník tu siahol po kresbe perom. Bola to voľba ci- tlivá: linková kresba je vari najosobnejším vyjadrením výtvarníka, v tomto prípade prejavom asketickej pokory a čistoty. Tvarová

skratka a deformácia sú obmedzené na minimum štylizácie. Dominantnou tendenciou je smerovanie nahor vo vertikálach, aj diagonály sa vyrovnávajú do mierneho naklonenia figúr, vzdávajúcich hold. Ilustrácie k Raju patria už do oného obdobia Hložníkovej umeleckej cesty, kedy v izolácii od verejného života sa zapojil do nového prúdu moderného kresťanského umenia na Slovensku /návrhy vitráží pre novostavby kostolov/.

Päťdesiatročná grafická činnosť a dvadsať rokov pedagogického pôsobenia tohto mnohostranného umelca a vzácného človeka budú navždy patriť do zlatého fondu slovenského výtvarného umenia. Vincent Hložník zomrel 12. decembra 1997 vo veku 78 rokov. Jedenásť mesiacov pred ním, 20. januára 1997, odišiel jeho najnadanejší a najúspešnejší žiak, druhá legendárna postava slovenskej grafiky, Albín Brunovský.

Albín Brunovský, rodák zo Zohoru na Záhorí, absolvoval najprv Strednú školu umeleckého priemyslu v Bratislave. V druhej polovici 50-tych rokov, teda už v období istého "odmäku", študoval tamže na Vysokej škole výtvarných umení, v oddelení voľnej grafiky a ilustrácie profesora Vincenta Hložníka. Nástup mladého grafika v kreatívnom prostredí školy prekvapil odklonom od tendencií školského ateliéru, v ktorom prevládali expresívne polohy a pracovalo sa v im zodpovedajúcich technikách, akými boli drevorez, drevoryt, linoleorez. Namiesto toho Brunovský začal uprednostňovať "staromajstrovské" techniky, kameňorytinu, škrabanú litografiu, lept. Ich používaniu v modernej grafike bránili najmä estetické výhrady, ktoré ich výrazové prostriedky spájali s grafickým prejavom 19. storočia. Brunovského záujem sa však náročky obracal k zlatému veku naratívnej, fabulačne bohatej ilustrácie. Ako mimoriadne schopný kresliar, nadaný obrovskou vizuálnou pamäťou a súčasne prekypujúcou predstavivosťou, s veľkou odvahou a invenciou vošiel do prúdu zdanlivo tečúceho proti plynutiu času. Ukázalo sa, že práve týmto odvratom začal s predstihom vyciťovať postmodernú "reverzibilitu historického kontinua" /Charles Jencks/. Jeho orientácia bola protismerná aj vo vzťahu k rovesníkom, k mladému slovenskému umeniu, od začiatku 60-tych rokov sa obracajúcemu skôr k abstrakcii.

Namiesto nefigurativnosti jeho listy naopak prekypovali

figúrami, namiesto simplifikácie obsahov sa v nich naopak kumulovali obsahové vrstvy. Brunovského imaginácia, sytená výrazným rozprávačským talentom a literárnymi zdrojmi /čo prirodzene vyplývalo z jeho intenzívnej ilustrátorskej činnosti/, rozširovala významové polia tendenciou k ambivalentnosti a polysémii v permanentnej intelektuálnej hre s divákom. Rehabilitované manieristické postupy s voľným posúvaním foriem a štýlov boli novým odevom, do ktorého autor obliekal svoje enigmatické vízie.

U zahraničnej kritiky vznikla neraz hypotetická úvaha o spojitosti tvorby Albína Brunovského s viedenskou školou fantastického realizmu, osobitne s Ernstom Fuchsom, prípadne s Antonom Lehmdenom, ktorý zhodou okolností pochádza zo Slovenska. Ale tade

cesta k pochopeniu Brunovského nevedie, nebola v danom čase ani prístupná. Svojich súputníkov nachádzal v Prahe medzi českými grafikmi rovesníkmi, z ktorých najbližší mu bol Jiří Anderle. V 60-tych rokoch hlavný Brunovského záujem patril manierizmu, ktorého rôzne aspekty, predovšetkým talianske a flámske, tvorivo absorboval a transformoval. Na začiatku bol grafický list pocta Arcimboldovi /lept, 1965/ a ďalšie listy, na ktorých autor pokračoval v bravúrnej hre s kombináciou štýlových prvkov a v sofistike významov /napr. lepty Únos Sabinky, Pokušenie sv. Antonína, Exmajster, 1965/.

Od roku 1968 v Brunovského grafickej tvorbe vedúce miesto pripadá litografii, čo trvalo do polovice 70-tych rokov. Litografia, blízka maliarskemu výrazu mäkkými valerovými prechodmi, ho zaujala v čase, kedy začal maľovať na dreve. S tým súvisela aj zmena tvaroslovia. Fragmenty postáv autor spája do súvislejších javových celkov. Celkove sa jeho manieristická orientácia skôr italizuje. Potvrdzuje to aj zvýšený záujem o prírodu v inšpirácii talianskou manieristickou krajinomaľbou. V Brunovského litografiách z roku 1968 nachádzame veľkolepý koncept prírody v panteistickom zduchovení matérie, kontrast svetla a tieňa, vášnivé precítenie priestoru /Záhrada pre Borgonzoniho matku, Augustová záhrada/. Naznačenú líniu zavŕšil rozsiahly cyklus 18 listov Bella Italia /lepty a reliéfna tlač z rokov 1969-70/. Začiatkom 70-tych rokov sa do Brunovského grafického, a už aj maliarskeho, diela vracia figúra v bohatej orchestrácii podania. Vynára sa malebné ženské torzo, ale i znaky zániku človeka v bezmäsej údesnosti kostlivca. Stretnutie so smrťou poznačilo niektoré listy, vyhrlo umelcovu videnie do bolestne ostrých znakov. Upokojenie priniesol opätovný návrat do manieristickej minulosti /lepty, litografie a maľby na dreve z cyklov Lamento della Ninfa a Sestry z Fontainebleau, 1972-74/. V polo-

vici 70-tych rokov sa jeho štýl rozkolísava pod vplyvom foto-realizmu a inšpirácií z flámskeho naturalistického manierizmu. Brunovský nachádza príbuznosť rodného Záhoria s vitálnymi podobami flámskeho života, ako ho zachytili starí maliari. Vytvára novodobé analógie v grafických listoch Svadobný deň /lept, 1975/, Záhorie - Koniec leta - Patri meo dedicatum /litografia, 1977/.

Po prechodnom hľadaní nastalo dlhé obdobie súvislého tvorivého rozmachu, ktoré trvalo až do umelcovej smrti. Brunovský už nepotrebuje manieristické mimikry, plne priznáva nahú zmyslosť i úzkosti svedomia, dávajúc im celkom osobný výtvarný výraz. V listoch Neustála a pretrvávajúca túžba po vlastníctve, Túžba a Na prvom, druhom a treťom poschodí z rokov 1978-79, ktoré by sme mohli chápať ako trilógiu, nastoľuje najpálčivejšie otázky človeka. Po technickej stránke sú to lepty kombinované s mezzotintou a suchou ihlou. Týmto zložitým spôsobom vytvoril väčšinu svojich neskorších grafických listov udivujúcim majstrovstvom. V roku 1980 to

boli cykly ilustračných grafík k Príbehom Orfeovým Publia Ovidia Nasa a k Opitému korábu A. Rimbauda /obe diela vyšli ako bibliofilie/, čo hlbokou meditatívnosťou a harmo- nickou vyváženosťou obsahu a formy znamenali míľniky v Brunovského tvorbe. Po nich nasledovali listy, v ktorých sa spojili všetky tvorivé schopnosti umelca, i jeho zdanlivo absurdné sklony, do u- kázneného, klasicky vyrovnaného celku. Ide o cyklus Dáma v klobúku I.-IX. Búrlivo naladená Vdova /Dáma v klobúku I./, renesančne sladká Dulcinea /Dáma v klobúku IX./ alebo V letnom čase /Dáma v klobúku VIII./ s hlavou, ktorá je "živúci les, plný spiacich vtá- kov" E.E. Cummings/ sú projekciou hlbínne psychologického do obrazovej realizácie ponechávajúcej široké pole imaginácii diváka. Ako naostatok celá Brunovského tvorba. Na ceste trvalého umelec- kého vzostupu nasledoval ďalší, výpravnejší cyklus, nazvaný Chvála zamotaných snov I.-IX. /1984-1986/. Výjavy z prírodného ra- ja, naplneného celou škálou erotických predstáv, strácajú "sú- kromnosť" figurálnym rámcom, spoločným pre všetky listy cyklu, na ktorom zástup postáv vytvára spoločenský konsensus. V sérii gra- fických listov a malieb, ktoré umelec zhrnul pod názov "koráby" hľadanie strateného raja sa dostáva do búrlivých vln mora, symbolu zrodu života i hrobu. Nad jeho nepreniknuteľnými hĺbkami sa vzná- šajú ostrovy, na vlnách sa zmietajú koráby, nová biblická Noemova archa či Das Narrenschiff /1983/ alebo démonický koráb z exlibrisu Gabriele d° Annunzio - Il Fascino della Morte /1988/. Na mnohých grafických listoch je kompozícia dynamickým celkom, postavy sa vznášajú v kozmickom priestore, imaginárna víchrica unáša zhluky vegetácie, ostrovy, koráby.

Ilustrátor, ktorý vyzdobil viac ako sto kníh, sa kon- com 80-tych rokov púšťa do výtvornej interpretácie diela "učiteľa národov" Jána Amosa Komenského, Labyrint sveta a raj srdca. Vytvára paralelne grafické listy a obrazové varianty. Vzťah k literárnemu dielu je voľný, tak ako tomu vždy bývalo v Brunovského ilustrátorskej tvorbe. Ide o samostatnú výtvarnú parafrázu, dokon- ca o vlastnú filozofiu, s ktorou interpretuje tému, ku ktorej sa v rôznych podobách vlastne prebýjal po celý život. Už v samotnom názve sa vyskytujúca bipolarita morálnej kritiky a duchovnej hedónie vedúca v prípade autora spisu do teológie a u Albína Bru- novského do osobne formulovanej mnohovýznamovosti "raja srdca", dovolila mu nielen výtvarnú parafrázu, ale aj vlastný výklad. Z tvorby ostatných rokov je osobitne dôležitý cyklus malieb na dreve, obrazov mimoriadne výpravných.

Vizionársky prienik do otázok života a smrti, zhluky postáv a dejov vo víri- vom ošiali, Teatrum mundi. Súčasťou sú aj obrazy symbolizujúce Slovensko v nostalgickom baladickom rúchu. Ilustrátor Dobšinského Slovenských rozprávok posunul v nich svoju výpoveď do osobnej, viacvýznamovej maliarskej polohy. Posledné grafické listy prezrádzajú metafyzické ná- lady, prieniky do kozmických výšok, nedefinovateľné slovami.

Životná dráha Albína Brunovského, ožiarená leskom dlhého radu úspechov doma i v zahraničí, sa predčasne uzavrela. Ako dlhoročný profesor, vedúci oddelenia knižnej tvorby a ilustrácie na Vysokej škole výtvarných umení v Brati- slave, vychoval desiatky absolventov, ktorí dostali do vienka dokonalú prípravu v kresbe a v grafických technikách, ale aj povzbudzujúce podnety pedagóga k rozvoju vlastnej imaginácie. To bolo osobitne cenné v časoch, ktoré nežičili nespútanej krea- tivite. Načrtli sme profily dvoch nosných postáv grafikov a učiteľov, bez ktorých pôsobenia si nemôžeme predstaviť vývoj slo- venskej grafiky a ilustrácie druhej polovice 20. storočia. Obišli sme pritom predchádzajúce zakladateľské medzivojnové obdobie modernej slovenskej grafiky s viacerými individuálnymi významnými zjavmi rozdielnej orientácie /na prvom mieste to boli Koloman Sokol, Miku- láš Galanda a Ľudovít Fulla/. Nemohli sme sa venovať rozkošatenej grafickej tvorbe rovesníkov a žiakov našich dvoch protagonistov.

V názve príspevku, ktorý je viac-menej nekrológom, je otáznik. Vývojové peripetie, prinášajúce zákonite popieranie a zvraty, spochybňujú pridržiavanie sa klasických grafických techník

ako neaktuálnych a nezodpovedajúcich súčasným umeleckým trendom.

Do popredia sa dostávajú nové, autorské a priemyselné spôsoby tla- če. Tento proces sa deje aj v dnešnej slovenskej grafike. Je to prirodzený vývin a neuberá nič na veľkosti predchádzajúcich či- nov. Ľudmila P e t e r a j o v á

Základné biografické údaje

Vincent H l o ž n í k

Nrodil sa 22.10.1919 vo Svederníku pri Žiline. Od roku 1937 študoval na Umeleckopriemyselnej škole v Prahe /oddelenie monumen-

tálnej maľby , prof. F. Kysela/. Roku 1942 po absolvovaní školy /po smrti prof. F. Kyselu u prof. J. Nováka/ žil v Martine. Krátko pracoval pre Maticu slovenskú ako kreslič v Neografii. Roku 1943 žil a pracoval v Žiline. Roku 1944 žil vo Svederníku. Roku 1945 sa stal členom Skupiny výtvarných umelcov 29. augusta. Roku 1948 dlhší študijný pobyt v Taliansku. Od roku 1952 žil až do smrti v Bratislave. Člen Zväzu slovenských výtvarných umelcov. Od roku 1952 pôsobil ako pedagóg na Vysokej škole výtvarných umení v Bratislave, kde viedol oddelenie voľnej grafiky a ilustrácie.

V období 1960-1964 vo funkcii rektora VŠVU. Počas "normalizácie" roku 1972 ho prinútili zo školy odísť. Zomrel 12. 12. 1997 v Bra- tislave. Mal desiatky samostatných výstav doma i v zahraničí a jeho diela vystavovali v mnohých krajinách sveta.

Hlavné ceny a vyznamenania:

1948 čestné uznanie vo Forte dei Marmi v Taliansku

1958 cena za grafiku - Brightova nadácia. Na 29.bienále výtvarného umenia v Benátkach

1959 strieborná medaila za ilustrácie na výstave v Lipsku

1968 menovanie národným umelcom

1981 zlatá medaila pre zahraničného účastníka na I.bienále grafiky vo Varne

1991 Rad Tomáša G. Masaryka III. stupňa v Prahe

1992 cena Matice slovenskej v Martine

Albín B r u n o v s k ý

Narodil sa 25. 12. 1935 v Zohore. V rokoch 1951-1956 študoval na Strednej umeleckopriemyselnej škole v Bratislave. V rokoch 1956- -1961 na Vysokej škole výtvarných umení v Bratislave v oddelení voľnej grafiky a

ilustrácie /prof. V. Hložník/. Absolvoval umelec- kú ašpirantúru na VŠVU u prof. H. Hložníka /1963-1966/. Od roku 1967 začína viesť nové oddelenie knižnej tvorby na VŠVU. Roku 1981 menovaný za profesora. Roku 1985 menovaný za národného umelca. Roku 1990 po tom, čo v revolučnom prevrate získal dôveru študentov a bol na čele vedenia pri prestavbe školy, odchádza z pedagogického- ho postu a venuje sa len tvorbe. Jeho zdravotný stav sa zhoršuje. Zomrel 20. 1. 1997 v Bratislave.

Mal vyše sto samostatných výstav v Európe, v USA, v Japonsku a inde a jeho tvorbu vystavovali v mnohých krajinách sveta.

Hlavné ceny a významy:

1964 cena Ex aequo na bienále grafiky, Lugano

1966 cena na bienále grafiky, Krakov

1967 cena mesta Paríža na bienále mladých, Paríž

1967 cena na bienále grafiky, Ľubľana

1967 zlatá plaketa na bienále ilustrácií /BIB/, Bratislava

1968 cena na bienále grafiky, Krakov

1969 cena J.G. Herdera, Viedeň

1975 zlatá medaila na bienále exlibrisu, Malbork

1977 cena Cash Award na Footprint, Seattle

1977 zlaté jablčko na bienále ilustrácií /BIB/, Bratislava 1978 cena na výstave Inter exlibris 78, Frederikshavn

1979 medaila na Bienále malých grafických foriem, Lodž

1980 Grand Prix na 8. bienále grafiky, Krakov

1980 cena na bienále grafiky, Frechen 1981 zlaté jablčko na bienále ilustrácií /BIB/, Bratislava

1982 hlavná cena a strieborná medaila na Medzinárodnej výstave knižnej ilustrácie, Lipsko

1985 I. cena na Medzinárodnom bienále grafiky, Varna

1986 I. cena na IO. Medzinárodnom bienále grafiky, Krakov

1988 I. cena na Concorso internazionale exlibristico Gabriele d'Annunzio, Pescara

1990 dvadsaťkorunová čs. bankovka s portrétom J.A. Komenského podľa návrhu A. Brunovského ocenená ako najkrajšia bankovka sveta v roku 1989, AFEP, Francúzsko

1991 cena na výstave "Paradis perdu" , Fribourg, Švajčiarsko

1992 cena Do Forni, Benátky

Výber z literatúry Všeobecná:

Petránsky, Ľudo /1985/: Moderná slovenská grafika 1918-1983

Bratislava: Tatran, 1986

Vincent Hložník:

Matuščík, Radislav /1962/: Vincent Hložník. Maľba a grafika

1941-1961

Bratislava: Vydavateľstvo Slovenského fondu výtvarných umení, 1962

katalóg: Vincent Hložník. Súborné dielo. Autori úvodnej štúdie

Ján Abelovský, Eva Trojanová

Bratislava: Slovenská národná galéria, 1984

Peterajová, Ľudmila /1993/: La divina commedia ako mravný a umelecký problém Vincenta Hložníka

In: Slováci a Dante, príležitostná tlač Bratislava: Societá Dante Alighieri, comitato di Bratislava,

1993

Albín Brunovský:

Peterajová, Ľudmila /1985, 1990/: Albín Brunovský.

Bratislava: Tatran, 1985, druhé rozšírené vydanie 1990. Mutácie anglická a nemecká.

katalóg: Albín Brunovský - Teatrum mundi. Autorka úvodnej štúdie Eva Trojanová

Bratislava: Slovenská národná galéria, 1996

Slovenská politická reprezentácia 1848-1918

(K 150. výročiu vzniku prvej Slovenskej národnej rady)

Milan Podrimavský

Revolučné udalosti roku 1848 znamenali významný medzník národnopolitického vývinu Slovákov.

Predstavitelia štúrovskej generácie dospeli k záveru, že je nevyhnutné, aby Slováci vystupovali pri obhajobe vlastných záujmov ako politický činiteľ. Žiadosti slovenského národa z mája 1848 prvýkrát nastolili štátoprávne požiadavky v zmysle uznania národnej svojbytnosti Slovákov a ich rovnoprávneho postavenia s ostatnými národmi Uhorska. Odmietavé stanovisko maďarskej vlády k požiadavkám nemaďarských národov viedlo napokon k rozhodnutiu vedúcich slovenských činiteľov vystúpiť v ozbrojenom zápase za priznanie národných práv.

Prvý národnopolitický orgán - Slovenská národná rada - vznikla 16. 9. 1848 vo Viedni a jej ustanovenie sa vyhlásilo na verejnom zhromaždení 19. 9. 1848 v Myjave. Tvorili ju L. Štúr, J. M. Hurban a M. M. Hodža ako politickí činitelia, B. Bloudek a F. Zach za vojenskú zložku a tajomníci B. Nosák a D. J. Bórik. Slovenská národná rada vypovedala v mene národa poslušnosť maďarskej vláde a vyhlásila sa za najvyšší orgán v zápase za národné oslobodenie. Účinkovanie Slovenskej národnej rady počas slovenského povstania 1848-1849 vyjadrovalo skutočnosť, že slovenská politika dokázala jasne definovať svoju podstatu, záujmy a programové zámery, čím sa vytvorili základné východiská pre ďalšie smerovanie slovenského emancipačného zápasu.

Slovenské povstanie a v jeho rámci uskutočňovaná národnopolitická aktivita výrazne dokumentovali funkciu a význam zložky, ktorej poslaním je ideovo, programovo a prakticky usmerňovať a viesť slovenský národnoemancipačný zápas. K základnému fondu politických skúseností z uvedeného obdobia sa zaradilo aj uvedomenie si skutočnosti, že Slováci ako národný subjekt nemôžu vystupovať na politickej scéne bez vlastnej reprezentácie, ktorá bude tlmočiť a presadzovať ich záujmy a potreby v politickom a vládnom systéme štátu. Po revolučných rokoch 1848-1849 sa otázka formovania a pôsobenia národnej a politickej reprezentácie Slovákov odvíjala od objektívnych podmienok a možností národnoemancipačného hnutia.

V 50. rokoch 19. storočia režim Habsburskej monarchie znemožňoval politickú aktivizáciu národných hnutí a tak nejestvovala akútna potreba a aktuálna úloha vytvoriť zoskupenie osobností národného života, ktoré požívali náležitú autoritu a dôveru, aby aj po formálnej stránke mohli spoločne vystupovať ako určitý orgán s atribútmi národnej reprezentácie.

V slovenskom prostredí začala zákonite pôsobiť potreba politicky prezentovať vlastné záujmy a požiadavky počas prípravy a rokovania rozšírenej ríšskej rady o riešení vnútorného usporiadania monarchie roku 1860. Uvažovalo sa tam o zohľadnení národnostnej skladby obyvateľstva, čo znamenalo aj pre slovenských činiteľov signál, že do tohto procesu by sa malo dostať aj riešenie slovenskej otázky.

Počas obsahovej a organizačnej prípravy národnopolitickej aktivity sa utvorilo zoskupenie, ktoré stálo na čele memorandového slovenského národného zhromaždenia v júni 1861. K jeho vedúcim osobnostiam patrili Š. M. Daxner, J. Francisci a J. M. Hurban, príslušníci štúrovskej generácie, ktorí sa významným spôsobom prejavili v národnopolitickej sfére už v rokoch 1848-1849.

Treba uviesť, že zhromaždenie malo v daných okolnostiach reprezentatívny charakter. Jeho poslaním bolo stanovenie základnej programovej línie emancipačného zápasu v národnopolitickej oblasti. Účastníci zhromaždenia dostali početné mandáty od obcí, aby zastávali a presadzovali celonárodné požiadavky, ktoré sa rozoberali a širokej verejnosti objasňovali v Pešťbudínskych vedomostiach. Zhromaždenie získalo aj podporu radu obcí, ktoré nevyslali svojich zástupcov. Na vykonanie prijatých uznesení zhromaždenie zvolilo orgán - Stály národný výbor. Jeho 23 členov na čele s predsedom J. Franciscim patrilo k najvýznamnejším súdobým osobnostiam slovenského verejného života.

Viedenské slovenské memorandum v decembri 1861 prinieslo už konkrétnu predstavu o tvorbe slovenskej národnej reprezentácie. V prípade, že by panovník František Jozef I. splnil požiadavky Memoranda, slovenská národná reprezentácia by vznikla cestou zákonných právnych úprav prostredníctvom stanoveného volebného systému a mala by aj oficiálne charakter politickej reprezentácie. Svoje právomoci by uplatňovala na autonómnom slovenskom území v súlade s ústavným poriadkom a zákonným postavením inštitúcií a orgánov štátnej správy i samosprávy v rámci monarchie.

Proces národnej emancipácie mal okrem politickej stránky aj svoj špecifický kultúrny rozmer, v ktorom sa prezentovala národná svojbytnosť. Preto Matica slovenská, založenie ktorej dostal za úlohu Stály národný výbor,

sa všeobecne chápala ako národná kultúrna ustanovizeň reprezentatívneho charakteru a v tomto zmysle aj plnila svoje poslanie. Nemohla však nahradiť politickú reprezentáciu v priamom slova zmysle, keďže podľa stanov a ani obsahom činnosti a pôsobením vo verejnom živote nemala oprávnenie vystupovať ako ustanovizeň s politickými funkciami. Vo vedomí slovenskej spoločnosti sa však Matica slovenská stala inštitucionálnym symbolom národnej identity. Z pohľadu vládnych kruhov a maďarských politických síl práve toto neoficiálne postavenie Matice ako viditeľného znaku jestvovania atribútov národnej svojbytnosti bolo rozhodujúcou príčinou jej zrušenia roku 1875.

Po rakúsko-maďarskom štátoprávnom vyrovnaní roku 1867 sa v súvislosti so zmenami v slovenskom politickom tábore nepriamo nastolila aj otázka národnej politickej reprezentácie. Do politického diania vstúpilo roku 1868 zoskupenie, ktoré sa označovalo Nová škola slovenská. V snahe o dohodu s maďarskými politickými silami Nová škola vo svojom programe netrvala na kardinálnej požiadavke ustanovenia slovenského Okolia ako autonómnej politickosprávnej jednotky, v rámci ktorej by sa mala v súlade s príslušnou právnou úpravou kreovať aj národnopolitická reprezentácia. Pokladala sa popri Starej škole (stúpenkoch Memoranda) taktiež za politickú reprezentantku Slovákov, čo značne komplikovalo nielen organizovanie národnopolitických aktivít v slovenskej spoločnosti, ale oslabovalo aj pozície Slovákov voči vládnej moci.

Podnet z prostredia Novej školy, aby sa opäť zvolalo národné fórum, ktoré by prijalo nový slovenský národnopolitický program so zreteľom na ústavné postavenie Uhorska, nenašiel v okruhu memorandového zoskupenia pozitívnu odozvu. J. Francisci, ktorého priamo vyzvali, aby ako predseda Stáleho národného výboru sa ujal príprav a zvolania celonárodného zhromaždenia, odmietol podniknúť akékoľvek kroky, v dôsledku ktorých malo dôjsť k narušeniu celistvosti princípov programu Memoranda národa slovenského.

Formovanie národnej a politickej reprezentácie nadobudlo novú kvalitu v dôsledku uvedomovania si vedúcich osobností národného hnutia, že je v záujme uplatňovania slovenských programových požiadaviek nevyhnutné účinne sa presadiť v politickom systéme Uhorska, a to v prvom rade na pôde parlamentu, jeho volenej poslaneckej snemovne. Pokusy v rokoch 1861, 1865 a 1869 zvoliť slovenských poslancov ukázali, že východiskom k volebnému zápasu musí byť platforma vlastnej politickej strany.

V zoskupení memorandistov sa ujala myšlienka založiť osobitnú slovenskú politickú stranu na desiate výročie Memoranda národa slovenského roku 1871. Vtedajší poslanec uhorského snemu V. Pauliny-Tóth vyšiel s iniciatívou, aby sa najbližších volieb Slováci zúčastnili programovo a organizačne zjednotení na základe

všeobecne dohodnutých a prijatých pravidiel. Na konferencii 6. júna 1871 v Martine sa s týmto poslaním ustanovila Slovenská národná strana (SNS), na čelo ktorej zvolili Ústredný volebný výbor. Funkciou predsedu poverili V. Paulinyho-Tótha a ďalšími členmi boli M. Čulen a J. Francisci. Konštituovanie SNS znamenalo zároveň utvorenie jej riadiaceho orgánu, ktorý môžeme pokladať za vrcholný orgán slovenskej politickej reprezentácie. Ústredný orgán SNS nemal teda mandát slovenských obyvateľov, ale jeho pozícia sa odvodzovala od rozhodnutia vedúcich osobností národného života, ktorí zakladali SNS.

V rámci Novej školy slovenskej sa až po voľbách roku 1872 organizačne ustanovila samostatná Strana vyrovnaní. Na čelo jej výboru zvolili Šimona Klempu. Strana však nevstúpila výrazným spôsobom do politického diania a v dôsledku programovej a politickej krízy tejto orientácie v národnom hnutí sa strana rozpadla už pred voľbami roku 1875. Slovenský politický život sa odvtedy spájal len s účinkovaním SNS.

Treba uviesť, že SNS v zmysle platných noriem uhorského práva bola rovnako ako iné politické strany len "volebnou stranou", keďže sa na všetky tieto strany vzťahoval výlučne volebný zákon (Zák. čl. 33/1874). Z neho vyplývali podmienky, v rámci ktorých mohla účinkovať. Strana sa bez úspechu zúčastnila volieb do snemu aj roku 1875, ale roku 1878 na protest proti vládnej politike zvolila pasívnu rezistenciu.

Po smrti V. Paulinyho-Tótha roku 1877 sa stal jeho nástupcom na poste predsedu SNS Pavol Mudroň. Roku 1881 strana znova vstúpila do volebného zápasu s novým ústredným výborom, v ktorom okrem P. Mudroňa boli J. Francisci, J. Jesenský, M. Dula a A. Pietor. Neúspech strany aj v týchto voľbách predurčil jej rozhodnutia v rokoch 1884, 1887, 1892 a 1896, že vzhľadom na pretrvávajúci kurz vládnej politiky voči nemaďarským národom zachováva volebnú pasivitu.

Začiatkom 90. rokov dochádza k postupnému prehodnocovaniu dovtedajšej pasivistickej taktiky SNS. Vo vedení strany sa dospelo k záveru o potrebe oživiť verejné pôsobenie strany, k čomu prispeli aj pohyby v politických stranách Rumunov a Srbov a podnety na užšiu spoluprácu reprezentácií nemaďarských národov.

Vedenie SNS uvažovalo pôvodne zvolať roku 1892 celonárodné zhromaždenie, ktoré by ako najvyššie národné fórum prijalo požiadavky voči panovníkovi i najvyšším uhorským štátnym inštitúciám na uplatňovanie národnostného zákona z roku 1868. Z rozličných príčin sa však nová memorandová akcia, podobná vtedajšej rumunskej iniciatíve, neuskutočnila. Miesto nej sa vedenie strany prioritne zameralo na úlohu vytvoriť pevnú organizačnú štruktúru strany od ústredia až po okresy. Porada strany v auguste 1892 v Martine rozhodla, že nové

ústredné vedenie strany na čele s P. Mudroňom vytvorila M. Dula, A. Pietor, S. H. Vajanský, J. Čajda, J. Škultéty a A. Halaša. Do Ústredného výboru SNS sa v auguste 1893 prvýkrát dostali aj mimomartinskí príslušníci strany (M. Štefanovič, Š. Fajnor, S. Daxner a J. Schwartz), čo bolo odrazom nielen ich osobnej angažovanosti, ale aj príznakom, že politický ruch sa zintenzívnili vo viacerých ďalších strediskách a oblastiach. Keďže základom organizačnej štruktúry SNS boli volebné okresy, ráčalo sa, že najvyššie orgány strany budú zostavené na delegačnom princípe, čo by utvrdilo charakter strany ako národnopolitickej reprezentantky.

Okrem funkcií, ktoré mala slovenská reprezentácia predstavovaná SNS a jej vedúcimi orgánmi vnútri spoločnosti, treba poukázať aj na jej funkciu vo vzťahu k reprezentáciám Rumunov a Srbov. Práve tento rozmer funkcie národnopolitickej reprezentácie dokumentoval, že Slováci vo vzťahu k iným národom vystupujú ako svojbytný subjekt. Na úrovni uvedených troch reprezentácií došlo aj k dohodám o koalícnej spolupráci pri presadzovaní základného záujmu nemadžarských národov dosiahnuť uznanie a uplatnenie národnej rovnoprávnosti na princípoch federalizmu. V tomto zmysle išlo teda aj o zvýraznenie poslania a funkcie národných reprezentácií, ktoré by mohli legitímne a legálne pôsobiť v štruktúre štátneho organizmu viacnárrodného Uhorska ako reprezentácie ústavne uznaných štátotvorných národných subjektov. Takáto predstava vyplývala zo spoločného programu národných strán Rumunov, Slovákov a Srbov, ktorý prijal kongres ich zástupcov 10. augusta 1895 v Budapešti. Do výkonného výboru aliancie delegovala SNS 23. augusta 1895 P. Mudroňa, M. Štefanoviča, S. Daxnera a J. Vanoviča, ktorí vlastne tvorili na tomto fóre slovenskú národnú reprezentáciu. Zároveň sa ÚV SNS rozšíril o ďalších 17 nových členov, medzi ktorými boli napr. M. Kollár, A. Hlinka a E. Stodola. Tým počet jeho mimomartinských príslušníkov dosiahol väčšinu a posilnila sa váha zástupcov stredísk, v ktorých národnopolitický život zaznamenával intenzívny rast.

Ideová a politická diferenciácia slovenskej spoločnosti, ktorá sa začala v 90. rokoch 19. storočia, niesla so sebou aj rôznosť pohľadov a názorov na funkciu a úlohu národnopolitickej reprezentácie, ako aj na pôsobenie vedúcich zložiek slovenskej politiky. K týmto otázkam sa v ďalšom období vyjadrovali predstavitelia martinského centra, hlasistického zoskupenia, katolíckeho prúdu a agrárneho hnutia v rámci Slovenskej národnej strany, ale aj sociálni demokrati, ktorí patrili do štruktúry slovenských politických síl.

Roku 1900 dozrelo vo vedení SNS rozhodnutie vstúpiť opäť do volebného zápasu o poslanecké mandáty v uhorskom sneme. Zároveň vedenie strany dospelo k presvedčeniu, že svoju pozíciu si udrží len v prípade, ak bude viesť stranu v takom smere, aby naďalej vystupovala ako jediná reprezentantka národného hnutia. To

znamenal, že vedenie strany muselo rešpektovať vplyv osobností, ktoré mali širšiu podporu príslušníkov strany pri presadzovaní programových a organizačných inovácií, aby strana mohla plniť úlohy so záberom na celé spektrum národného života a pritom dominovalo jej prioritné politické poslanie a v jeho rámci integrujúca funkcia v koordinovaní národných aktivít nielen vo sfére politickej, ale i hospodárskej a kultúrnej.

V rámci príprav na volebné vystúpenie prijala SNS v auguste 1901 dokument Ústrojnosť Slovenskej národnej strany, ktorý svedčí, že strana sa rozhodla rozšíriť svoju usmerňujúcu politickú rolu do oblasti cirkevnej, školskej, národohospodárskej, literárno-umeleckej a spoločenskej. Ústredný orgán SNS tvorili fakticky predstavitelia všetkých politických prúdov, ktoré SNS integrujúco zoskupovala. Tento krok demonštroval, že napriek značným tenziám v dôsledku prebiehajúceho diferenciačného procesu vnútri strany, je všeobecným záujmom udržať jednu slovenskú politickú stranu, aby nedochádzalo k neželateľnému oslabovaniu slovenských aspirácií domáhať sa v súčinnosti s Rumunmi a Srbmi uznania rovnoprávnosti národov v štáte.

Novým fenoménom v chápaní národnej a politickej reprezentácie sa stala skutočnosť, že SNS bola od roku 1901 zastúpená v uhorskom sneme svojimi poslancami. Objavovali sa názory, že práve oni, ako priami zástupcovia občanov, sú tou legitímnou národnou reprezentáciou, keďže ich mandát pochádzal z vôle a rozhodnutia voličov. Takéto poňatie národnej a politickej reprezentácie nadobudlo väčšiu váhu od roku 1905, keď sa na uhorskom sneme vytvorila zo srbských, rumunských a slovenských poslancov Snemová národnostná strana s vlastným poslaneckým klubom. Hoci za SNS bol v nej spočiatku len M. Hodža, neskôr pristúpil aj druhý poslanec F. Skyčák z klubu Katolíckej ľudovej strany a od roku 1906 boli jej členmi všetci siedmi slovenskí poslanci.

V apríli 1907 došlo na zasadnutí najvyššieho fóra strany k diskusii, či sídlo strany a tým aj politickej reprezentácie má naďalej ostať v Martine. Tento predmet na rokovanie nastolili dvaja najvyšší dlhodobí funkcionári strany P. Mudroň a M. Dula, ktorí v tejto podobe dali vlastne na posúdenie otázku dôvery martinským činiteľom strany. Uvedomovali si a takto verejne priznali, že voči ich autorite v národnopolitickom živote, ktorú požívali najmä v radoch staršej generácie príslušníkov strany, je medzi príslušníkmi mladšieho pokolenia veľa vážnych výhrad, týkajúcich sa výčítiek z konzervativizmu, nepružnosti a nedostatočnej otvorenosti voči iniciatívam z mimomartinského prostredia.

Za zmenu charakteru SNS ako národnopolitickej reprezentantky podnikli poslanci M. Hodža a M. M. Bella roku 1908 pokus, ktorého zmysel spočíval v orientácii na roľnícke vrstvy obyvateľstva, aby vzhľadom na ich podiel v skladbe slovenskej spoločnosti tvorili základnú politickú silu SNS. Podľa koncepcie M. Hodžu sa mala strana

pretvárať v duchu myšlienok agrarizmu. V tomto kontexte sa umocnili zábery organizačne zviazať SNS so Snemovou národnostnou stranou, t.j. so slovenskou parlamentnou reprezentáciou, ktorá by tvorila zároveň vedúci orgán strany. Navrhovaná štruktúra však nezískala podporu v oficiálnych kruhoch strany, ktoré naďalej trvali na dodržiavaní platného štatútu, podľa ktorého stranu riadi valným zhromaždením ustanovený ústredný výbor a nie poslanci. Títo však fakticky reprezentovali SNS voči parlamentnému zastúpeniu partnerskej srbskej a rumunskej strany v spoločnej Snemovej národnostnej strane a parlamentnom národnostnom klube, takže mohli uplatňovať autoritu svojho mandátu nielen smerom k vedeniu SNS, ale aj navonok cez platformu uvedených parlamentných orgánov ako legitímna forma slovenskej politickej reprezentácie, odvodená z právoplatnosti získaných mandátov vo volebnom akte, o ktoré sa jednotliví poslanci uchádzali s programom SNS. Pritom nebola porušená zásada ustanovovania vedúceho orgánu SNS zakotvená v štatúte strany.

V situácii, keď organizačná stránka pôsobenia sa trvale javila ako najťažší a najkomplikovanejší problém SNS, nebolo uspokojivo vyriešené postavenie skupiny poslancov, t.j. parlamentnej reprezentácie, v rámci štruktúry SNS. Pred snemovými voľbami roku 1910 sa napríklad jeden z najpoprednejších činiteľov strany J. Markovič v súlade s M. Hodžom prezentoval s názorom, že "snemovej delegácii" treba priznať vedúcu a reprezentatívnu úlohu v SNS, t.j. funkciu politického centra strany. Zároveň však poukázal, že doteraz poslanci nepôsobili tak, aby v skutočnosti túto funkciu reálne plnili. P. Mudroň, predseda SNS, kategoricky odmietol mienku, že poslanci reprezentujú celú stranu, keďže majú len reprezentatívne poslanie za svoju stranu v rámci parlamentu.

Keďže snemové voľby v máji 1910 dopadli pre SNS oproti predchádzajúcim nepriaznivo (SNS získala len tri poslanecké mandáty), neprestali byť naďalej aktuálnymi úvahy a námety na organizačné úpravy v strane, vrátane postavenia a funkcií jej vrcholných orgánov. V júli 1911 navrhol F. Juriga utvoriť centrálny národnopolitický orgán - Ústrednú národnú radu. Pozoruhodný a na kreovanie politického grémia nezvyčajný bol spôsob personálneho zostavenia. Ústrednú národnú radu mali voliť odberatelia všetkých slovenských novín každé tri roky. Jurigov návrh vyplýval zo skúsenosti, že permanentne účinkujúcimi a funkčnými zložkami strany sú jej tlačové orgány, ktoré plnia okrem ideových aj organizačné úlohy a v určitom zmysle sú vlastne tlmočníkmi ideovopolitických platforiem v strane, okolo ktorých sa zoskupujú jej príslušníci.

Vyústením kryštalizovania názorov o charaktere politickej reprezentácie bolo ustanovenie Ústredného klubu Slovenskej snemovej národnostnej strany roku 1912. V podstate išlo o inštitucionálne ukotvenie SNS na

štruktúru Snemovej národnostnej strany podľa jej štatútu, v ktorej SNS vystupuje ako autonómna národná zložka tejto strany pod novým názvom v súlade s ustanoveniami spomenutého štatútu z roku 1905.

S uvedenou zmenou v organizačnom ustrojení SNS vyjadrili nesúhlas predstavitelia katolíckeho ľudového prúdu a odmietli rešpektovať záväznosť tohto kroku, keďže ho pokladali za zánik pôvodnej SNS. Z komplikovaných vzájomných vzťahov medzi katolíckym ľudovým prúdom a ostatnými zložkami a prúdmi SNS, ktoré sa zvlášť zauzľovali od snemových volieb roku 1910, videli vedúce osobnosti katolíckeho prúdu východisko v oživení myšlienky samostatnej politickej strany, ktorú proklamatívne uviedli na politickú scénu už v rokoch 1905 a 1906. V decembri 1912 došlo v Ružomberku k verejnému vyhláseniu "obnovenia" Slovenskej ľudovej strany a v júli 1913 sa v Žiline oficiálne založila samostatná Slovenská ľudová strana (SĽS), na čelo ktorej zvolili A. Hlinku.

V situácii, keď slovenskú politiku predstavovala Slovenská národná strana, Slovenská ľudová strana a Slovenská sociálna demokracia, sa dostala do popredia potreba koordinácie politických síl v záujme jednotného postupu pri presadzovaní základných požiadaviek národnoemancipačného charakteru. Po podnetoch vytvoriť celonárodný reprezentatívny politický orgán, sa z iniciatívy M. Dulu, predsedu SNS, zišla 26. 5. 1914 v Budapešti porada, výsledkom ktorej bolo rozhodnutie o založení Slovenskej národnej rady. Vzhľadom na zmeny, ktoré sa na vnútropolitickú scénu v monarchii udiali v súvislosti s vojnovou krízou, plán ustanovenia Slovenskej národnej rady nebolo v daných okolnostiach reálne uskutočniť.

Po útlme politickej činnosti počas vojny došlo na jar 1918 opäť k aktivizácii slovenských politických síl. Porada Slovenskej národnej strany 24. 5. 1918 v Martine prijala uznesenie, že strana presadzuje požiadavku sebaurčovacího práva slovenského národa. Postupne sa kryštalizovala aj koncepcia najvyššieho slovenského politického fóra, v ktorom by mali zastúpenie všetky politické prúdy. Prvé kroky k realizácii tohto zámeru sa uskutočnili na porade vedúcich činiteľov SNS 12. 9. 1918 v Budapešti.

Na zhromaždení 30. 10. 1918 v Martine, ktoré prijalo Deklaráciu slovenského národa, zvolili 20-člennú Slovenskú národnú radu, ktorej predsedom sa stal M. Dula. V Deklarácii sa konštatovalo, že v mene slovenského národa je oprávnená hovoriť a konať jedine Slovenská národná rada, ktorá žiadala pre Slovákov právo na sebaurčenie, vyjadrila sa za vytvorenie spoločného štátu s Čechmi a za okamžité uzavretie mieru. Slovenská národná rada ako vrcholný orgán národnooslobodzovacieho zápasu zohrala významnú politickoreprezentatívnu úlohu v čase rozpadu Rakúsko-Uhorska a formovania nových štátnych útvarov roku 1918.

Obyčajové tradície mládeže a iné prejavy spoločenského života v Gemeri

Zita Škovierová

V prvej polovici nášho storočia predstavoval život dospievajúcej a dospeljej mládeže dôležitý komponent tradičného spoločenského života obyvateľov gemerských obcí a mestečiek. Podujatia, ktorých organizátorom a hlavným (niekedy jediným aktívnym) účastníkom bola mládež, tvorili neodmysliteľnú súčasť miestnej kultúry, sklábenej s vtedajším spôsobom života, sociálnym i ekologickým prostredím. Mládežnícke organizácie a skupiny tvorili popri rodine a lokálnom spoločenstve významný socializačný prvok. Vytvárali priestor pre spoločenskú komunikáciu, odovzdávanie tradícií, privykali mladých k vnútornej organizácii života v sociálnej skupine, k uvedomeniu si práv i povinností, poskytovali základ pre vytváranie partnerských vzťahov. Dôležitou súčasťou spoločenského života boli prejavy, založené na priateľských vzťahoch. Priateľské skupiny vznikali a formovali sa už v detskom veku a pretrvávali do dospelosti. Prekrývali sa so skupinami vrstovníkov, v ktorých sa podľa veku a tiež pohlavia združovali všetky deti z obce, narodené v rozmedzí dvoch - troch rokov. Vrstovníci bývali najmä u chlapcov dôležitým socializačným činiteľom už od detstva.

Výchovnú a ochrannú funkciu chlapčenskej skupiny, dočasne nahrádzajúcej dokonca rodinu, dokladá spolok malých voliarov, fungujúci v Rejdovej ešte na začiatku nášho storočia. Osem až štrnásťroční chlapci odchádzali v máji z dediny na vzdialené horské pasienky. Tam niekoľko týždňov pásli v spoločnej čriede (*v guľi*) voly seba i gazdom, ktorí si ich na túto prácu najali. V prvých dňoch si voliari zvolili najstaršieho a najskúsenejšieho spomedzi seba za *voľarskeho richtára* a ďalšieho za jeho zástupcu - *vicerichtára*. Richtár bol pre chlapcov uzávanou autoritou, vodcom, organizátorom i sudcom. Určoval miesto denného pasenia, kontroloval večer stav volov, vyberal miesto na nocovanie, dozeral na stavbu nočného prístrešku. Tiež zadeloval, kto z chlapcov má priniesť drevo, kto vodu a kto si pôjde v ten deň do dediny po stravu, zatiaľčo ostatní sa mu postarajú o jeho voly. Bolo pravidlom, že mladší pastieri poslúchali všetkých starších, konečné slovo však mával richtár, ktorý udržiaval medzi nimi poriadok a v prípade neposlušnosti ich aj trestal. Takéto pastierske spolky boli starou a zrejme rozšírenou formou organizovania mládeže. L. Bartholomeides už začiatkom 19. storočia opisuje spoločné

pasenie dobytku s vlastným poriadkom a voleným vodcom ako charakteristický jav v živote gemerských chlapcov. (Urbancová 1970:182)

Význam socializačného, integračného a organizačného vplyvu vrstovníckych skupín čoraz viac rástol v období dospievania a najsilnejšie sa prejavoval u dospeléj mládeže (Horváthová 1986:205). Výraznú formu organizovania vo voľnom čase mali najmä mládenci v roľníckych obciach, združení v tzv. *mláďeneckom spolku*.

Po skončení školskej dochádzky a často už aj predtým, sa 13-14-roční *chlapci*, *chlapčiská*, *šuhaji* začali zaúčať do vykonávania mužských prác. Keď boli dostatočne telesne i duševne vyspelí (asi vo veku 16-18 rokov), vyzvali ich mládenci, aby sa prišli ku nim *fkúpiť*. V niektorých lokalitách bol pre túto príležitosť určený tradičný termín (napr. v Rejdovej na Michala, 29. sept.), inde sa vkupovanie udialo na niektorej zábave alebo pri krčmovom posedení. Podľa všeobecne uznávaného pravidla museli prijímaní mládenci zaplatiť ostatným tzv. *mláďensko*, *stupno*, pozostávajúce obyčajne z pol litra pálenky. Najprv však podstúpili obyčaje prijímania, ktoré často obsahovali aj fyzické ústrky a skúšky (striekanie vodou, dávanie *hobl'a*, bitie po zadku, dvíhanie do povaly atď.). V Kobeliarove chodili noví *paropci* na Veľkonočný pondelok spolu s ostatnými do dievockých domov. Keď dievčinu obľali, usadili sa mládenci za stôl k pohosteniu. Novici však mali dovolené iba postávať pri dverách, museli na požiadanie mládencov spievať a z hostiny dostali len to, čo im starší dovolili ochutnať. Na dovŕšenie zábavy niekto z mládencov nečakane potiahol tkaný koberec pri dverách, na ktorom novici stáli, takže viacerí popadali na zem a poudierali sa. Účasť na prvej veľkonočnej oblievačke, ktorej predchádzalo pohostenie pálenkou v krčme, bola uvedením chlapcov do mládeneckého stavu a manifestovaním tejto skutočnosti pred celým spoločenstvom dediny.

Boli také obce, kde chlapci vstupovali do mládeneckej skupiny už po vychodení školy, v evanjelických obciach *po spovedi*. V takýchto prípadoch sa medzi mládencami prísnejšie dodržiavala autorita starších. V niektorých dedinách (Rejdová, Vlachovo) odlišovali spolok starších a spolok mladších mládencov, pričom každý z nich mal vlastné pole pôsobnosti. Mladší *paropci* mali len čiastočné mládenecké práva a mohli ich užívať len pri dievčatách zo svojej vekovej vrstvy. Starší, 17-18-roční mládenci už boli plnoprávni, nosili mládenecké odznaky (pierko), mohli chodiť za všetkými dievčatami v dedine, smeli sedávať v krčme a mali dominantnú úlohu vo výročných obyčajach, ktoré realizovala mládež (veľkonočná oblievačka, stávanie májov, vianočno - novoročné obchôdzky atď.).

Medzi mláďencami mali hlavné slovo dvaja - traja najstarší a najskúsenejší. Títo boli hlavnými iniciátormi rôznych stretnutí a hier, avšak ich najdôležitejšou úlohou bolo organizovanie tanečných zábav: zabezpečovali muzikantov, vyberali vstupné atď. Ich vedúca pozícia v mláďeneckom spolku zanikala s odchodom na vojenskú službu alebo so ženbou. V Lome nad Rimavicou a Drábsku mávali mláďenci ešte tzv. *mláďenského richtára*, ktorého si volili.

Dievčatá mali menej výrazné formy organizovania. V Slanskej doline a hornej časti Muránskej doliny sa prijatie medzi dievky uskutočňovalo prostredníctvom účasti na spoločných priadkach. Priadky boli miestom stretávania, zoznamovania a zábav mláďeže. Vstup na ne mali dovolený iba *djevčice*, *djevšatá*, ktoré vedeli priať a začali sa už dievčiť, čiže boli aj dostatočne telesne vyspelé. Museli však vyčkať, pokiaľ ich dievky (*d'evki*, *diavki*, *d'ouki*) nepozvali medzi seba. Obyčajne sa tak stávalo v neskorej jeseni na začiatku obdobia pradenia (v Kobeliarove na Všetehsvätých). Keď prišlo dievča na priadky prvý raz, prinieslo všetkým kamarátkam koláče a trošku pálenky. Od tej chvíle bolo prijaté medzi ostatné a denne sa s nimi stretávalo. Ak niektorá dievka bez vysvetlenia neprišla na priadky, išli ju 2-3 kamarátky navštíviť a vypýtať od rodičov. V Rejdovej zastali pod oknom a spievali:

*Vindi, Marin, vindi von, uš ti košar pred domom,
volaju te pajtaški, pod do Gibu na prjatki!*

Domáci ich zavolali dnu, ponúkli niečím a do košíka, ktorý si dievčatá priniesli so sebou, im nakládli pochúťky: jabĺčka, kyslú kapustu, slaninku. Často sa dievčatá aj vopred dohodli, že prídu *s košarikom* po kamarátku, aby si takto prilepšili na hostinu, ktorú si na priadkach robievali. Podobným spôsobom pozývali v Kobeliarove dievča na prvé priadky (Horváthová 1986).

V obciach, v ktorých bolo viac dievčat, sa schádzali zvlášť mladšie (13-16-ročné) a zvlášť staršie dievky. Nebolo zriedkavosťou, že sa dievčina vydala taká mladá, že sa do staršej skupiny ani nedostala.

Na stretávanie si dievky vybrali dom, v ktorom bývala vdova alebo chudobnejší ľudia, ktorí mali zmysel pre zábavu. Za odmenu zavše priniesli domácim potajme z domu slaninky, baraniny či trochu múky a chleba. V Rejdovej každá dievka dávala gazdinej aj veniec ľanu. Na petrolej na svietenie sa dievčatá spoločne poskladali a drevo na kúrenie nosila zaradom každá.

Občas sa dievky dohodli, že si popri robote uvaria zo spoločne donesených surovín jedlo, na ktoré mali chuť (pirohy, gul'ky či kapustu). Skonzumovali ho spoločne s mláďencami, ktorí každý večer prichádzali za nimi *na*

prätki, do kud'elnej chiži. Mládenci hrávali karty, spievali a napokon odprevádzali dievky domov. Keď sa stalo, že sa mládenci zabávali na iných priadkach a dlho neprichádzali, privolávali ich dievky čarovaním. V Rejdovej vyslali dievky jednu kamarátku, aby vypátrala, kde sa parobci zdržali. Tam musela tri razy naškriabať do zástery trochu zeme spod prahu, pričom zakaždým odriekala: *"Abi t'e paropci prišli z našej opci, abi prišli fšetki na t'e našo prjatki!"* Potom zem trikrát prežehnala a na spiatocnej ceste usýpala z nej po troške na chodník. Takýto postup mal privolať mládencov a ukázať im cestu.

I keď sa priadky chápali ako zábavná príležitosť, dievky na nich usilovne pracovali, pretože chceli pred mláďencami preukázať svoju šikovnosť. Pracovitosť dievok sledovali aj matky, ktoré podľa množstva priadze, donesenej domov, zisťovali, či dcéra nezaháľala. Priadlo sa od pondelka do piatku. Vtedy pri rozchode zvykli mládenci "vyplácať" dievčatá niekoľkými údermi piestom po zadku (Vlachovo, Kobeliarovo). V sobotu sa mládež iba miestami schádzala pri spoločnom páraní peria. V nedeľu popoludní sa však všetci zišli na mieste, kde sa celý týždeň stretávali. Tentoraz nepracovali, iba sa hrali, spievali a robili figle, pri ktorých pobudli často aj do polnoci. Mnohé z hier mali aj erotické ladenie - boli spojené s bozkávaním, objímaním a pod.

Zrejme táto neviazanosť a hlasitosť zábav mládeže bola príčinou, pre ktorú v minulosti cirkevná a svetská vrchnosť veľmi brojila proti priadkam. Evanjelická synoda v Štítniku v r. 1591 a po nej štatúty mesta Štítnika v r. 1610 zakazovali priadky pod hrozbou peňažnej pokuty, telesných trestov a väzenia. Nariadenia mestečiek Vlachova, Vyšnej a Nižnej Slanej z r. 1596 zdôrazňovali zasa potrebu vylúčiť z dievčenských priadok mužskú mládež. V podobnom duchu sa stavali ku priadkam i muránske artikuly z r. 1585 (Horváthová 1974:290, 1986a:20, Húščava 1954, s. 184-191, 421-427). Napriek všetkým zákazom a vytrvalému odporu vrchnosti pretrvali spoločné priadky až do polovice nášho storočia, čo svedčí o ich obľube a významnej funkcii v spoločenskom živote mládeže.

Mládež bola hlavným organizátorom a účastníkom väčšiny výročných obyčají, akými boli napr. koledovanie vo vianočnom a novoročnom období, fašiangovanie, veľkonočná oblievačka, stávanie májov na Turíce (*Rusadl'a*), hody atď. Tieto sviatky boli tiež príležitosťou na prejavenie lásky, záujmu o partnera druhého pohlavia. Pred dôležitejšími sviatkami dostávali mládenci od svojej milej kvetinové pierko na klobúk, na určené sviatky vyšívaný ručníček (*hantuščok*) či zápästky a koláče (*kvaki*). Dievčaťu sa mohli zavrďačiť darčekom, prineseným z jarmoku, postavením májového stromu (popri zvyčajných brezách a jedličkách bol červený smrek - *máj*, *skoruch* - znakom lásky), zhotovením zdobenej praslice, piesta a pod. Tieto dary zverejňovali záujem mladých o

bližší vzťah. Spôsob ich prijatia a reciprocita boli rovnako ako temer všetky aktivity a správanie mládeže sledované zo strany rodičov i celého lokálneho spoločenstva. Vcelku však mladí ľudia mali dostatok možností na vzájomné spoznanie, ako o tom svedčí obyčaj spoločného hostenia a nocovania (*nocmerjanka*) v deň pred začiatkom adventu (Slanská dolina).

Príležitosti pre vzájomné stretnutia, rozhovory a zábavu sa prispôbovali pracovnému a životnému rytmu, a to ako u mládeže tak u dospelých. Zatiaľčo zamestnanie v poľnohospodárstve dávalo v zimnom období priestor pre dlhšiu komunikáciu, združovanie a rozptýlenie aj vo všedných dňoch (spoločné páračky, priadky, posiedky, besedy), robotníci a čiastočne remeselníci, ako v lete tak i v zime, pokiaľ žili a zdržiavali sa v obci, sústreďovali svoje spoločenské aktivity na nedele a sviatky.

Nedeľné dopoludnia bývali vyhradené pre bohoslužby, ktorých sa zúčastňovala temer celá obec. Návrat z kostola a rozhovory v skupinách počas cesty domov boli dôležitou komunikačnou príležitosťou. Pri nej sa stretávali ľudia, ktorí sa týždeň, ba aj oveľa dlhší čas z rôznych príčin nevideli. Preto využívali túto možnosť pre vzájomné informácie o novinkách zo života vlastnej rodiny a príbuzenstva i zo života spoluobčanov a o udalostiach v obci.

Sviatočné popoludnia mali tiež spoločenskú náplň. Mimo zimy sa mládež prechádzala - v mestečkách *korzovala* - po hlavnej ulici, postávala v centre lokality, zabávala sa, prípadne spievala. Ženy a starci do zvečerenia posedávali a besedovali v skupinkách na priedomí, pozorovali a hodnotili okoloidúcich. Muži sa groupovali obyčajne v krčme. Zhovárali sa tu o počasí, hospodárstve, dohovárali sa na obchodoch a politizovali. Vo veľkých obciach a mestečkách mali niektoré hostince stály okruh návštevníkov z určitých sociálnych skupín (remeselníkov, robotníkov, inteligencie a pod.). Im patrila oddelená spoločenská časť hostinca, ktorá slúžila na zábavné stretnutia pri kartách či kolkoch, i na schôdzkovú, vzdelávaciu či inú kultúrnu činnosť.

V nedeľu odopoludnia sa obyčajne konali aj obecné schôdze a zhromaždenia rôznych hospodárskych spolkov. Zúčastňovali sa ich predovšetkým muži. Ženy sa o výsledku rokovaní zvyčajne dozvedali až po zasadnutiach, a to i vtedy, keď boli účastníčkami spolkov a nemali mužského zástupcu v rodine.

Zo zábavných podujatí sa veľkému záujmu a návštevnosti obyvateľov tešili tanečné zábavy. V roľníckych obciach prislúchalo ich usporadúvanie najmä slobodnej mládeži, ale s obľubou sa ich zúčastňovali aj starší obyvatelia: mladší aktívne a starší ako diváci.

Tanečné zábavy (*muziki, bursi*) bývali spojené s význačnejšími výročnými a obecnými sviatkami ako boli Vianoce, Starý rok, fašiangy, Veľká noc, Turíce, hody, rukovanie regrútov atď., ale konali sa aj na inú vhodnú nedeľu, keď sa mládencom podarilo zaistiť muzikantov. Zábavou spojenou s tancom sa oslavovalo aj ukončenie niektorých prác, napr. žatvy (tanec *na dostrň*), pasenia (*voľarski tañec, bičovanka*), stavby domu atď. Avšak všetky tieto tancovačky - podobne ako príležitostné zábavy mládeže na spoločných priadkach - nemávali už celoobecný charakter, ale obmedzovali sa na účastníkov práce a na prípadných divákov. Za priestupok sa považovali tanečné zábavy, usporiadané v adventnej a pôstnej dobe ako i v prvý neň Vianoc, Veľkej noci a Turíc. Takéto zábavy (tzv. *candre*) odsudzovala najmä cirkev a bývali dokonca predmetom sťažností na obecnej samospráve (Kokava nad Rimavicou).

V lete sa tancovalo na voľných rovnejších priestranstvách v obci alebo blízko nej. V zime sa na tanec využívali neobývané domy, krčmy, súkromné a obecné budovy, ale postupne k nim podľa mestského vzoru pribúdali i sály a zariadenia, postavené výhradne pre kultúrne účely.

Ma prelome storočia ešte účastníci dedinských zábav neplatili vstupné. Muzikantov vyplatili mládenci po tom, keď na záver zábavy urobili medzi sebou *skladanku na hudaka*. Za prípadný prebytok peňazí sa o týždeň pohostili v krčme. Povinnosťou dievčat bolo postarať sa muzikantom o jedlo, najmä pri viacdňových zábavách (napr. na fašiangy). Neskôr bolo už na dedinách - podobne ako v mestečkách - platenie vstupného na zábavu záväzná. Vtedy už organizovali tanečné zábavy aj hasiči (obyčajne na Turíce), živnostníci, športovci a ďalšie záujmové skupiny, spolky a inštitúcie. Finančné príjmy zo zábav sa použili na materiálnu podporu tých združení, ktoré ich organizovali.

Svojrázny druh zábavného podujatia s tancom predstavovali *majálesi*, ktoré sa konali vždy vo voľnej prírode. Obyčajne im predchádzalo divadelné predstavenie či kultúrny program a bývali spojené s občerstvením. V Utekáči pripravovali robotnícke organizácie s ľudovou školou robotnícke majálesy, sprevádzané športovými súťažami a prehliadkami žiakov a dorastencov, spoločenskými hrami, pohostením a predajom tomboly (Midler 20-21). *Majálesmi* sa nazývali aj školské zábavy v prírode, ktoré sa konali pri príležitosti záverečnej skúšky (*egzámentu*) žiakov v cirkevnej škole a tiež oslavy s tancom pri ukončení školského roka (i keď sa tak stalo v júni). Bola to vlastne jediná tanečná zábava, ktorej sa smeli aktívne zúčastniť školopovinné deti, aj keď len do zvečerenia, kedy sa zmenila na zábavu rodičov a dospelé mládeže.

V porovnaní so zábavami mali mestské bály uzavrenejší charakter. Vládla na nich špecifická etiketa a na ich účastníkov sa vzťahovali prísnejšie spoločenské normy. Tancovali sa na nich náročnejšie a módne tance: štvorylka, valčík - tzv. *boston*, *francianéd'eš*, polka a pod. Preto mladí ľudia, prv než boli uvedení na spoločenské podujatia tohto druhu, museli absolvovať tanečnú školu (*tančkolu*).

Každoročne v zimných mesiacoch zavítal na niekoľko týždňov do mestečiek (niekde i do okolitých dedín) učiteľ tanca (*tancmešter*), ktorý za určený poplatok učil dospievajúcu mládež tancovať. Býval v podnájme a stravovať sa chodil každý deň do ďalšej rodiny svojich zverencov. Záverečným vyvrcholením tanečného kurzu býval tzv. *próbabál*. Na ňom mládež pod vedením učiteľa tanca predvádzala pred rodičmi a verejnosťou naučené tance. *Próbabál* býval nielen prehliadkou tanečných a spoločenských schopností mládeže, ale aj manifestovaním zámožnosti rodičov. Pre túto príležitosť bolo totiž žiadúce zadovážiť dievčatám i chlapcom nové šaty a obuv (začiatkom storočia bol súčasťou dievčenskej róby aj perový vejár - *oviavaška*). Tieto finančné výdavky si nemohla dovoliť každá rodina, preto sa najmä na dedine chodenie do tanečnej školy a potom i na bály stalo predmetom rodinnej prestíže.

Bály sa usporadúvali najmä v zimných mesiacoch. V Ratkovej ich organizovali príslušníci rôznych remesiel (kožušníci, obuvníci, súkeníci) a spolkov (Živena, hasičský spolok, cirkevné spolky). Pokiaľ neboli bály uzavreté (nazývané po maďarsky *zártkörű mulacécsák*) a určené len pre vybraných hostí, ktorým usporiadatelia vopred rozoslali pozvánky, bol vstup na ne voľný. Dievčatá však mohli ísť na bál len v sprievode rodičov alebo aspoň staršej ženy - *gardedámi*. V prestávkach medzi tancami sa mládež prechádzala dookola v sále. Pohľadmi ju sledovali najmä ženy, ktoré sedávali na laviciach alebo pri stoloch vôkol tanečného parketu. Muži sa grupovali vo vedľajšej spoločenskej miestnosti a starali sa o občerstvenie.

Na prelome storočia mávali bály ešte prísnejšie spoločenské pravidlá. Napr. v Rožňave usmerňovali priebeh remeselníckych bálů volení dozorcovia (*fürölök*). K ich povinnostiam patrilo úctivo a pozorne vítať hostí a vyberať prichádzajúcim mužom partnerku pre prvý tanec (obyčajne dcéru majstra). Sami návštevníci si tanečnicu nemohli vybrať a odmietnutie pridelenej partnerky by bolo znamenalo urážku celej spoločnosti (Borovszky 190).

Okrem zábavných podujatí využívali Gemerčania a Malohont'ania svoj voľný čas aj na záujmovú, vzdelávaciu a náboženskú činnosť. Najmä vo veľkých obciach a mestečkách fungovalo množstvo organizácií a spolkov: hasičských, hospodársko - vzdelávacích, cirkevných, dobročinných, čitateľských, speváckych, hudobných,

divadelných atď. Ich aktivita, obľuba a vplyv na celkový spoločenský život záviseli do veľkej miery od nadšenia a obetavosti ich zakladateľov a vedúcich, ktorými bývali príslušníci inteligencie a vzdelanejšej vrstvy obyvateľov v obci. Peniaze na spolkovú činnosť získavali organizátori jednak z dobrovoľných príspevkov svojich členov a darcov, jednak z organizovania rôznych kultúrnych podujatí (divadelných predstavení, estrád, koncertov, športových stretnutí, súťaží a pod.), po ktorých obyčajne nasledovala aj tanečná zábava. Pôsobnosť týchto združení presiahla miestami i rámec obce: organizovali kultúrne akcie aj v okolitých lokalitách, často na základe reciprocity.

Keď obyvateľom nepostačovali možnosti pre rozptýlenie a zábavu vo vlastnej obci, vyhľadávali ich aj na širšom okolí. Väčším centralizačným účinkom sa v kultúrnom pôsobení vyznačovali najmä mestečká a veľké obce. Predovšetkým mládež z okolitých dedín a osád sem prichádzala na atraktívnejšie podujatia, ktoré sa v jej bydlisku nekonali (filmové predstavenia, bály a pod.).

Tradiície spoločenského života, každodenného striedania práce, odpočinku, zábavy a sviatkovania mládeže i všetkých obyvateľov Gemera a Malohontu boli veľmi pestré. Túto skutočnosť ovplyvňovali rozmanité prírodné podmienky, spôsob obživy, zamestnania obyvateľov, nerovnaký ekonomický a kultúrny význam jednotlivých lokalít tohto regiónu. V porovnaní s inými regiónmi Slovenska tu bola citeľnejšia etnická i konfesijná diferenciácia obyvateľov, priemyselná a remeselná činnosť, čulé obchodné kontakty (najmä v severo - južnom smere), vyššia vzdelanosť obyvateľov. Prispeli ku skutočnosti, že tu popri sebe fungovalo viacero modelov spoločenského života, z bohatosti ktorých sme na tomto mieste prezentovali iba malú časť.

LITERATÚRA:

BOROVŠZKY, S.: Magyarország városai és vármegyei. Gömör - Kishont vármegye. Budapest (bez vročenia).

HORVÁTHOVÁ, E.: Duchovná kultúra. In: Horehronie, zv. II. Kultúra a spôsob života ľudu. Bratislava 1974, s. 241-300.

HORVÁTHOVÁ, E.: Iniciačné obrady mládeže na Slovensku. In: Studia Academica Slovaca roč. 15, Bratislava 1986, s. 205-219.

HORVÁTHOVÁ, E.: Rok vo zvykoch nášho ľudu. Bratislava 1986. s.

HÚŠČAVA, A.: Archívne pramene k etnografickým štúdiám. Slovenský národopis roč. 2, 1954, s. 184-191, 421-427.

MIDLER, J.: Kronika sklárne Utekáč a jej okolia. Spoločenské zvyky a život v osade. Rukopis bez vročenia.

Miestna ľudová knižnica Kokava nad Rimavicou.

URBANCOVÁ, V.: Počiatky slovenskej etnografie. Bratislava 1970

Ján Zambor

Pokus o portrét Ivana Krasku

Ivan Krasko, ako napísal jeho monografista Stanislav Šmatlák, "je básnik, ktorý svojím dielom najhlbšie a najoriginálnejšie realizoval prelom vo vývinovom procese slovenskej poézie na rozhraní 19. a 20. storočia. Jeho básnická tvorba umelecky najvýraznejšie a pri všetkej svojej zdanlivej „fragmentárnosti“ aj najúplnejšie reprezentuje úsilie generácie „moderny“, pričom práve ona - vďaka svojej vnútornej sile, dosahovanej maximálnou koncentrovanosťou na vyslovovanie iba podstatného - si zabezpečila sugestívne i trvalé pôsobenie na neskoršie slovenské básnické pokolenia" (1976, s. 5). Kraskova lyrika predstavuje najvýraznejšiu slovenskú modifikáciu európskeho básnického symbolizmu. V rámci svojej vývinovej iniciatívy básnik slovenskú poéziu nasmeroval na vnútornú problematiku človeka. Svoje verše v neskorej básni *Vpísané do knižky* nazval "vzlykmi nahej duše".

Ivan Krasko, občianskym menom Ján Botto, sa narodil 12. 7. 1876 v gemerských Lukovištiach v roľníckej rodine. Jeho vzdialeným príbuzným bol popredný slovenský romantický básnik Ján Botto, čo malo vplyv na Kraskovo básnické prebúdzanie, i známy historik Július Botto. Po absolvovaní ľudovej školy v rodisku študoval na maďarskom gymnáziu v Rimavskej Sobote a na sedmohradských gymnáziách - na nemeckom v Sibiu a rumunskom v Brašove, kde roku 1896 maturoval. Voľba sedmohradských škôl súvisela s neslobodou na

vtedajších maďarských gymnáziách a so spoluprácou Slovákov a Rumunov ako utláčaných národností v Uhorsku. Po maturite si Krasko odslúžil jednoročnú vojenskú službu a ako dozorca pomáhal svojmu príbuznému pri stavbe mlyna a voskárne. V rokoch 1900-1905 študoval chemické inžinierstvo na Českej vysokej škole technickej v Prahe. Tu sa hneď zapojil do činnosti spolku slovenskej vysokoškolskej inteligencie Detvan. Po skončení štúdia pôsobil ako chemický inžinier v lokalitách neďaleko Prahy - v cukrovare v Klobukoch (do marca 1912) a v chemickej továrni v Slanom (do vyhlásenia mobilizácie roku 1914, keď narukoval). Podstatnú časť svojho literárneho diela vytvoril v klobuckej samote. Po návrate z vojny koncom roku 1918 sa prihlásil do štátnych služieb vzniknutej

Česko-slovenskej republiky, stal sa poslancom a neskôr senátorom, obhájil doktorskú prácu z chemickej technológie, ktorú napísal ešte v Slanom, a venoval sa i štúdiu na bratislavskej filozofickej fakulte. Žil v Bratislave. Roku 1938 odišiel do dôchodku. Roku 1943 sa presťahoval do Piešťan. Zomrel 3. 3. 1958. Pochovaný je v Lukovištiach.

Prvý Kraskov pokus o uverejnenie svojich básní sa datuje rokom 1896, keď mu v Slovenských pohľadoch vyšla báseň *Pieseň nášho ľudu*. Básnik si zvolil pseudonym Janko Cigáň, báseň však vyšla pod jeho skratkou Janko C. Ostatné tri básne z tejto zásielky mu redaktor Jozef Škultéty neuverejnil. Ďalšie básne mu v Slovenských pohľadoch pod značkou J. C. vyšli až roku 1902, hoci redakcii ich ponúkol už v marci 1899. Súhrnne Kraskove prvotiny vyšli až roku 1954. Celkove sú obrazom kryštalizácie jeho básnického rukopisu. Na rozdiel od vtedajšej dominujúcej hviezdoslavovskej parnasistickej deklamatívnosti ich charakterizuje aktualizácia lyrického modelu slovenského romantizmu s jeho piesňovosťou (slovenská ľudová pieseň sa tu vynára aj ako téma), rytmickou a rýmovou výstavbou, stvárnením vlasteneckej tematiky. Táto piesňovosť má však aj stíšené, intímne, "dumné", nostalgické polohy, kde sa k slovu dostáva i poetika náznaku a významovej neurčitosti, čo predznamenáva autorovu neskoršiu lyrickú tvorbu. V časti prvotín sa Krasko vyrovnáva aj s hviezdoslavovým štýlom, ba i s jeho básnickou osobnosťou, vyjadruje obdiv k jej orliemu "rozmachu", veľkému básnickému rozpätiu a vyznačuje svoju básnickú pozíciu "malého vtáčaťa" so "slabými krídlami" sústredeného na svoj privátny svet ("predpísať si lieky / na vlastné rany z duše apatieky") a limitovaného "všednosťou života".

Ozajstným časopiseckým vstupom Ivana Krasku do slovenskej poézie bol jeho cyklus deviatich básní *Lístok*, ktoré vyšli v Dennici (v októbri 1905 a v januári 1906). Je to pôsobivá civilná piesňová lyrika smutného ladenia vyvierajúca z nenaplneného jednostranného ľúbostného vzťahu, z pocitu osudového oneskorenia, premárnenia

príležitosti a zo sklamaných očakávaní, ktoré majú dokonca i podobu predajnosti lásky. *Lístok* a ďalšie časopisecky uverejnené básne znamenali novú kvalitatívnu fázu v autorovej tvorbe. Autor tejto lyriky obnaženého privatissima chcel pred verejnosťou ostať v anonymite, preto používal pseudonym Janko Cigáň. Kraskovmu generačnému druhovi Františkovi Votrubovi (ale aj iným) sa ho však podarilo identifikovať.

Svätozárovi Hurbanovi Vajanskému, ktorému autor ponúkol na vydanie svoju prvú básnickú zbierku s názvom *Nox et solitudo* (Noc a samota, 1909), sa však pseudonym Janko Cigáň nepozdával. Po porade so Škultétym vybral básnikovi pseudonym Ivan Krasko. Meno vzniklo porušením Jána a priezvisko podľa susednej obce autorovho rodiska - Kraskovo. Vajanský do knihy napísal aj malý predslov, kde okrem iného hovorí: "I vidím i tu prichádzať hlboké, zvučné tóny... a teším sa veľikou radosťou... Hlboké, zvučné sú, ale... i smutné, čiastočne zúfale... až ma staré srdce bolí! No veď i príroda popri veselých očkách nezábudok a pri ohnivých žiarach ruží podáva nám temné ľalie smútku. Šťastlivú cestu z tieňov ku svetlu!"

Názov *Nox et solitudo* s významovo vzájomne previazanými pomenovaniami prináša základnú charakteristiku situácie lyrického subjektu. Nočná situovanosť je síce charakteristická iba pre časť básní, častejšie sú básne dňa, ale tieto dni sú takmer napospol hmlisté a daždivé, sivé, teda akoby prestúpené nocou. Noc nie je iba časopriestorom, ale aj symbolom. V Kraskovej lyrike hrá dôležitú úlohu symbolické z významňovanie poveternostného zreteľa. Variujúce sa obrazy noci a sivých dní sú významovo príbuzné a vzťahujú sa k zápornému pólu básnikovho sveta. Uplatňujú sa ako prírodné obrazy, zvyčajne antropomorfizované, sú spoločníkmi samoty lyrického subjektu, jestvujú vedľa neho, ale súčasne konotujú psychické, stávajú sa aj jeho obrazom. Vonkajší priestor je od vnútorného u Krasku neodeliteľný.

Kraskova samota nie je individualistická, ale solidaristická, o čom svedčí hneď prvá báseň zbierky *Solitudo*, kde básnikova kajúčno-prosebná modlitba je nielen trýznivým vyznávaním sa z vín voči Bohu, ale aj voči trpiacim "uhneteným". Samota u Krasku nie je želaná, človek ňou trpí, nie je to stav dekadentného samotárskeho hedonistu či solipsistu. Vzťahuje sa k prítomnosti lyrického subjektu. Spôsobuje ju stroskotanie vzťahov s inými, najmä so ženskými partnerkami a odlúčenosť od domova.

Za Kraskovými jednotlivými básňami sa často skrývajú konkrétne citové príbehy dvoch ľudských bytostí. Čo báseň, to malá lyrická dráma. Minulé, často dramatické, sa vynára v spomienke a zvyčajne trýznivo, dramaticky rozvľhuje dušu subjektu, gniavenú jednotvárnosťou osamoteného bytia. Spomienky vyúsťujú do bolesti, smútku, dezilúzie z ľudského druhu, pocitu oneskorenia, premárnenia príležitosti, beznádeje, rezignácie, trpkých výčitiek

partnerovi a najmä do pocitu vlastnej viny, nevyhnutnosti kajať sa a do kajania sa. Kraskove básne sú obrazom frustrácie jednotlivca z nenaplneného vzťahu. Citová frustrácia prechádza do existenciálnej, do pocitu straty životnej perspektívy. Pritom lyrický subjekt manifestuje svoju bytostnú otvorenosť voči iným; v básni *Vždy si myslím...* z obdobia prvej zbierky, hoci do nej nezaradenej, čítame: "A ja predsa neviem zmúdiť, / všade kúsok srdca nechám. / Mám ho ešte plno v hrudi, / podťe, berte, čakám, čakám." Kraskov zúfalý výkrik osamoteného ľudského bytia v *Piesni (Čnie clivo smútok lesov v tvrdosť večera)* "Ó, chybí niekto v čiesi ramená / a nieta miesta, niet tam trošky miesta preň!" je súčasne prejavom bytostnej potreby blízkej bytosti, ľudského druhu. Nad sklamaniami, nad dezilúziou zo seba a z iných čnie básnikovo volanie osamoteného jednotlivca po ľudskej komunikácii, porozumení, dôvere, príchylnosti, láske, ktoré možno označiť za sémantické gesto zbierky.

Osobitnú pozornosť venuje Krasko tematizácii záhad ľudskej psychiky a bytia. V oblasti interpersonálnych vzťahov si v tejto súvislosti hodno všimnúť tematizáciu problému neschopnosti dvoch blízkych ľudí napriek obojstrannému úsiliu dosiahnuť dôverný kontakt (*Balada - Keď na deň zvonit' mali, vyšli sme*) či problému nepochopiteľného správania sa jednotlivca k blízkeму človeku. Záhadou je básnikovi aj posmrtné smerovanie ľudského bytia (*Topole*). Záhadným problémom nie sú mu iba iní, ale najmä sám lyrický subjekt, jeho duša. V autokomunikačných polohách vedie jeden pól rozporného vnútra polemický dialóg s druhým pólom (napr. v básni *Srdce moje*). Krasko sa dotýka aj temných, priepastných stránok ľudskej duše. Veľmi výrazne v básni *Poznanie*, v ktorej sebaobviňovanie lyrického subjektu vyvrcholí v pripúšťaní možnosti vlastných strašných zločinov.

Lyrický subjekt Kraskovej lyriky nie je nijaký hrdina. Charakterizuje ho pocit vlastnej ničotnosti, "nepatrnosti", "úbohosti". Zdrojom jeho útrap je najmä vlastná pasivita, nedostatok síl vlastnú chabosť prekonať. Tieto vlastnosti ho spájajú so subjektom lyriky fin de siec lu.

Básnik je frustrovaný aj národno-sociálnym položením svojho národa. V jedinej básni zbierky s odkryto nadosobnou tematikou *Jehovah*, v texte napísanom na spôsob starozákonného zaklínacieho žalmu, na toto položenie reaguje zúfalým hnevom, privolávaním pomsty na vlastný národ, "nechce-li vedieť, že sa pripozdieva, / že z búrnej túrni poplašný zvon hučí -". V Kraskovej básni ide o ten typ krajného záporu, ktorého funkciou je vyprovokovať zásadnú zmenu, kritika pasivity, ktorá je za ním, je implicitne výzvou k aktivite. Tam, kde sa Krasko v svojej poézii dotýka témy národa, zaujíma aktívny postoj vždy.

Ako ostrov harmónie napriek clivote zaznie intímna spomienková evokácia matkinej životnej vyrovnanosti vo *Vesper dominicae*. Záver *Poznania* ("Dnes pútnikom som scela inej dráhy"), subjektívne aktivistická báseň *Jehovah* a záverečná báseň *Nad ránom* (so symbolikou Kvetnej nedele, keď kresťania oslavujú Ježišov vstup do Jeruzalema) prinášajú signály premeny lyrického subjektu, hoci za takýto signál možno pokladať aj sám fakt básne ako spovede (*Solitudo*, *Poznanie*) alebo motív pokánia.

Kraskova druhá básnická zbierka *Verše* (1912) je vystupňovaním lyriky noci a samoty, ale súčasne aj prelomením tohto kruhu. S veľkou intenzitou tu básnik tematizuje rozpor medzi naliehavo pociťovanou potrebou viery ako existenciálnej istoty a jej nedostatkom, ostatne prítomný aj v prvej zbierke. Jeho najvypätejšiu konkretizáciu predstavujú básne v próze *Noc* a *Ja*. V básni etického, metafyzického, existenciálneho nepokoja *Noc* s neodvratne sa blížiacou nocou nastupuje trýzeň výčitiek svedomia, rozšírených na "zdedené viny mnohých storočí" a "žízne" po svetle, metafyzickej istote, viere (viere vôbec), zmarovanej skepsou rozumu. V básni *Ja*, ktorá je vlastne pokračovaním predchádzajúcej, básnik načrtáva mody prijateľnej existencie človeka a rozličné alternatívy viery (dokonca satanistickú); pokladá ich za ľudsky znesiteľnejšie, ako je status quo lyrického subjektu, ktorým je: "iba chaos všetkého toho, dusná neurčitosť, šíra rozptýlená šedá hmľa..." Obnažovanie duše, neraz spojené so snímaním masky pokrytectva, charakterizuje celú Kraskovu lyriku. Premieta sa aj vo vyhrotenosti autorského postoja v jednotlivých básňach.

V Kraskovej poézii môžeme sledovať zápas medzi skepsou a vedomím mravnej povinnosti voči človeku. Mravný záväzok sa premieta i v postulovaní myslenia a poznania. Básnik však odkrýva aj hĺbkovú problémovosť vyhranene etického postoja; nastoľujúc otázku erotického pokušenia a mravnej čistoty či rigoróznosti, poukazuje na ambivalentnosť čistoty, na to, že jej odvrátenou stranou je nielen smútok, ale aj "smrť", pod ktorou rozumie telesné a duševné umŕtvenie ľudskej bytosti (*Balada o smutnej panej, ktorá umrela*). Alternatívou "skamenenia", umŕtvenia žiadostivých túžob a citov, tela i duše reaguje básnik aj na ľubostnú frustráciu (*Askéti*).

Signálom premeny lyrického subjektu vo *Veršoch* je už ich venovanie snúbenici. Najmä ona, žena je zdrojom tejto premeny. Premena sa spája s vysokou štylizáciou: svojej partnerke a ľubostnému naplneniu dáva básnik náboženskú auru. Svetlo, ktorým je básnikovi žena, a tma, ktorú vzťahuje k duši lyrického subjektu ("v hlbokých svetiš mojich temnotách"), sú symboly, majúce v kontexte zbierky aj náboženský význam - je to svetlo viery a tma neviery. Stretnutie s očakávanou milovanou bytosťou, ľubostné naplnenie v básni *Tak ne-*

dočkave..., založenej na revitalizácii biblických obrazov, podáva básnik ako náboženské naplnenie, "slávnostný boží hod uzdravených duší", ako akt dôvery a viery. Žena mení básnikov trpný vzťah k životu, naplňa ho silou a nezmieriteľným odhodlaním na zápas (*Život*). Premena prichádza náhle, ale to, čo nasleduje po nej, nesvedčí o lineárnosti. Básnik napr. dá zaznieť skepse v schopnosť vlastného preporodenia i trpkosti z nepochopiteľného komunikačného "skratu" medzi blízkymi partnermi.

Od pasivity a skepsy lyrický subjekt predsa len dospieva k aktívnemu i dôverčivému postoju k životu, hoci záporný postoj s kladným má tendenciu sa striedať, čo nakoniec prispieva k vzrušivosti, dramatickosti autorovej lyriky. Činný postoj nájdeme aj v básňach s nadosobnou tematikou *Otrok, Otcova roľa, Baníci, Je nutné..., List slečne L. G.*, ktorých špecifikom je, že každá z nich je súčasne básňou subjektívneho charakteru. Silný pocit spolupatričnosti s vlastným utláčaným, neslobodným národom, zosilňovaný výčitkami svedomia, a posvätný vzťah k domovine prerastá u básnika do vedomia mravnej povinnosti činov a do vzbury (*Otrok, Otcova roľa*). Spolupatričnosť s trpiacim národom a z nej vyplývajúca subjektívna zodpovednosť nie sú u Krasku dané iba básnikovým genetickým spojením s ním, ale sú súčasťou jeho pocitu spolupatričnosti s "úbohými a poníženými" vôbec, s outsidermi, ktorí sa ocitli mimo prúdu, "vedľa cesty", pričom táto ich situácia nemá iba sociálnu motiváciu. Sám básnik sa cítil byť jedným z nich, o čom okrem iného svedčí periferizovanosť autoštylizácií lyrického subjektu: "rytier trúchlej podoby", žobrák, otrok, tulák, "divný hudec" či pustovník.

V ďalších básňach nadosobného značenia Krasko prichádza s gestom mravnej vernosti pokúšaného jednotlivca domovine v čase jej neslobody a s víziou príchodu ľuď práce, domácej sily, od ktorej dôverivo očakáva vlastné a národné oslobodenie (*Baníci*), s ostrou kritikou meštiackej spoločnosti a s jej odmietnutím (*Je nutné...*), ako aj s kritikou národných nedostatkov, namierenou najmä do radov básnikovej vlastnej generácie, pričom z nej nevyníma ani seba (*List slečne L. G.*). Téma domova sa vo *Veršoch* uzatvára básňou *Doma*, ktorá prináša ďalší nový významový rozmer - je vďakyvzdaním ľuďom a veciam básnikovho rodného kraja; v zátvorkách sa tu zjavujú aj subjektívne znepokojivé verše, ale tlmí ich prevládajúce gesto pokory pred prúdom života a zákonmi bytia.

Neskoršie autor v básňach z roku 1913 - v *Histórii, Pribinovi a Svätoplukovi* s prevládajúcou elegickou tóninou rozšíril túto tému svojej poézie o evokáciu postáv z našich veľkomoravských dejín s cieľom prebudiť nimi neslobodný, zdeptaný národ. Po tomto dátume svoju lyrickú tvorbu autor obohatil už iba o niekoľko básní.

So symbolizmom, ktorého variant Kraskova lyrika predstavuje, sa autor stretol už na štúdiach v Sedmohradsku, ale najmä na štúdiach a pôsobiskách v Čechách. V českom prostredí sa s ním zoznamoval prostredníctvom českých prekladov, českej literárnej kritiky (F. X. Šalda) a českej poézie, ale aj prostredníctvom nemeckých prekladov (Maurice Maeterlinck) i nemeckej tvorby (dve state Richarda Dehmela, nemeckého symbolistického básnika, dokonca preložil do slovenčiny). Z francúzskych symbolistov má najbližšie k Paulovi Verlainovi, najmä princípom hudobnosti, obchádzania "krasomluvy" a chápaním poézie ako výrazu duše a srdca (porov. Felix, 1978); v Kraskovej lyrike však hrá väčšiu úlohu intelekt. Vo vzťahu k českej poézii vykazuje Kraskova lyrika literárne podobnosti predovšetkým s tvorbou básnikov dvoch generácií: generácie 90. rokov, vrátane jej vetvy označovanej ako dekadentná (Antonín Sova, Otokar Březina; Karel Hlaváček) a generácie vstupujúcej do literatúry na prelome storočí (najmä Karel Toman). Súčasne korešponduje s básnickým dielom Petra Bezruča, ktorý ako svojský básnický zjav stojí medzi týmito generáciami, hoci s jednou i druhou má styčné body. Komparatívne skúmanie poézie Ivana Krasku vedie k poznaniu viacsmerosti podnetov. Zvyčajne sa nedajú ohraničiť jednou literatúrou a jedným básnikom, hoci isté dominanty sa tu črtajú. Isté podobnosti možno nájsť aj medzi Kraskom a ruským romantikom Michailom Jurievičom Lermontovom. Osobitnú kapitolu tvorí Kraskov blízky vzťah k rumunskej poézii, najmä k Mihaiovi Eminescovi (autorove preklady z tvorby tohto básnika vyšli knižne roku 1956 pod názvom *Tiene na obraze času* a spolu s prekladmi novších rumunských básnikov v *Súbornom diele Ivana Krasku*, 2 roku 1993).

Parnasistický priamy vzťah ku skutočnosti, úsilie o jej opis a čo najkomplexnejšie pomenovanie vystriedal u Krasku náznak, ktorý možno sledovať na obraznej, zvukovej a interpunkčnej rovine (tri bodky, pomlčky). Významným postupom je uňho symbolizácia. V prvej zbierke dominuje "významová oscilácia medzi kontextom prírody a psychična", vyúsťujúca najmä do symbolizácie psychického v prírodnom obraze. V druhej, štylizovanejšej zbierke sa výraznejšie dostáva k slovu fantazijný symbolický kontext bez paralelne rozvíjaného skutočnostného korelátu (porov. Šmatlák, 1976, s. 160-166 a 177-188). Popri významovo nejednoznačných, viacvýznamových, náznakových symboloch pracuje Krasko aj s významovo jednoznačnejšou a ustálenejšou, ale i tradičnejšou alegóriou.

Pre Kraskovu lyriku je príznačný spevný, eufonický verš, s ktorým prišiel Janko Jesenský, ale najmä u Krasku nadobudol symbolistický charakter. Variantnosť rovnakých alebo podobných obrazov má pendant v opakovaní výrazu (veršov, slov, významov, rytmických a intonačných schém, tých istých rýmov, v eufonickej výstavbe),

ktoré sa stáva konštrukčným činiteľom básne, prispieva k zahmlievaniu znakovosti slova, k tlmeniu "vecnosti", k uplatneniu konotovaných významov, k sugerovaniu nálady. Krasko v novej významovej funkcii využil daktylotrochejské, resp. daktylské veršové rozmiery. S jeho zbierkou *Verše* a niektorými časopisecky uverejnenými básňami sú spojené začiatku slovenského voľného verša. U Krasku sa začína rozpad homogénosti pravidelnej sylabotonickej básne, charakterizovaný narušením princípov rovnoslabičnosti a jednotného usporiadania prízvukných a neprízvukných slabík veršov. Proces oslobodzovania poézie z pút pravidelnej viazanej básne vyvrcholil v autorových básňach v próze (najmä *Noc* a *Ja*). Zo žánrového hľadiska jeho lyriku charakterizuje najmä piesňovosť, baladickosť a žalmickosť (modlitebnosť). Básnik realizoval nový typ lyrickej, komornej balady, resp. baladickosti, v ktorom sa k slovu dostáva subjektívna problematika jednotlivca. Lyrickým žánrom a formám je uňho nadradená poetika, čo platí aj pre jeho sonety.

V Kraskovej poézii sa stretávame s prvkami časovo a priestorovo rôznorodých náboženstiev, pričom základ tvorí cirkevne neohraničená kresťanská paradigma. Nachádzame tu prvky predkresťanské i nekresťanské (indická náboženská filozofia). Záujem o rozličné náboženstvá u tohto autora súvisí s jeho viacerými miestami pobytu, ktoré boli aj dotykmi s inými konfesiami, a s dobovými ideovými, kultúrnymi a literárnymi trendmi.

Ivan Krasko je aj autorom pozoruhodných próz, ktoré majú svojím psychologizmom, problematikou a typom hrdinu blízko k jeho lyrike a postrealistickým, novoromantickým charakterom tvoria významnú súčasť prózy Slovenskej moderny. Je to novela *Naši* (Slovenský obzor, 1907), najnovšie uvádzaná pod názvom *Rozchod*. Je obrazom prostredia pražského vysokoškolského spolku Detvan a príbehom jedného ľúbostného vzťahu, ktorý sa nenaplní, hoci partneri po ničom inom tak netúžia. Ďalej sú to *Sentimentálne príhody 1 a 2* (Dennica, 1908), neskôr nazvané *Svadba a Almužna*, prózy s oslabenou sujetovosťou, ktoré majú ráz sond do citového a vôbec psychického sveta nerozhodného človeka. Kraskove prózy charakterizuje zložitosť citových reakcií, miešanie emócií, niekedy dokonca protikladných a paradoxných, "nevyspytateľnosť ľudského konania" (Gáfrík, 1993, s. 21). Prvé tri novely Krasko uverejnil pod menom Bohdana J. Potokinova. Moment záhadnosti nachádzame aj v autorovej neskoršej, nemenej významnej novele *List mŕtvemu* (Slovenské pohľady, 1911), kde nadobúda rozmer fantastickosti.

Krasko sa však presadil predovšetkým ako básnik. Jeho dva lyrické "zošitky", ako nazýval svoje básnické zbierky, spolu s veľkým počtom básní do nich nezarađených, predstavujú podstatnú hodnotu slovenskej poézie 20. storočia, slovenskej poézie vôbec a významnú položku európskeho básnického symbolizmu.

Kraskovo básnické dielo sa na Slovensku stalo samým kritériom poézie. Ohláša sa a regeneruje aj v tvorbe nasledujúcich generácií, pričom tento proces trvá dodnes. Básnik priťahuje moderným zobrazením ľudskej psychiky, vnútorného sveta ľudského jednotlivca, interpersonálnych vzťahov, ich záhad, tajomstva ľudskej existencie a bytia vôbec, svojím videním národného bytia, spoločnosti, protimeštiackosťou, obnaženou hĺbkovou problémovosťou, nepokojnou analytickosťou i vedomím ľudských záväzkov.

Literatúra

GÁFRIK, M.: Krasko. In: Poézia Slovenskej moderny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 132-202.

GÁFRIK, M.: Próza Slovenskej moderny. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1993.

LITTERARIA. XX.-XXI. Ivan Krasko. 1876-1976. (Štúdie a eseje M. Rúfusa, St. Šmatláka, M. Tomčíka, J. Brezinu, F. Mika, J. Števčeka, V. Turčányho, N. Krausovej, C. Barboricu, M. Pišúta, Z. Berana, V. Mikulu, J. Švantnera, Z. Kasáča, J. Felixa, J. Kolbuszewského, K. Rosenbauma, Z. Niedzielu, S. Šerlaimovej, L. Sziklaya, F. Buriánka, J. Janáčkovej, J. Zambora, V. Forsta, E. Panovovej, J. Košku, Z. Klátika, V. Dubcovej a M. Jähnichena.) Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1978.

SÚBORNÉ DIELO IVANA KRASKU. Zväzok prvý. (Poézia.) Na vydanie pripravil a komentár napísal Michal Gáfrik. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966.

SÚBORNÉ DIELO IVANA KRASKU. Zväzok druhý. (Básnické preklady, lyrická próza, fejtóny, básne v próze, aforizmy, polemika, spoločenskovedné štúdie.) Na vydanie pripravil a komentár napísal Michal Gáfrik. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1993.

ŠMATLÁK, St.: Vývin a tvar Kraskovej lyriky. Bratislava, Tatran 1976.

ZAMBOR, J.: Ivan Krasko a poézia českej moderny.

Bratislava, Tatran 1981.

ZAMBOR, J.: Voľne o voľnom verši v slovenskej poézii. In: Voľný verš v slovenskej poézii. Zostavil J. Zambor. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1983, s. 181-195.

ZAMBOR, J.: K typológii poézie slovenskej moderny. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 39, 1992-1993, č. 3 (november), s. 97-102 a č. 4 (december), s. 145-149.

ZAMBOR, J.: Svet Kraskovej lyriky, Tri bodky a pomlčky v lyrike Ivana Krasku, In: J. Zambor: Báseň a ticho. O poézii slovenských, ruských a španielskych básnikov. Bratislava, Národné literárne centrum - Dom slovenskej literatúry 1997, s. 15-37.

Z dialektológie stredného Slovenska

Genéza a vývin stredoslovenských nárečí

Rudolf Krajčovič

V doterajšom skúmaní genézy západoslovenských, stredoslovenských a východoslovenských nárečí sa najčastejšie autochtónnosť pôvodu a následný kontinuálny vývin pripisoval makroareálu stredoslovenských nárečí. Zreteľné náznaky takého názoru na pôvod a vývin stredoslovenských nárečí pozorovať už na začiatku 19. stor. najmä v dielach P. J. Šafárika (1826). Podobne sa o strednej slovenčine zmienil aj mladý J. Kollár v úvode svojich Národných zpievaniek (1834, 1835). Napokon je známe, že tento názor na strednú slovenčinu bol jednou z motivácií pre štúrovcov pri rozhodovaní o výbere domácej kultúrnej reči pre spisovnú slovenčinu.

1. Pravda, takmer súčasne v rámci hypotéz, resp. teórií o pôvode slovenčiny vznikajú aj iné názory na genézu jej centrálnej oblasti. V zásade ich možno rozdeliť do štyroch skupín.

Prvú skupinu tvoria názory, podľa ktorých praslovanský (ďalej psl.) základ strednej slovenčiny sa neodlišoval od psl. Základu západnej a východnej slovenčiny, event. Bol totožný s psl. Základom češtiny. Už J. I. Bajza v obrane svojej slovenčiny proti bernolákovcom sa vyslovil, že slovenčina a čeština od „jedného otca (Čecha)“ sú. O podobný názor sa opierala aj mladšia generácia bernolákovcov, z nich najmä M. Hattala v presadzovaní etymologického či historického princípu v pravopise a čiastočne aj v morfológii (ide o zavedenie *ä*, *y*, *ý*, tvarov typu *ruce*, *noze*, nom. pl. mesta a iné). Na konkrétnu podobu tento názor dostal v medzivojnovom období, keď sa priamo v ústave ČSR proklamovala téza o jednotnom československom národe a českovenskom jazyku s dvomi variantami. Zdôvodniť túto tézu v týchto podmienkach sa usiloval Fr. Trávníček (1935). Podľa neho psl. základom celej slovenčiny čiže aj jej centrálnej oblasti bola „pračeskoslovenčine“, resp. „pračeština“ a nezápadoslovanské javy, ktoré sa kompaktne v makroareáli stredoslovenských nárečí vyskytujú, podľa neho nie sú psl. pôvodu, ale vznikli až niekedy po 12. stor. To je napr. začiatkové *ra-*, *la-* za psl. *or-*, *ol-*, pod cirkumflexom v prípadoch typu *ražeň*, *lakeť*, ktoré mali vzniknúť vplyvom iných slov na *ra-*, *la-*, ďalej je to *s* za psl. *ch'z* 2. palatalizácie v tvaroch typu *ženísi*, ktoré by bolo vzniklo podľa neho vplyvom treného *-ch-* v iných tvaroch a napokon *l* za psl. *dl*, *tl* v prípadoch typu *šilo*, *omelo*, ktoré malo vzniknúť neskoršou zmenou *dl*, *tl* na *ll* a to na *l*. Treba však dodať, že Fr. Trávníček začiatkom päťdesiatych rokov svoju teóriu odvolal (viac o tom R. Krajčovič, 1974).

Druhú skupinu tvoria teórie, podľa ktorých psl. základ strednej slovenčiny bol západoslovanský. Prípady s psl. začiatkovým *ra-*, *la-*, *l* za psl. *dl*, *tl* a s psl. *ch'z* 2. Palat., ktoré sú pre strednú slovenčinu charakteristické a ktoré majú paralely v jazykoch južnoslovanského pôvodu (preto boli nazvané „juhoslavizmami“) nie sú autochtónne, ale do psl. základu strednej slovenčiny prenikli expanziou od juhu ešte pred 10. stor., keď psl. základ slovenčiny susedil s územím psl. základu južnoslovanských jazykov (V. Vážný, 1934, J. Stanislav, 1967), prípadne sa tu ustálili kontaktom s prisídlencami z teritória južnoslovanského etnika najmä po 10. stor. (B. Varsík, 1984).

Do tretej skupiny patria teórie, podľa ktorých o vzniku tzv. juhoslavizmov, t.j. nezápadoslovanských javov v strednej slovenčine rozhodol kontakt prisídelných etník od severu spoza tatranských masívov známych ako Bieli Chorváti, ktorých psl. jazyk mal už niektoré črty južnoslovanských jazykov (takto Ľ. Novák, 1980) alebo kontaktom jazyka Slovanov prisídelných od severu do teritória medzi Dunajom a Tisou s psl. jazykom južnoslovanského pôvodu, odkiaľ nezápadoslovanské javy (tu sa počíta okrem *ra-*, *la-*, *l* za psl. *dl*, *tl* a *s* za psl. *ch'* aj s tvarom 3. os. pl. *sa* a koncovkou *-mo* známou na juhu strednej slovenčiny) sa sídlíštným posunom dostali na sever a tu sa ustálili (E. Pauliny, 1963).

Napokon osobitné miesto patrí teórií, podľa ktorej psl. základ strednej slovenčiny tvoril severný výbežok psl. základu južnoslovanských jazykov čiže bol to pôvodom psl. základ južnoslovanský. Západoslovanský charakter získal až neskôr najmä vplyvom čaštiny. Pôvodcom tejto teórie bol S. Cambel (1902). Charakteristické pre túto teóriu je, že sa v prospech nej argumentuje okrem niektorých javov psl. pôvodu (napr. *šilo*, *rázputie*) aj javmi, ktoré vznikli po 10. stor. (napr. koncovkou *-m* v 1. Os. sg., jedným tvrdým *r* a pod.).

Kritikou týchto starších hypotéz či teórií sme sa podrobne zaoberali v starších i novších publikáciach i štúdiach. V zásade ich možno zhrnúť nasledovne. Nezápadoslovanské psl. javy v strednej slovenčine majú paralely v južnoslovanských jazykoch, ale niektoré aj v jazykoch východoslovanských, preto termín „juhoslavizmy“ nie je presný. Nezápadoslovanské psl. javy sa v makroareáli stredoslovenských nárečí vyskytujú i dnes väčšinou na kompaktnom území, ba v niektorých prípadoch toto územie presahujú, preto nemôžu byť javy náhodné, ktoré by sem jednotlivo prenikli expanziou z juhu alebo pričinením novších prisídlencov z juhu. Nezápadoslovanské psl. javy v strednej slovenčine sú výsledkom realizácie princípu otvorenosti psl. slabiky, event. Jej mäkkostného synharmonizmu (napr. začiatočné *ra-*, *la-* vzniklo metatézou z psl. zatvorenej slabiky *or-t-*, *ol-t-*, *s'* z psl. *ch'* 2. palatalizáciou atď.), z čoho vyplýva, že sú to javy, ktoré svojím vznikom patria do obdobia vývinu praslovenčiny v Karpatskej kotline od 5. do 9. stor. Viaceré z nich sú doložené v starej slovenskej toponymii (napr. *Celsan* 1113, *Scelsan* 1245, t.j. *Selčany* od *selc*, *Razdel* 1293, vrch *Razdel* pri Skýcove a iné), preto nemôžu to byť javy z obdobia po 12. stor. Najdôležitejšie je však zistenie, že psl. nezápadoslovanských javov v strednej slovenčine je viac ako sa doteraz uvádza a že popri staršej vrstve z 5.-7. stor. je tu aj vrstva javov

mladších z 8.- 9. stor., pričom obidve vrstvy nielen časove ale aj motiváciou i vývinovými tendenciami na seba nadväzujú.

2. Podat' ucelenejšiu teóriu psl. genézy stredoslovenských nárečí predpokladá identifikáciu uvedených psl. javov, ktoré tvoria tieto vrstvy .

Medzi staršie psl. nezápadoslovanské javy v stredoslovenských nárečiach patria výsledky zmien psl. *or-t-*, *ol-t-* pod cirkumflexom na *ra-t-*, *la-t* typu *ražeň*, *lakeť* (*-t-* prezentuje akúkoľvek spoluhlásku), *l* z psl. *dl*, *tl* v substantívach typu *šilo*, *omelo* (zo *sadlo*, *ometlo*), *s'* z psl. *ch'* z 2. palatalizácie v tvaroch typu *žeňisi*, hist. *vršiech* (dnes *vrchoch*), iste tvar 3. os. pl. *sa* od byť (*to sa moje d'eti*), ktoré predpokladá psl. *setb* a koncovka *-mo* v 1.os. pl. (typu *robímo*). Medzi mladšie psl. javy v stredoslovenských nárečiach patrí začiatkové *i-* za psl. *jb-* (porov. napr. *ihla* s čes. *jehla*), ďalej vznik psl. slabík so sonorami *r*, *l* (porov. *krv*, *slz* z psl. *krvb*, *slzb* s čes. *krev*, *slez* z psl. *krvrb*, *slzbz*, rozdielne psl. prozodické vlastnosti v krátkych slabikách v prípadoch typu *vrana*, *slama*, *žaba* proti *vrána*, *sláma*, *žába* (napr. v češtine), prípadne rozdielneprehodnocovanie staršieho psl. prízvuku, podobne prítomnosť dlhej slabiky v tvaroch typu *mestá* (v čes. *města*), dlhá spojovacia morféma v slovesnej paradigme typu *ved'ieš*, *ved'ie* (proti *vedeš*, *vede* napr. v západnej slovenčine).

K týmto psl. nezápadoslovanským zvláštnostiam sa v strednej slovenčine radia aj nezápadoslovanské výsledky zmien z 10. stor. Predovšetkým je to vokalizácia tvrdého *jeru b* na *o* (*piatok*, *von*), v niektorých prípadoch na *a* (*mach*, *dážď*), ďalej oneskorená kontrakcia s niektorými nezápadoslovanskými výsledkami (napr. tvar nom. a akuz. adj. *dobruo*, inštr. sg. fem. *ženou*, hist. *ul'iceu*, dnes *ul'icou* proti *dobré*, *ze ženú*, resp. *ze ženu* v iných nárečiach). Napokon sem patrí v rámci prehodnocovania psl. prozodických vlastností vytváranie predpokladov na vznik pre strednú slovenčinu charakteristického tzv. rytmického zákona, t.j. výskyt iba krátkej slabiky po slabike dlhej (napr. *kráča* proti *robia* a pod.).

Z toho, čo sme uviedli, je nesporné, že psl. nezápadoslovanské javy v stredoslovenských nárečiach vznikali postupne na tom istom území, kde sa nachádzajú dnes, prípadne v staršom štádiu na juhu tohoto územia, a že sú výsledkami vývinových zákonitostí psl. jazyka staroslovanského etnika, ktoré toto územie postupne po 5. stor. osídľovalo. Reálny je predpoklad, že toto etnikum si vo svojom jazyku tendencie ku vzniku aspoň starších psl. nezápadoslovanských javov prinieslo už zo zakarpatskej pravlasti.

Odpoveď na otázku, ako si túto zvláštnosť vývinu psl. základu stredoslovenských nárečí vysvetliť, dávajú novšie archeologické výskumy. Podľa nich územie Slovenska bolo starými Slovanmi od 5. stor. osídľované v zásade v troch smeroch. Jeho západná a východná časť v dvoch smeroch zo severu, t.j. z psl. zakarpatskej jazykovej bázy západoslovanskej, jeho južná centrálna časť z psl. zakarpatskej jazykovej bázy juhovýchodnej, z ktorej po rozsídlení sa vyvinuli východoslovanské jazyky a na juhu Karpatskej kotliny jazyky južnoslovanské (k osídľovaniu B Chropovský, 1970, T. Štefanovičová, 1989). Táto skutočnosť vysvetľuje, prečo sa v makroareáli stredoslovenských nárečí koncentrovane vyskytujú staršie i novšie psl. nezápadoslovanské javy (typu *ražeň, lakeť, šilc, žeňisi, ihla, vrana, slama, vedieš, o* za tvrdý *jer* atď.) na rozdiel od makroareálov západoslovenských a východoslovenských nárečí s výskytom psl. javov západoslovanského pôvodu (typu *rozen, loket, príp. lokec, šidlo* popri *šilc, Češi, vedeš, e* za tvrdý *jer* atď.).

Pre úplnosť treba dodať, že výskyt niektorých nezápadoslovanských psl. javov presahuje územie stredoslovenských nárečí. Napríklad znenie *ihla* sa vyskytuje na celom území slovenčiny okrem areálu záhorských nárečí medzi Malými Karpatmi a riekou Moravou, kde je *jehua*. Aj prípady typu *vrana, slama*, nom. a akuz. pl. mestá presahujú riekou Váh smerom na západ. Keďže ide o psl. javy z 8.-9. stor. čiže z obdobia intenzívnej mocenskej integrácie, veľmi mimo oblasti psl. základu stredoslovenských nárečí motivovali tieto mocenské integračné procesy, ktorých výsledkom, ako je známe, bolo Pribinovo nitrianske kniežatstvo a následne Veľká Morava. Pravda, kontakty staroslovanského etnika centrálnej oblasti Slovenska najmä po jeho posune na sever s psl. etnikom západoslovanského pôvodu spôsobili, že celá oblasť psl. základu slovenčiny vrátane jej psl. centrálnej oblasti sa začala integrovať aj charakteristickými psl. javmi západoslovanskými. Takými sú napr. striednice *dz, c* za psl. *dj, tj* (napr. v slovách *medza, svieca* a pod.), ďalej zachovanie *kv-, gv-* na začiatku slov (dnes je *kvet, hviezda* napr. proti *cvet, zvezda* v ruštine, srbčine a pod.), neprítomnosť epentetického *l'* (porov. sloven. *zem*, v nár. aj *zema* so *zempl'a* v ruštine, srbčine), z morfológie spomeňme celoslovenskú koncovku *-e* z psl. *-ě* v mäkkých paradigmách.

3. Pre vývin stredoslovenských nárečí po 10. stor., t.j. už v rámci autochtónneho a kontinuálneho vývinu slovenčiny je charakteristické, že aj v tejto etape v nich vznikali niektoré zvláštnosti, pravda, popri javoch integračných.

V krátkom vokalizme sa v strednej slovenčine zachovala striednica *ä* za psl. *ę* po perniciach (napr. *päta, pamäť, d'eväť*, ale *ťahať, prisaha* a pod.) okrem dolnooravského a časti gemerského areálu, kde je pôvodný otvorený vokál *ä* zachovaný po pôvodne mäkkých spoluhláskach (*päta, pamäť*, ale *čas, ulica* a pod.). No psl. *ě* tu splynulo s *e* ako v západnej a východnej slovenčine (je tu *pena, veno, na dube*). Podobne tu splynulo krátke *y* s *i* (je tu *ribi, ženi*) okrem častí južného regiónu, kde *y* splynulo s *e* (tu je *rebe, žene* atď.). Po týchto zmenách sa po 14. stor. v strednej slovenčine ustálil symetrický systém *a - ä, o - e, u - i*, ktorý je tu dodnes.

Pre vývin dlhého vokalizmu bola charakteristická diftongizácia okrem spĺývania dlhého *ě, s, é* a *ý, s, í*. Diftongizácia prebiehala v 13. stor., no jej realizácia ani výsledky naboli rovnaké. V severozápadnej časti strednej slovenčiny sa uskutočnila diftongizácia dlhých vokálov *é - é* v prospech diftongov *uo - ie* napr. *viera, kuoň*, neskôr sa diftongizovalo staršie otvorené *ä* na *ia* vo všetkých pozíciach (je tu *piatok, robia*, ale aj *siahať, vid'ia* a pod.) okrem dolnooravského a gemerského areálu, kde sa pôvodné *ä* zachovalo (tu je *pätok, robä, vid'ä* atď.). Po týchto zmenách v severozápadnom regióne sa ustálil systém *ia: uo - ie*, ku ktorému po 15. stor. pribudol v niektorých enklávach diftong *iu* zrejme analógiou v rámci paradigiem (porov. *znameňia, znameňiu*). V juhovýchodnom regióne priebeh diftongizácie nebol jednotný. Napríklad na brehoch Ipľa z pôvodného *ä* a *ý* vznikol klesavý diftong *ei* (je tu *peitok, beivat'*) zrejme splynutím *äi* s nemäkčiacim *ei* (z pôvodného *ý*), pričom pôvodné *ó - é* sa tu nediftongizovalo. V časti gemerských nárečí, kde sa pôvodné a zachované diftongy *uo - ie* zmenilo na *ua - ia* (je tu napr. *viara, kuaň*).

Pre vývin konsonantizmu strednej slovenčiny po 10. stor. je charakteristická zmena *g* na *h* so zachovaním skupiny *zg* (porov. *hora, noha*, ale *rázga*).

Zmena sa uskutočnila v 12. stor. ako na celom území slovenčiny. Po nej sa tu ustálil symetrický systém velár *k - g, ch - h*. Zvláštnosťou je rozpad mäkkostnej konsonantickej korelácie, z ktorej sa zachovali len výrazné mäkkostné páry *d- d', t - t', n - ň, l - l'*, ktoré však v banských oblastiach a v okolí miest zanikli alebo sa mäkké spoluhlásky zachovali len niektorých pozíciach. V juhovýchodnom regióne, kde sa pôvodná mäkkostná konsonantická

korelácia zachovala do 14., resp. 15. stor. vznikli mäkkostné páry velár *k:k'*, *g:g'*, *ch:ch'*. Svedčí o tom zmena *y*, *ý* na *i*, *í* po velároch a na *e*, *ei* po iných spoluhláskach (porov. *kislei*, *vel'ki*, ale *rebe*, *dobrei*), prípadne výskyt koncoviek mäkkých paradigiem v paradigmách substantív na *-ka*, *-ha* (z *-ga*), *-cha*, resp. na *-k*, *-h* (z *-g*), *-ch* (tu je napr. *ruka*, *rukr*, *ruki* ako *ul'ica*, *ul'ice*, *ul'ici*, nom. a akuz. *vrche* a pod.). Napokon charakteristické sú aj symetrické systémy sykaviek, a to tak trených *z - ž*, *s - š* ako aj razených *dz - dž*, *c - č*. Výraznejšiu zmenu sykavky zaznamenali v časti gemerského areálu po zmene *d'* na *dž* a *t'* na *č* (napr. v prípadoch *džedžina*, *čicho*) najmä však zmenou *č* na *š*, resp. na *š'* (je tu napr. *vešar*, *šua* z *čuo*, a *to čó* a pod.)

Niekoľko zmien vzniklo aj v stavbe morfém najmä na ich rozhraní alebo na konci. Patrí sem zjednodušovanie spoluhláskových skupín (typu *mäki*, *suaca*, *väčši* z pôvod. *mäkký*, *sudca*, *vätši*), zachovanie bilabiálneho *v* (v znení *u*) v asimilačných pozíciách (napr. *speu*, *sliuka*), odstraňovanie skupín sonora a konsonant na začiatku, príp. konsonant a sonora na konci (napr. *hrdza*, resp. *ridza*, *ortuť* za staršie *rdza*, *rtuť*, príp. *vietor*, *misel'* za staršie *véter*, *mysl'* a pod.). Sem patrí aj analogické vyrovnávanie základných morfém v paradigmách v tvaroch typu *ruk-e*, *noh-e* za staršie *ruc-e*, *noz-e*.

Vývin paradigiem substantív v strednej slovenčine značne ovplyvnilo prehodnotenie gramatických kategórií *životnosť*: *neživotnosť* na gramatické kategórie *mužská osoba* : *nie mužská osoba* v množnom čísle. Takto vznikli tvary nom. a akuz. typu *zajace*, *hadi* (s tvrdým *-d-*) za staršie *zajaci*, *had'i* a pod. Z iných zvláštností možno uviesť zánik tvarov vokativu, tvarov duálu, ďalej analógie vnútri paradigiem (dnes nom. a akuz. sg. je *chlapa* : *chlapa* za staršie *chlapa* : *chlap*) i medzi paradigmami (za staršie *ul'iceu* je dnes *ul'icou* podľa *ženou*) a zachovávanie rozdielov medzi tvrdými a mäkkými paradigmami (napr. *ženám* : *ul'iciam*, *ul'icām* atď.) V adjektívnom skloňovaní na seba upozorňuje nejednotnosť koncovkových morfém (napr. popri *dobrieho* je aj *dobrího*, *dobreho*, ba aj *dobrého* atď.) a tvary utvorené aglutináciou (typu *ocovho*, *ocovmu*). Podobné procesy prebiehali aj vo vývine paradigiem zámen a čísloviek. Aglutináciou vznikali napr. tvary *môjho*, *môjmu*, *mojich* (t.j. *môj-ho*, *moj-ich*), *piatich*, *piatim* (z *piati-ch*, *piat-m*). Analógiou staršie tvary *t'em*, *t'ech* nahradili tvary *tích*, *tím* podľa *dobrích*, *dobрім*, podobne vznikli tvary *dvoch*, *troch*, *štiroch*, miestami *dvúch*, *dvúm*, resp. *trich*, *trim* (z *tri-ch*, *tri-m*). V slovesných paradigmách aglutináciou vznikli tvary rozkazovacieho spôsobu typu *rob*, *rob'te*, *padňi*, *padňite* (na juhu

aj *robiť*). Na seba upozorňuje tvar 3. os. pl. *sa* (z psl. *setb* rozšírený takmer na celom území strednej slovenčiny (napr. *to sa moje koňe* namiesto *to sú moje koňe*) a len v enklávach ho nahrádzajú tvary *jesa*, *jesú*. Inak slovesné tvary sa v strednej slovenčine v zásade vyvíjali ako v ostatných nárečiach okrem okrajových areálov na krajnom východe a za Malými Karpatmi. Zovšeobecnila sa koncovka *-m* v 1. os. sg. (napr. *beriem* za staršie *beru*), zaniklo *-t* v 3. os. sg. i pl. (je *ňesú* za staršie *ňesút*), z psl. zdedených paradigiem zanikol duál, aorist, imperfektum i pluskvaperfektum, ustálil sa iba perfektum s modifikovanými tvarmi v 3. os. sg. i pl. (je tu *robil*, *robili* za staršie *robil je*, resp. *robil jest*, *robili sú* alebo *robili jesú*), pričom sa v štylisticky ladených prehovoroch vyskytne nový pluskvaperfektum typu *bol som robil*. Výrazný diferenčný charakter má výskyt koncoviek *-me* : *-mo* v 1. os. pl. Koncovka *-me* sa ustálila v severozápadnom regióne, koncovka *-mo* v časti juhovýchodného regiónu.

Na záver chceme upozorniť, že sú aj iné javy, ktoré stredoslovenské nárečia integrujú či diferencujú najmä v syntaxi a lexike. Tie, na ktoré sme z vývinového hľadiska poukázali i javy ďalšie, majú svoje izoglosné oblasti. No ich identifikácia patrí do synchrónneho opisu.

Literatúra:

- BAJZA, J. I.: Príkladi ze swatého Písma starího a nowího Zákona. W Trnawe 1820.
- CZAMBEL, S.: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. Turčiansky Sv. Martin 1906.
- HATTALA, M. : Mluvnica jazyka slovenského. Budapešť 1864. - krátka mluvnica slovenská. Bratislava 1852 (bez cit. Autora).
- KOLLÁR, J.: Národné zpievanky I-II. Budín 1834-1835.
- KRAJČOVIČ, R.: Slovenčina a slovanské jazyky. Praslovanská genéza slovenčiny. Bratislava 1974.
- NOVÁK, L.: K najstarším dejinám slovenského jazyka. Bratislava 1980.
- PAULINY, E.: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava 1963.
- STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka I. 3. vyd. Bratislava 1967.
- ŠAFÁRIK, P. J.: Geschichte der slowakischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten. Budin 1826.
- TRÁVNÍČEK, Fr.: Historická mluvnice československá. Praha 1935.

- VARSÍK, B.: Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku. Bratislava 1984.
- VÁŽNY, V.: Nárečí slovenská. Československá vlastiveda III. Jazyk. Praha 1934, s. 219-310.

Oravské a liptovské nárečie

Anton Habovštiak

Pri charakteristike slovenských nárečí sa uvádza, že do skupiny stredoslovenských nárečí patrí jazyk obyvateľov žijúcich na Orave, v Liptove, Turci, na hornej Nitre a okolí Zvolene, v Tekove, Honte, Novohrade a v Gemeri. Medzi nárečiami týchto regiónov je viac i menej výrazná nárečová diferenciácia, ktorá súvisela s historickým vývinom jednotlivých oblastí.

V rámci tohoto stredoslovenského areálu sú si navzájom najbližšie oravské a liptovské nárečia aj napriek tomu, že vnútri týchto niekdajších stolíc sú aj veľmi výrazné rozdiely. Úzky vzťah stolíc má svoje historické korene, ktoré siahajú hlboko do ich minulosti. Orava a Liptov spolu s Turcom a Zvolenom boli už v 13. storočí súčasťou tzv. Zvolenskej veľkožupy ("praedium regale de Zolum"), ktorá sa niekedy v 14. storočí začala deliť na menšie administratívne celky.

Z jazykového aspektu Oravu a Liptov charakterizujú výrazné stredoslovenské znaky, z ktorých sa najčastejšie uvádzajú najmä tieto osobitosti:

1. Znenia *rat-*, *lat-* za prsl. *ort-*, *olt-* v slovách ako *ražeň*, *rásporok*, *rástoka ráscest'ia*, /l/ *laňi*, *lakeť*;
2. Stredoslovenský striednic za jerové hlásky *_*, *b* v slovách ako *piatok*, *kúsok*, *von voz*, *orol*, *ocot*, *popol*. Na niektorých miestach oravskej doliny i v Liptove je doložená aj striednica a v striednica a v slovách ako *mach*, *daska*, *dážď*, *cesnak*, a tak isto aj vkladné *-á-* v gen. pl. podst. mien ženského a stredného rodu v prípadoch ako *stovák*, *perál*, *humán*, *do vedár*;
3. Výslovnosť dvojhlások *ie* a *uo /ô/* v stredoslovenskom rozsahu v slovách *chlieb*, *lieska*, *viem*, *d'ieťa*, *veňiec*, *kuol*, *stuol*, *na puojd*, *puojďem*;
4. Mäkká výslovnosť spoluhlások *d'*, *t'*, *ň*, *l'*. Ako inde na strednom Slovensku aj na Orave a v Liptove sa hovorí *d'ed'ina*, *d'eti*, *d'ateľ*, *l'eto*, *l'ipa*, *postel'*;
5. Výslovnosť obojperného *u* namiesto labiodentálneho *v* v pozíciách na konci slabiky vnútri a na konci slov, napr. *prauda*, *kriuda*, *stouka*, *ch'l'ieu*, *šest' kráu*. Pre tieto nárečia je príznačná aj výslovnosť *u* za *l* v tzv. 1-ovom príchasti sloviess mužského rodu, t. j. znenie *volau*, *dau*, *kričau*, *robiu*, *kosiu* a pod.;
6. Podstatné mená stredného rodu na *-ia* (dolnoor. *ä*) ako *paseňa*, *vareňa*, *ňemá svedomia*;
7. Tvary 1. pádu jednotného čísla na *-uo/-o* pri prídavných menách, zámenách a číslovkách v prípadoch ako *peknuo d'ieuča*, *dobruo prasa*, *takuo jahňa*, *prvuo l'eto*, *ostatnuo slovo*.

Pre oravské a liptovské nárečia sú príznačné aj viaceré znaky, ktoré sa vyskytujú iba v severnej časti stredoslovenských nárečí, t.j. okrem Oravy a Liptova sú známe aj v Turci. Takými sú tvary prídavných mien, zámen a čísloviek 2. a 3. pádu mask. a neut., napr. v prípadoch do dobrieho domu, od novieho roku, bez Božieho požehnaňa. Pre južnú časť stredoslovenských nárečí sú charakteristické tvary na *-iho*, *-iho/-ímu*, *-ímu* typu *pekního*, *pekního*, (*peknímu*, *peknímu*, v Turci však *pekného*, *peknému* ap.).

Na tejto oblasti sú rozšírené aj znenia na *-ček* ako *chlapček*, *venček*, *sinček*, *stolček*, v južnostredoslovenských nárečiach sa používajú dôsledne tvary na *-čok* ako *chlapčok*, *venčok* atď. V tejto severnej skupine stredoslovenských nárečí je v gen. sg. podst. mien žen. rodu mäkkých vzorov prípona *-e*, napr. z *ul'ice*, *bez dlaňe*, v južnej skupine je však *-i*, napr. *piu z daňi*, *id'e z ul'ici*. V dat. , lok. sg. a nom. a ak. pl. majú v severnej časti podst. mená s kmeňom na *k*, *h*, *ch* tvary ako *bol'i ho na nohe*, *drží to v ruke*, *má dve dve ruki i nohi*. V južnostredoslovenských nárečiach sa však hovorí: *bolí ho na nohi*, *id'e gu macochi*; *má dve ruke*, *obe nohe*. Sú to nárečia typu *haluške na miski*.

Oravské i liptovské nárečia charakterizujú aj viaceré lexikálne osobitosti, ktoré sú rozšírené iba na stredoslovenskom území, t.j. slová odlišné vo vzťahu k západoslovenským a východoslovenským nárečiam. Medzi takéto lexikálne osobitosti patria napr. slová ako *tuňa* (zsl. a vsl. *tieň*), *starí otec* a *stará mat'* (zsl. a vsl. *d'edo*, *bapka*), *píliť* (zsl. a vsl. *rezať*) , *kečka* (*káčka*, zsl. *ščica*, vsl. *čuba*, *čubrina*), *oblički* (zsl. *ladvini*, *ladveňice*, vsl. *pokrutki*), *skala* (zsl. s vsl. *kameň*), *tekvica* (zsl. a vsl. *diňa*), *krucat'*, *vikrúcat'* (zsl. a vsl. *žmíkat'*), *krútnava* (zsl. a vsl. *vír*), iba (zsl. a vsl. *len*, na Záhorí *enem*), *naopak* (zsl. a vsl. *narub*).

Niektoré z lexikálnych zvláštností sú príznačné len pre spomenutú severnú časť stredoslovenských nárečí, ako napr. aj slovo švápka známe na Orave a v Liptove. V oboch regiónoch sa používa aj slovo drobi vo význame „črevá“ alebo názov *perašin* vo význame „*petržen*“. Iba na Orave, v Liptove a časti Turca sa udomácnil názov *odmlead* vo význame „*droždie*, *kvasnice*“ a iba v Liptove (i v severnej časti Spiša) je známe slovo *trojka* ako názov d'ateliny.

Rozdelenie oravských a liptovských nárečí

Pod oravskými nárečiami rozumieme jazyk obyvateľov žijúcich v údolí rieky Oravy a jej prítokov Bielej a Čiernej Oravy, Hruštinky a Oravice. Do skupiny oravských nárečí zaraďujeme aj jazyk obyvateľstva tých obcí, ktoré rozhodnutím veľvyslancov na mierovej konferencii v Paríži dňa 28. júla 1920 boli pripojení k Poľsku. Tieto obce boli do spomenutého roku vždy súčasťou Oravskej stolice a uvedeným rozhodnutím boli porušené staré prirodzené hranice ako ich utvorili dejiny.

Z jazykového hľadiska Orava nepredstavuje jednotný celok; medzi jednotlivými nárečiami sa vyskytujú isté rozdiely.

Oravské nárečia sa rozpadajú najmä na dve základné skupiny, a to na

1. nárečia stredoslovenské a
2. goralské.

Zo stredoslovenskej skupiny sa zreteľnejšie vydeľujú najmä nárečia na hornej Orave, a to preto, že sa v nich vyskytujú podaktoré odchýlky od stredoslovenského nárečia. Ide o obce na okolí Námestova, ktoré hodnotíme ako okrajové stredoslovenské nárečia.

Stredoslovenské nárečia na Orave rozdeľujeme na tri väčšie skupiny, a to na

1. dolnooravské,
2. stredooravské a
3. hornooravské.

Ale aj vnútri týchto celkov sú väčšie i menšie rozdiely. Goralské nárečia v pohraničnej oblasti utvárajú súvislú skupinu, ale aj tie možno ďalej členiť, a to na beskydské a zatatranské nárečia.

Liptovské nárečia sú rozšírené v doline Váhu a jeho prítokov. Na severe ich ohraničujú Vysoké Tatry, na juhu ich oddeľujú od skupiny južnostredoslovenských nárečí Nízke Tatry.

Nárečia niekdajšej Liptovskej stolice sú pomerne jednotné a jednotnejšie ako napr. v susednej Oravskej stolici. Podľa J. Stanislava ich možno deliť na

1. západoliptovské (obce na okolí Ružomberka),
2. stredoliptovské so skupinou západnou a východnou, ku ktorej patrí aj tzv. zvolenský ostrov a
3. prechodné nárečia východoslovensko-stredoslovenské v najvýchodnejšej časti Liptova. (porov. Stanislav 1932, s. 31).

Goralské nárečia v Liptove sa vyskytujú iba v niekoľkých obciach, ktoré vzájomne nesúvisia (obce Veľké a Malé Borové, Liptovská Teplička a Liptovská Lúžna).

Niektoré osobitosti oravských nárečí

Výrazným znakom dolnooravských obcí i niekoľkých obcí na strednej Orave je výslovnosť hlások ä, ǣ za praslovanské nosové ę v krátkych i dlhých slabikách, t.j. výslovnosť ako *holúbä, päta, väzi, jačmeň, hládať, často, ľáški, prísäha, träsiam sä, robä, päti, pamätka, väzať, čäska, vzäť* a i. V týchto dolnooravských obciach je frekvencia hlások ä, ǣ pomerne veľká, lebo tieto hlásky sa vyskytujú nie len v postaveniach za prsl. nosové ę, ale aj za každé a v pozíciach po mäkkých alebo pôvodne mäkkých spoluhláskach, napr. v prípadoch

ot kräjä do kräjä, skočiu s kočä, od richtärä, našä Mat'kul'ä, mojä dušä, dvajä brat'ä, naši rod'ičä, moje t'el'ät'ko, takuo ňebožät'ko.

V obciach na juh od Dol. Kubína po Kľa'ovany je znäma výslovnosť hlások *ä, ä* po spoluhláskach *c, dz* v slovách ako *dlhá pa'licä, hrubä onucä, mladä pä'sicä, planä od'edzä „odev“, dobrä brindzä, chi'ila sä hrdzä, hore medzämi*. V tejto dolnooravskej oblasti sme zistili znenie s *ä* aj pri zvratnom zámene *sä*, napr.: *eš'ä'e sä hñevä, akosä volä ?, ñepohñe sä, ñezvið'elo sä mu*. Takto sa vyslovujú aj príslovka *zasä*.

Hlások *ä, ä* sa vyslovujú v istom postavení aj v slovách cudzieho pôvodu, napr. *koňak* (fr. Cognac), *d'äbol* (lat. Diabolus), *šälka* (nem. Schale), *šäbes* (hebr. Sabeth).

Výslovnosť hlások *ä, ä* v tejto podobe i približne v takom rozsahu ako ju poznáme z dolnooravských nárečí je známe aj v niekoľkých obciach západného Liptova, a to v obciach Černová, Hubová, Hrboltová, Švošov, Komjatná, Ľubochňa, Valaská Dubová a Stankovany. Zachovala sa aj v priľahlých osadách Laz a Rojkovo (k tomu porov. aj J. Stanislav 1932, s. 147).

Pre obec Zázrivú na dolnej Orave a pre strednú i hornú Oravu (okrem obcí na okolí Námestova) je charakteristická výslovnosť skupiny *ov (ou)* na *uof*. Zistili sme ju v postaveniach vnútri slov a na ich konci, napr. v prípadoch ako *li'truofka, ma'luofka, stuofka, futruofka, Habuofka, Vañuofka*. Takáto výslovnosť je pravidlom aj v gen. pl. mask. živ. i neživot. podst. mien a neutier, napr. *moc chlapuof, oj, do sto bohuof, zahna'li tíh voluof do hori, tu ñejest takíh gazduof, a tích stoluof čuo tam bolo ! ve' povec aspon pár sluof*. Znenia na *-uof* (miesto očakávaných znení na *-ou*) máme aj v inštr. sg. podstatných a prídavných mien i zámen. V tejto časti Oravy sa hovorí: *puoj'd'em tam zo sestruof, id'e hore d'ed'inuof, za tuof pr'íuof si it' ! natrela ho tuhuov okovituof, začneme eš'ä'e pred jaruof, našala ho pot tuof staruov post'e'luof*.

Pre strednú Oravu a časť hornooravských nárečí sú príznačné tvary slovies na *-uovať'* (na dolnej Orave *-uvať'*) v prípadoch ako *ñenocuovať' doma, často po'luovať', darmo opakuovala, prehrabuovali sa f'písmach*.

Na celej strednej a hornej Orave je rozšírená zmena hlásky *v* na *f* po samohláske vnútri slov po samohláske a na ich konci, t.j. výslovnosť *kafka, sl'ifka, ch'lief, staf*. Na strednej a hornej Orave sa hovorí *tiež/tež, teraz, oteľ, zateľ, poteľ*, na dolnej Orave sa používajú znenia s mäkkým *t'*, t.j. *t'iež, t'eraz, o'teľ, za'teľ, po'teľ alebo aj o'täl, po'täl, za'täl*. Na strednej a hornej Orave sú rozšírené slovesá s neurčitkovou kmeňovotvornou príponou *-e-* typu *rozumet', vid'eť, tret'* (dolnoor. *rozumiet', vid'iet', triet'*) a s kmeňotvornou príponou *-nu-* typu *padnuť, sadnuť, minuť, hinuť* (dolnoor. *padnuť, minút'* a pod.).

V hornooravských obciach na okolí Námestova niet dlhých samohlások a hovorí sa napr. *strašna jama, krčmar je darebak, da'li ho žandarom*. Z fonetického hľadiska sa v týchto obciach sice vyskytujú dvojhlásky, ale nemajú fonologickú paltnosť. Znenia s *ie* sú známe, ale iba vo veľmi obmedzenom rozsahu,

najmä v postavení po perniciach v prípadoch ako *viem, rozumiem, robievam, gacopier „netopier“, d'umbier* (porov. Pauliny 1947, s. 14 – 16).

Namiesto *bol, bola, bolo, boli* sa hovorí v hornooravských obciach Liesek, Čimhová, Vitanová a Brezovice *bul, bula, bulo, buli*, t.j. sú známe znenia ako aj v niektorých obciach Trenčianskej stolice, v Gemeri a na východnom Slovensku.

Vo vzťahu k dolnooravským nárečiam sme zaznamenali aj isté rozdiely na morfolologickej a syntaktickej rovine. Na strednej a hornej Orave sú známe pri prídavných menách tvary vokatívu bez prípony, napr. : *Teras, a kediže príd'eš? He'len, nože si merkuj ! Margit, poť !*

Na celej strednej a hornej Orave sa stretávame s väzbou typu *id'em do kostol'níka, do richtára, do šustra*. Pre dolnú Oravu je už charakteristická väzba s predložkou *ku /gu/*, a to *idem ku kostol'níkovi, ku richtárovi*. Na strednej a hornej Orave je rozšírená väzba typu *u Bencúra sviet'a*, na dolnej Orave je už väzba typu *u Bencúrov svietä*.

K otázke pôvodu a vývinu oravských nárečí

Pri výskume istého nárečia alebo viacerých nárečí, ich spracúvaní i výklade jazykových osobitností nemožno obísť ani otázku proveniencie opisovaných nárečí. Pri riešení tejto otázky nám najviac pomáha pohľad do dávnej i veľmi dávnej minulosti, a to na základe prístupových údajov, ktoré nám poskytujú historické pramene.

Najstaršie písomné pamiatky z Oravy sa viažu na štyri miesta. Jeden z nich sa vzťahuje na stredooravskú obec Tvrdošín, a to v listine z r. 1265 kráľa Belu IV. Ďalší hovorí o existencii Oravského zámku, ktorý sa prvý raz spomína r. 1267 ako hrad Orava (Arva ... cum castro ibidem existente). Uvedený záznam však nesvedčí o skutočných počiatkoch hradu. Podľa zistenia odborníkov hrad a jeho okolie boli postavené na starom pravekom sídlisku už v období medzi 9. stor. pr. Kr. a 4. stor. po Kr. Opevnené hradisko hallštatsko-púchovského typu slúžilo svojmu cieľu už na zlome nášho letopočtu.

Iný zápis z 13. stor. sa vzťahuje na obec Veličnú, ktorá sa r. 1272 zaznamenáva ako „magna villa“, t.j. Veľká Ves. V tej istej listine z r. 1272 máme doloženú aj ďalšiu dolnooravskú obec Revišné (porov. Čaplovič 1962, s. 77).

Pri štúdiu údajov o kolonizácii Oravy v 13. storočí a v nasledujúcich stáročiach sa nám vynára otázka pôvodu obyvateľov zúčastnených na tejto kolonizácii. Načrtnutá otázka je zložitá a nedá sa na ňu jednoznačne odpovedať. Možno však do nej vniesť aspoň trochu svetla, k čomu prispievajú aj poznatky z oblasti jazyka. Tak

napr. niektorí archeológovia sa nazdávajú, že podľa náleziska mincí pri osídlení Bysterca treba predpokladať tzv. lugijský kmeň, o ktorom L. Niederle hovorí, že je to už slovanský živel.

Pôvod obyvateľov Oravy v 13. stor. je nám už známejší. Orava s hradom v tomto storočí patrí k Zvolenskej stolici. Politicko-administratívna príslušnosť Oravy k nej nás núti predpokladať, že sa kolonisti v 13. a 14. storočí dostávajú na brehy rieky Oravy z tejto župy. Je celkom prirodzené, že zvolenská pánosť ako kasteláni Oravského zámku dosadzujú na hrad a do jeho okolia ľudí, ktorí prichádzali z územia Zvolenskej veľkožupy, najmä však zo susedného Liptova, ale aj z Turca. Prechody na Oravu z týchto stolíc boli známe už dávnejšie a údolie rieky Oravy sa odpradáva využívalo ako stará obchodná cesta, ktorá vychádzala z Nitry a postupovala do poriečia rieky Turiec, potom k Váhu a odtiaľ popri rieke Orave do Poľska.

Dolná Orava, ktorá bola relatívne už hustejšie zaľudnená, bola súčasne aj východiskom pri zahusťovaní obyvateľstva v ostatných častiach oravskej doliny. Stredoslovenský nárečový charakter v obciach strednej a hornej Oravy sa však čiastočne porušuje príchodom obyvateľstva nestredoslovenskej proveniencie. Jazykový výskum oravských nárečí a historický materiál potvrdzujú, že ide najmä o prísun obyvateľov hornotrenčianskeho a východoslovenského pôvodu z územia niekdajších thurzovských panstiev. Podstatnú časť východoslovenského živilu tvorili Valasi, ktorí na základe valašského práva zakladajú na strednej a hornej Orave väčšinu obcí. Tento nestredoslovenský živel splynul s domácim stredoslovenským obyvateľstvom. Po hornotrenčianskych a východoslovenských kolonistoch ostali na strednej a hornej Orave isté jazykové stopy, ktoré sa v minulosti pokladali zvyčajne za vplyvy susedných goralských nárečí.

Poľský vplyv na jazyk obyvateľov oravských obcí sa najzreteľnejšie prejavil v najsevernejšej časti Oravy v obciach s goralským nárečovým charakterom. Na strednú a hornú Oravu prenikli goralské (resp. poľské) jazykové prvky iba v malom rozsahu, a to iba v podobe niekoľkých lexikalizmov.

Oravské nárečie v rámci stredoslovenských nárečí netvorí osobitný celok, ale sú ich organickou súčasťou. V najjužnejšej časti Oravy súvisia bezprostredne s liptovskými nárečiami a s nárečiami v Turci.

Niektoré zvláštnosti liptovských nárečí

Už sme spomenuli, že pre obec v najzápadnejšej časti Liptova je príznačná výslovnosť hlások *ä, ú* v takom rozsahu, ako ju poznáme v dolnooravských nárečiach. V tejto západnej časti Liptovskej stolice, a to vo Valaskej Dubovej, Lúčkach, Likavke, Martinčeku, Veľkej a Malej Štiavnici (Štiavnička) je rozšírená tzv. tvrdá výslovnosť hlások *d', t', ň, l'*. V týchto obciach sa hovorí *pät hodín, budem robiť, ideme mlátiť, vi mä nepoznáte, do posteľe si ľahnem* a pod.

Z tejto skupiny obcí sa osobitne vyčleňuje najmä obec Švošov. V jej nárečí sa vyskytuje za dva rady sykaviek iba jediný rad, a to hlásky *s', z', c', dz'*, napr. *teraz', z'as', pod voz'ho z'alo, ket s'ieu „ked' šiel“, s'ak „však“* a pod.

Od nárečí charakteristických pre väčšinu liptovských obcí sa odlišujú aj nárečia obcí Východná, Važec a Štrba. Vyskytujú sa v nich znaky, ktoré nie sú príznačné pre iné stredoslovenské nárečia. Uvedieme z nich aspoň niektoré. V uvedených obciach sa nevyslovujú dlhé samohlásky. Vo všetkých obciach sa hovorí napr. *vino, mam, luka, čitam miesto víno, mám, lúka*. Pre Východnú a Štrbu je charakteristická výslovnosť hlások *c, dz* za *t', d'*; hovorí sa *dziera, dziefka, kudzel, dzeci*. Vo Važci je v takýchto prípadoch tvrdé *d, t*, teda výslovnosť typu *dieta, deti, kudel* ap. Vo všetkých obciach je za mäkké *ň, l'*, iba *n, l*, t.j. vyslovuje sa *neviem, nik, leto, lipa, ciel*.

Pre Štrbu, Važec a Východnú je príznačná výslovnosť hlásky *l* ako *u*, t.j. stav ako v dolnooravskej obci Zázrivá. Aj v takýchto obciach sa hovorí *buato, suanina, chuap, ceuí „celý“, ceukom, suovo* miesto *blato, slanina* atď. Nie je tu však rovnaký stav v striedniciach za praslovanské *ę*. Vo Východnej sme zistili znenia ako *piac „päť“, piasc „päst“, piati, pemiatac „pamäťat“, hoviado, viazi, viazac, šťascie, dzakovac, vicac „vyťat“*. Vo Važci sa hovorí *piat „päť“, piamiat „pamät“, tiarcha „ťarcha“, diakovat, vdiacne, tiažoba, vitiat'*. V Štrbe je však už v krátkych slabikách hláska *ä*, t.j. výslovnosť ako *päc, pämac, pämätac, väzi*; v dlhých slabikách sa vyslovuje *ia*, napr. *viazac, piati, piatek*. Zvláštnosťou vaštianskeho nárečia je, že za slabiky *d'a, t'a, ňa* máme znenia *dia, tia, nia*, napr. *vdiacne, dialej, dietia, tiarcha*.

Vo Važci a Východnej sa zachovávali aj zvláštne tvary minulého času na *-ch* ako *jach bou „bol som“, bouach f Hratku „bola som v Hrádku“*. V Štrbe sa nezachovali.

Ani stredoliptovské nárečia, ktoré tvoria jadro liptovských nárečí nie sú z nárečového hľadiska celkom jednotné. Sú v nich viaceré osobitosti známe aj v iných nárečiach na Slovensku. Tak napr. v stredoliptovských obciach sa menia skupiny *dl, tl* na *kl, gl* a vyslovuje sa *glhí, glháň, klct', klk* miesto *dlhý, dlháň* atď. Túto výslovnosť však nebolo možno pokladať za všeobecnú, lebo ju mladšia generácia zvyčajne opúšťala.

V obciach na západ od Lipt. Mikuláša je známa výslovnosť *gn* za *dn*. Vznikla disimiláciou artikulačného miesta v slovách ako *gnes, gneska* miesto *dnes, dneska*.

V Liptove je nejednotná výslovnosť hlásky *l'*. Už J. Stanislav upozornil, že sa mäkké *l'* nevyslovuje najmä v niekdajších politicko-administratívnych centrách a kultúrnych strediskách. Výslovnosť mäkkého *l'* ustúpila aj v blízkosti hlavných komunikácií, predovšetkým v obciach pri železnici a hradskej (Stanislav 1932, s. 199). V týchto obciach sa vyslovuje *žial, poštel, ľudia, leto, lipa*. Podľa J. Stanislava mali na zánik mäkkého *l'* vplyv aj zemianske kruhy, ktoré sa tejto výslovnosti zámerne vyhýbali s cieľom odlišovať sa od spoločensky nižších tried.

V Osade a troch Revúcach sa vyskútujú dosť nezvyčajné tvary gen. pl. na *-ích*, ako napr. *hodne detíh*, *maľi desaď hostíh*, *mnoho ľudíh prišlo*, *viac razíh* ap. V ostatných obciach je iba *d'eťi*, *ľuďi*, *hostíi* ap.

Medzi stredoliptovskými obcami sa vyznačovala osobitným znakom obec Dúbrava, a to výslovnosťou hlások *u*, *ú*. V slovách s týmito samohláskami sa u najstaršej generácie zachovala výslovnosť s artikuláciou posunutou dopredu, čím vznikli znenia *dolu z hruški*, *id'em na Dubravu*, *má peknu ženu*, *na hrachu*, *mali hrubú kožu*. V ostatných desaťročiach však explórátori túto výslovnosť nezaznamenali.

Pre liptovské nárečia sú príznačné aj zmeravené posesívne tvary pre všetky rody a čísla na *-ovie* typu *Maťo Kriškovie*, *Vozárikovie Mara*, *Tomčíkovie d'eťi*. Na menšej oblasti Liptova v obciach na okolí Lipt. Mikuláša máme tvary na *-oví*, napr. *Melnoví krava*, *Urbanoví tál*, *pred richtároví domom*. V Štrbe, Važci a Východnej sa tieto tvary nevyskytujú. Miesto nich sú známe podoby, ktoré sa skloňujú, napr. *Tomkov dom*, *Tomkova záhrada*, *Tomkovi sinovia*, *päť Tomkových sinou* atď.

Na značnej časti Liptova najmä v jeho strede sa zachovali pri miestnych názvoch na *-any* v lokáli staré konsonantické tvary ako *f Smrečach* (od Smrečany), *Kvačach* (od Kvačany), *Sučach* (od Sučany). Tieto tvary sa však používajú iba vtedy, ak pred príponou *-any* stojí palátálna spoluhláska. V iných prípadoch je už prípona *-ach* a hovorí sa *f Kral'ovanoch*, v *Guotovenach*, *Kalamenach* ap.

Z tvaroslovných osobitností liptovských nárečí spomenieme aspoň gen. pl. ženských podstatných mien. Tak ako aj v oravských nárečiach aj v Liptove sa zachoval tvar bez prípony, ale so zdĺžením koreňa, napr. *kopa - kuop*, *d'esat' korún*, *mali hodne bl'ch*, *išla do Staríh Huor*, *sed'em siah*. Ak je pred koncovkou *-a* skupina spoluhlások, v gen. pl. je vladné *-á-*: *tolko pleták*, *hodne šaták*, a tak aj *jamák* (od jamka), *knižák* (od knižka). Veľmi časté sú tvary genitívu na *-ou*, teda aj v prípadoch *do izbou* „do izieb“, *tricať šatkou* ap.

Pôvod a vývin liptovských nárečí

V súvislosti s členením liptovských nárečí sa vynára otázka proveniencie týchto nárečí a napokon aj otázka príčin ich nárečovej diferenciácie. Na túto otázku nám podávajú odpoveď niektoré historické údaje i poznatky o nárečovom stave v iných krajinách na Slovensku, najmä v tých, s ktorými liptovské nárečia bezprostredne súvisia.

Územie celej Liptovskej stolice je z historického hľadiska stará oblasť, na čo veľmi zreteľne poukazujú aj nárečia tohoto regiónu, v ktorých sa dodnes zachovali najstaršie charakteristické znaky stredoslovenských nárečí. Staré osídlenie treba predpokladať najmä v poriečí Váhu a pozdĺž prítokov tejto rieky. Na staršie

osídlenie máme doklady z viacerých miest a dedín. Už v 13. storočí sa spomínajú mestá a dediny ako Ružomberok (1233), Lipt. Revúca (1233), Lisková (1252), Kvačany a Sielnica (1256), Teplá (1264), Likavka (1235 - 1270), Záv. Poruba (1263), Bukovina (1297). Viaceré obce sa spomínajú aj v 14. storočí a po tomto storočí (porov. Vlastivedný slovník 1977, 1978).

Doklady z 13. storočia nás utvrdzujú, že obce už vtedy existovali a že boli založené skôr.

V súvislosti s údajmi, ktoré sa vzťahujú na existenciu v 13. storočí, vynára sa otázka pôvodu obyvateľstva, ktoré sa zúčastnilo na osídlení tejto stolice. Pre zložitost' a viaceré príčiny na túto otázku nemožno jednoznačne odpovedať, a to preto, že o období medzi 4. a 12. storočím nemáme zachované také písomné pamiatky, ktoré by nám pomohli bližšie objasniť pôvod obyvateľov v Liptove (a zároveň aj na Orave) i prístupové cesty do tejto oblasti.

Charakter obyvateľstva v 13. storočí si však môžeme bližšie určiť. Ako sme už spomenuli v 13. storočí aj Liptov patril k tzv. Zvolenskej veľkožupe vedno s Oravou a Turcom. Politicko-administratívna príslušnosť Liptova k tejto stolici nás núti predpokladať, že sa kolonisti v 13. a 14. storočí dostávajú na územie Liptova z územia niekdajšej Zvolenskej stolice. Na kolonizácii Liptova (i susedných krajov) sa zúčastňovali obyvatelia stredoslovenského pôvodu so stredoslovenským nárečovým charakterom. Stredoslovenské jazykové črty si Liptov i priľahlé stolice udržali podnes, a tak podstatná časť obcí tejto stolice patrí z jazykovedného aspektu k tým oblastiam, v ktorých sa stretávame s výraznými stredoslovenskými znakmi aj v terajších časoch.

Jadro tohoto obyvateľstva tvorili teda kolonisti stredoslovenského pôvodu. Ale už v 13. storočí sa zúčastnili na kolonizácii Liptova aj Nemci, ktorí pred r. 1271, a to v Bociach dostávajú právo hľadať rudy a kovy (Stanislav 1932, s. 53). Nemci založili aj banské mesto Ľupču, ktorú Bela IV už r. 1263 obdaroval veľkými slobodami. Nemeckí kolonisti založili aj Ružomberok, resp. baníci pôvodom z Tyrolska.

Okrem Nemcov prichádzali do Liptova neskôr aj kolonisti z iných krajov, a to z Poľska a východoslovenského územia, najmä z Ukrajiny. Jazykové doklady svedčia, že to boli iba menšie skupiny, ktoré neprišli naraz, a preto na nárečia ani nemali podstatnejší vplyv. Niektoré nárečové zvláštnosti západného a východného Liptova (najmä tzv. tvrdá výslovnosť spoluhlások *d, t, n, l*) dokazujú, že do dedín v tejto oblasti prenikli prostredníctvom valašskej kolonizácie (Cranjala 1938, s. 526).

Historický i jazykový materiál dokazujú, že medzi kraje, ktoré zasiahol kolonizačný prúd Valachov, patrí aj Liptov. Na ich prechod cez tento región poukázal B. Varsík, ktorý síce stručne, ale veľmi výstižne načrtol smer ich postupu stredoslovenským územím (Varsík 1958, s. 126). Valasi k nám neprichádzali naraz, ale vo väčších i menších skupinách postupne prenikali do slovenského prostredia. Ich pôvod bol síce

rozmanitý, ale predsa možno tvrdiť, že z jazykového hľadiska niesli so sebou aj niektoré prvky, ktoré poukazujú na ukrajinské, poľské, rumunské ba aj maďarské etnikum.

Na záver pripomíname, že nárečový stav v niekdajšej Oravskej a Liptovskej stolici sme charakterizovali na základe údajov, ktoré sa získali v čase po druhej svetovej vojne, pričom sme sa zámerne orientovali na tzv. starší stav, resp. na jazykové osobitosti týchto regiónov príznačné pre obdobie medzi dvoma svetovými vojnami. O vývine týchto nárečí po druhej svetovej vojne možno povedať, že smeruje nielen k zotieraniu nárečovej rozdrobenosti, ale často aj k zániku najvýraznejších nárečových znakov, ktoré sú odlišné od spisovného jazyka.

V ostatných desaťročiach čoraz intenzívnejšie vplýva na vývin všetkých slovenských nárečí spisovný jazyk, najmä prostredníctvom škôl a masmédií. Ich vývin bude treba naďalej venovať pozornosť, ale už s uplatnením nových explorátorských metód, najmä s uplatnením sociolingvistického hľadiska.

Literatúra:

CRÂNJALĂ, D.: Rumunské vlivy v Karpatech se zvláštním zřetelem k moravskému

Valašsku, Praha 1938, 564 s.

ČAPLOVIČ, P.: Z archeologických výskumov na Orave, Vlastivedný časopis 11, 1962.

HABOVŠTIK, A.: Atlas slovenského jazyka. 4. Lexika. Časť prvá: mapy. Časť druhá:

Úvod - komentáre - dotazník - indexy. Bratislava, Veda, Vydavateľstvo

SAV

1984. 463 - 368 s. /ASJ 4/.

HABOVŠTIK, A.: Vplyv valašskej kolonizácie na stredoslovenské nárečia. Jazykovedný

časopis, 15, 1962, s. 8 - 27.

PAULINY, E.: Nárečia zátopových osád na hornej Orave, Martin 1947, 131 s.

KAVULJAK, A.: Historický miestopis Oravy. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1955,

312 s.

STANISLAV, J.: Liptovské nárečia, Martin 1932, 564 s.

VARSÍK, B.: Vznik a rozvoj miest na Slovensku v 13. a 14. stor. Historický časopis, 1958, VI, s. 196 - 201.

Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I. Veda. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1977, s. 526; II. Bratislava 1978, s. 500; III. Bratislava 1978, s. 532.

Pavol Žigo

Prehľadná charakteristika tekovských, zvolenských, hontianskych a novohradských nárečí

Znaky, ktorými sa tekovské, zvolenské, hontianske a novohradské nárečia integrujú do stredoslovenského nárečového makroareálu, ale aj ich niektoré dištinktívne znaky, stali sa v minulosti východiskom genetickej charakteristiky slovenčiny (o tom pozri príspevok R. Krajčoviča v tomto zborníku). Osobitnú pozornosť základnému opisu tekovských, zvolenských, hontianskych a novohradských nárečí venovali v minulosti slovenskí jazykovedci väčšinou v podobe čiastkových štúdií, ktoré sa orientovali na charakteristiku nárečových javov v jednotlivých jazykových rovinách (J. Mihál, 1935, 1941a, 1941b, 1957, J. Garaj, 1936, 1938, E. Jóna, 1935, 1936, 1962, M. Majtán, 1965, 1971.), resp. len na základné znaky paradigmatickej štruktúry (E. Pauliny, 1936, J. Mihál, 1938-1939). Hlbší analytický charakter s náznakom syntézy areálových kontaktov mali príspevky orientované na kartografickú interpretáciu jednotlivých nárečových javov. Takúto povahu majú štúdie E. Paulinyho z oblasti zvolenských nárečí detvianskeho typu (1935, 1940a, 1940b) a z tekovskej oblasti (1939). Systematický opis hláskoslovia, tvaroslovia, tvorenia slov a lexiky tekovských, zvolenských, hontianskych a novohradských nárečí sa nachádza až v syntetizujúcom štvorzväzkovom *Atlase slovenského jazyka* (1968-1984), resp. v knižných prácach R. Krajčoviča (1988), E. Paulinyho (1990) a J. Štolca (1994). Tieto práce z aspektu členenia slovenských nárečí zhodnotil I. Ripka (1997). Z hľadiska regionálnej problematiky novohradských nárečí je významným prínosom vedeckého

výskumu v oblasti dialektológie aj lexikografická monografia J. Matejčíka (J. Matejčík, 1975), ktorej predchádzali čiastkové štúdie (J. Matejčík, 1963, 1966, 1969), resp. vydanie slovníka východonovohradských nárečí (J. Matejčík, 1972) a základná charakteristika stredoslovenských nárečí s výberovými ukážkami nárečových textov (Matejčík 1978).

Spoločnými znakmi tekovských, zvolenských, hontianskych a novohradských nárečí je rovnaký výskyt časti praslovanských rezíduí. Túto skupinu spoločných znakov tvoria striednice *rat-*, *lat-* za pôvodnú praslovanskú skupinu *ort-*, *olt-* pod cirkumflexovou intonáciou (typ *rakŷta*, *ražeň*), striednica *s* za pôvodné praslovanské *ch'* (typ *mnísi*), tvar 3. osoby singuláru prezenta slovesa *byť* v podobe *sa*, tvar *ihla*, inštrumentál singuláru životných maskulín *s chlapom*, inštrumentál singuláru feminín *so ženou*, pádová prípona *-ia* v nominatíve singuláru neutier (typ *zdravia*), nominatív singuláru adjektív má v týchto nárečiach pádovú príponu *-uo* (typ *dobruo*), striednica za pôvodný tvrdý jer je *-o-* (*piatok*), vyskytuje sa slabičné *r*, *l*. Okrem týchto spoločných znakov nárečí je však medzi nimi aj množstvo diferenciačných znakov, ktorými sa tieto nárečia líšia v jednotlivých jazykových rovinách. Tieto znaky sú svedectvom odlišného vývinu jednotlivých nárečí stredoslovenského typu, ktorý spôsobil ich postupnú vnútornú diferenciáciu. Z geografického členenia stredoslovenských nárečí vyplýva, že ich základný makroareál sa člení na dva menšie regióny: severozápadný región a juhovýchodný región (pozri R. Krajčovič, 1988, s. 234-277, I. Ripka, 1997, s. 175-181, tam i ďalšia literatúra). Podstatou členenia stredoslovenských nárečí na dva základné regióny sú javy, ktorými sa jednotlivé nárečia stredoslovenského makroareálu vnútorne diferencujú a súčasne aj integrujú do väčších celkov. Okrem základných znakov spoločných pre oblasť tekovských, zvolenských, hontianskych a novohradských nárečí si ich prehľadná charakteristika vyžaduje aj poznanie ďalších diferenciačných znakov.

Tekovské nárečia. Tekovské nárečia patria do severozápadného regiónu stredoslovenských nárečí (pozri mapku podľa príspevku I. Ripku, 1997) a ich ďalšie vnútorné členenie je podmienené geograficky aj jazykovo. Na juhozápade hraničia tekovské nárečia s dolnonitrianskymi nárečiami, ktoré patria už do skupiny západoslovenských nárečí, na severozápade od Tekova sa nachádza areál hornonitrianskych nárečí a turčianskych nárečí, ktoré areálovo aj typologicky patria k stredoslovenským nárečiam. Pri vnútornom členení tekovských nárečí sa osobitne vyčleňuje *pohronska oblasť* (pozdĺž stredného toku rieky Hron približne od mesta Nová Baňa východným smerom po mesto Kremnica), *hornožitavská oblasť* (okolie mesta Zlaté Moravce, resp. horného povodia rieky Žitava) a *stredožitavská oblasť* (okolie mesta Vráble, resp. stredného toku rieky Žitava).

Na severozápade hraničia tekovské nárečia so zvolenskými nárečiami a na juhovýchode s hontianskymi nárečiami. Obidve skupiny susedných nárečí už patria do juhovýchodného regiónu stredoslovenských nárečí. Pri charakteristike základných znakov tekovských nárečí však treba poznamenať, že ich východná hranica so zvolenskými nárečiami nie je ostrá a jednotlivé znaky na pomedzí týchto nárečových areálov sú rozptýlené. Okrem základných znakov stredoslovenských nárečí (praslovanské rezíduá *rat-*, *lat-* za pôvodnú praslovanskú skupinu *ort-*, *olt-* pod cirkumflexovou intonáciou (typ *rakýta*, *ražeň*), *s* za pôvodné praslovanské *ch'* (typ *mnísi*), tvar 3. osoby singuláru prézenta slovesa *byť* v podobe *sa*, tvar *ihla*, inštrumentál singuláru životných maskulín *s chlapom*, inštrumentál singuláru feminín *so ženou*, nominatív singuláru neutier v podobe *zdravia*, nominatív singuláru adjektív *dobruo*, striednica *-o-* za pôvodný tvrdý jer (*piatok*), slabičné *r*, *l*) sa tekovské nárečia vyznačujú výskytom zdvojených konsonantov *-dl-*, *-tl-*, *-dn-*, *-tn-* > *-ll-*, *-nn-* (typ *jedla* > *jella*, *jedna* > *jenna*) v oblasti stredožitavských nárečí, do ktorých tento jav presahuje zo susedných nitrianskych nárečí. V hornožitavskej oblasti sa v pozícii pôvodnej skupiny konsonantov vyskytuje len jeden konsonant (typ *sadlo* > *salo*), v pohronskej oblasti tekovských nárečí izoglosy charakterizujúce výskyt pôvodných skupín *-dl-*, *-tl-*, *-dn-*, *-tn-*, zdvojených konsonantov *-ll-*, *-nn-*, resp. *l* splyvajú (na hranici morféme sa skupina spoluhlások zjednodušila (typ *predsa* > *preca*, *mäkkí* > *mekí*). Západná hranica tekovských nárečí s dolnonitrianskymi nárečiami tvorí izoglosnú hranicu výskytu diftongov *ia*, *ie*, *uo* v tekovských nárečiach a výskytu dlhých vokálov *á*, *í*, *ó* v dolnonitrianskych nárečiach, takú istú izoglosnú hranicu tvorí táto oblasť aj z hľadiska výskytu 3. osoby singuláru prézenta slovesa *byť* v podobe *sa* / *sú* (v dolnonitrianskych nárečiach je podoba *sú*). Z pôvodný nosový vokál *eN* je v tekovských nárečiach striednica *e* (typ *peta*, *meso*), ktorá je na juhovýchode ich diferenciačným znakom v porovnaní s hontianskymi nárečiami (v nich je v tejto pozícii *ä*: *päta*, *mäso*), namiesto dvojhlásky *iu* je v severovýchode pohronskej oblasti dlhé *ú* (*cudzú*, pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 2, s. 152, E. Pauliny, 1990, s. 127). Z hľadiska konsonantickej štruktúry sa v tekovských nárečiach zachováva mäkkostná konsonantická korelácia spoluhlások *d - d'*, *t - t'*, *n - ň*. V týchto nárečiach však nie je mäkké *l'* a jeho neprítomnosť je ich ďalším diferenciačným znakom v porovnaní so susednými juhovýchodnými hontianskymi nárečiami (v nich sa mäkkostná konsonantická korelácia *l - l'* zachovala). V tekovských nárečiach sa zachováva slabičné *r*, *l*, skupina *-str-* sa zmenila na *-sr-* (sreda). Izoglosnou hranicou sa tekovské nárečia oddeľujú od susedných hontianskych aj vo výskyte stredoslovenskej palatalizácie velár *ky*, *gy*, *chy* > *ki*, *gi*, *chi* (v tekovských nárečiach sú tvary *v ruke*, *na nohe*, v hontianskych nárečiach sú tvary *v ruki*, *na nohi*). Zachovaná je aj skupina *-šť-*, *-žd'*. Z morfológických znakov tekovských nárečí treba v základnom prehľade

uviesť aspoň prítomnú slovesnú tematickú morfému *-ie-* (typ *nesieš*) oproti dolnonitrianskej podobe *neseš* (s krátkou tematickou morfému), nominatív plurálu životných maskulín typu *brat'ia, sinovia* (západným smerom v dolnonitrianskych nárečiach sú tvary *brat'i, sinová*). Datív a lokál plurálu feminín má v tekovských nárečiach podobu *ul'ic* (oproti hontianskym nárečiam s tvarom *ul'icou*). V oblasti nárečovej lexiky sú diferenciačným znakom tekovských nárečí izolexy *mútny, žihľava, margaréta, kľepáč, poval, oselník, izba, olovrant* oproti paralelným názvom *kalný, prhl'ava, králik, mlaček, padláž, roh, chyža, havránka* v susedných hontianskych nárečiach, resp. *kľepáč / hámrik, povala / pôjd* vo zvolenských nárečiach. Integrujúcimi znakmi tekovských a zvolenských nárečí je výskyt slov *mútni, červivý, mládza, oseník, izba, olovrant* (pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 4, s. 22, 41, 43, 71, 146, 148, 180, 259). Tekovské nárečia hraničia na severovýchode so zvolenskými nárečiami, na juhovýchode s hontianskymi nárečiami.

Zvolenské nárečia. Spoločnými znakmi zvolenských nárečí s ostatnými nárečiami stredoslovenského areálu sú striednice *rat-, lat-* za pôvodnú praslovanskú skupinu *ort-, olt-* pod cirkumflexovou intonáciou (typ *rakya, ražeň*), striednica *s* za pôvodné praslovanské *ch'* (typ *mnísi*), tvar 3. osoby singuláru prítomného slovesa *byť* v podobe *sa*, tvar *ihla*, inštrumentál singuláru životných maskulín *s chlapom*, inštrumentál singuláru feminín *so ženou*, pádová prípona *-ia* v nominatíve singuláru neutier (typ *zdravia*), nominatív singuláru adjektív má v týchto nárečiach pádovú príponu *-uo* (typ *dobruo*), striednica za pôvodný tvrdý jer je *-o-* (*piatok*), slabičné *r, l*, namiesto dvojhlásky *iu* je dlhé *ú* (*cudzú*, pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 2, s. 152, E. Pauliny, 1990, s. 127). Vokálna štruktúra zvolenských nárečí je rovnaká ako v spisovnej slovenčine. Okrem spoločných znakov je však v jednotlivých nárečiach aj množstvo diferenciačných znakov, ktorými sa napr. aj zvolenské nárečia líšia od susedných nárečových areálov v jednotlivých jazykových rovinách. V porovnaní s tekovskými nárečiami je to výskyt spoluhláskových skupín *dl - tl* v severozápadnej časti zvolenských nárečí (pozri Atlas slovenského jazyka, zv.1, s. 290), výskyt hlásky *ä*, a to nielen po perniciach, ale aj v pozícii stredoslovenskej palatalizácie velár *ky, gy, chy > ki, gi, chi* (typ *kämeň, gäťe*; v bezprostrednom okolí Zvolena je namiesto *ä* hláska *e*). Zvolenské nárečia sa vyznačujú dôsledným uplatňovaním pravidiel o rytmickej krátení okrem tvarov 3. osoby plurálu typu *kúpia, súdia* (pozri A. Ferencíková, 1965, s. 54). Západnú časť zvolenských nárečí charakterizuje výskyt adjektívnych koncoviek typu *dobrího*, na východ od izoglosy spájajúcej mestá Brezno, Zvolen a Lučenec je tvar s krátkym *-i-* (*dobriho*, pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 2, 1981, s. 147, E. Pauliny, 1990, s. 126). Dôsledná je mäkkostná konsonantická korelácia *d - d', t - t', n - ñ*. Mäkké *l'* sa však

vyskytuje len v južnej a severovýchodnej časti zvolenských nárečí (na juh od Detvy a v okolí Brezna, pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 1, s.). Od juhu presahuje do tohto nárečového areálu zmena $m > n$ (typ *id'en*, *sed'en*). Znelostná neutralizácia $v > f$ sa uskutočňuje len na načiaku slova (*fiedi*). V oblasti slovnej zásoby sa zvolenské nárečia líšia od susedných hontianskych nárečí výskytom slov typu *mútni*, *klzko*, *mládza*, *oselník*, *pôjd*, *izba*, *olovrant* (v hontianskych nárečiach sú to nárečové slová *kalný*, *šuchľavo*, *kosienok*, *roh*, *padláž*, *chyža*, *havránka* (Pzri Atlas slovenského jazyka, zv. 4, s. 22, 32, 71, 146, 148, 180, 206, 259). Integrujúcim lexikálnymi znakmi s hontianskymi nárečiami sú napríklad slová *králik*, *prhl'ava* (názvy rastlín), *červivý*, *moriak* a pod. Zvolenské nárečia susedia na západe s tekovskými nárečiami, na severe s lipťovskými nárečiami, na východe a severovýchode s gemerskými nárečiami, na juhozápade s hontianskymi nárečiami, na juhu a juhovýchode s novohradskými nárečiami.

Hontianske nárečia. Okrem spoločných črt stredoslovenských nárečí (striednice *rat-*, *lat-* za pôvodnú praslovanskú skupinu *ort-*, *olt-* pod cirkumflexovou intonáciou : typ *rakya*, *ražeň*, striednica *s* za pôvodné praslovanské *ch'* : typ *mnísi*, tvar 3. osoby singuláru prezenta slovesa *byť* v podobe *sa*, tvar *ihla*, inštrumentál singuláru životných maskulín *s chlapom*, inštrumentál singuláru feminín *so ženou*, pádová prípona *-ia* v nominatíve singuláru neutier: typ *zdravia*, nominatív singuláru adjektív má v týchto nárečiach pádovú príponu *-uo*: typ *dobruo*, striednica za pôvodný tvrdý jer je *-o-*: *piatok*, slabičné *r*, *l*, pravidlo o rytmickom krátení) sa v hontianskych nárečiach vyskytujú aj ich špecifické znaky, ktorými sa tieto nárečia vyčleňujú ako osobitná skupina. Ide najmä o striednicu *e* za praslovanský nosový vokál *eN* (s čiastočným presahom striednice *ä* zo susedných novohradských nárečí), výskyt spoluhláskovej skupiny *-dl-*, *-tl-*, no v severovýchodnej časti do hontianskych nárečí presahuje zmena *dl*, *tl* > *l* zo susedných novohradských nárečí (pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 1, s. 290-292). Vokálna štruktúra hontianskych nárečí obsahuje okrem hlásky *ä* všetky prvky, ktoré sú v spisovnej slovenčine. V konsonantizme je v hontianskych nárečiach charakteristická zmena $m > n$ (typ *id'em* > *id'en*), zmena spoluhláskovej skupiny *str* > *sr* (typ *sreda*), zjednodušenie skupiny spoluhlások na hranici morféme (typ *mekí*, *preca*), adjektívne tvary typu *dobriho*, neutralizácia $v > f$ na začiatku slov (typ *fčera*). Dôsledne sa zachováva mäkkostná konsonantická korelácia *d - d'*, *t - t'*, *n - ň*, *l - l'*. Z dištinkívnych znakov sú v morfolologickej rovine hontianskych nárečí charakteristické tvary datívu singuláru životných maskulín s koncovkou *-u* (typ *chlapcu*, pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 2, s. 26 a 26, E. Pauliny, 1990, s. 35), reliktné podoby lokálu plurálu maskulín s koncovkou *-iech* (typ *domiech*, pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 2, s. 120,

E. Pauliny, 1990, s. 99), inštrumentál plurálu maskulín typu *s chlapi* (pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 2, s. 130, E. Pauliny, 1990, s. 105). Do oblasti hontianskych nárečí presahujú tvary datívu a lokálu feminín ovplyvnené palatalizáciou velár typu *ky, gy, chy > ki, gi, chi* (typ *na ruki, o muchi*, pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 2, s. 40, 41-43, E. Pauliny, 1990, s. 60-61) a denitív plurálu feminín s koncovkou *-ou* (typ *tehlou*, pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 2, s. 94-96, E. Pauliny, 1990, s. 94-96). Pri slovesách sa vyskytujú neurčitkové tvary s témou *-ie-* aj *-e-* (*rozumieť* aj *rozumet*), vo východnej časti hontianskych nárečí presahuje zo susedného novohradského areálu neurčitková podoba na *-ti* (*hrabať*). Diferenciačným znakom hontianskych nárečí v oblasti lexiky oproti svojmu okoliu je výskyt slov typu *kalní, kosienok, roh, chyža, havránka* oproti slovám *mútny, mládza, oselník, izba* v tekovských a zvolenských nárečiach. S novohradskými nárečiami spájajú tekovské nárečia ilzolexy *králik, kosienok, padláž, chyža, havránka*, diferenciačným znakom týchto dvoch nárečí je v oblasti lexiky výskyt slov *kalní, suchľavo, prhlava, červivý, roh* (= oselník) v hontianskych nárečiach oproti slovám *mútny, klzko, kopriva, bobáčny, čachor* v novohradských nárečiach (pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 4, s. 22, 34, 43, 69, 146).

Novohradské nárečia. V novohradských nárečiach sú dôsledne zachované všetky nezápadoslovanské rezíduá praslovanského ich základu (striednice *rat-, lat-* za pôvodnú praslovanskú skupinu *ort-, olt-* pod cirkumflexovou intonáciou : typ *rakýta, ražeň*, striednica *s* za pôvodné praslovanské *ch'* : typ *mnísi*, tvar 3. osoby singuláru prézenta slovesa *byť* v podobe *sa*, tvar *ihla*, inštrumentál singuláru životných maskulín *s chlapom*, inštrumentál singuláru feminín *so ženou*, pádová prípona *-ia* v nominatíve singuláru neutier: typ *zdravia*, nominatív singuláru adjektív má v týchto nárečiach pádovú príponu *-uo*: typ *dobruo*, striednica za pôvodný tvrdý jer je *-o-*: *piatok*, v rozashu ostatných stredoslovenských nárečí je tu slabičné *r, l*, a tak isto sa uplatňuje aj pravidlo o rytmickej krátení: *krátke, kúpä*). Dôsledne sa zachovala aj zmena *dl, tl > l* (typ *šilo, omelo*), pravidelná je striednica *ä* za praslovanský nosový vokál *eN* (*päta, mäso*) a jej použitie v týchto nárečiach je v dôsledku stredoslovenskej palatalizácie velár *ky, gy, chy > ki, gi, chi* častejšie ako v tekovských, zvolenských a hontianskych nárečiach (typ *kämeň, gäťe*). Namiesto dvojhlásky *iu* je dlhé *ú* (typ *cudzú*, pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 2, s. 152, E. Pauliny, 1990, s. 127). Okrem týchto znakov možno novohradské nárečia vnútorne diferencovať na dva väčšie celky: severozápadný a juhovýchodný. Spoločným znakmi obidvoch oblastí sú dvojhlásky *ia, ie, uo*, no v nárečiach severozápadného Novohradu sú charakteristické zmeny *y > e* (typ *rebe*), *y > ei* (typ *peitať*, pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 1, s. 197, 198). Táto zmena však nie je

po velárach. Zmena $y > e$ ovplyvnila aj formálnu stránku paradigmatickej štruktúry adjektív (typ *mladiho* > *mladeho*, ale *tenkiho*, pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 2, s. 147, E. Pauliny, 1990, s. 126). V dôsledku stredoslovenskej palatalizácie velár má menná flexia novohradských nárečí spoločné znaky so zvolenskými nárečiami, s ktorými susedí na severe. Ide najmä o tvary genitívu singuláru feminín typu *z ruke*, *z nohe*, datívu a lokálu singuláru feminín typu *v ruki*, *na nohi* a nominatívu plurálu typu *ruke*, *nohe*, ale aj *buke*, *vrche*. V severozápadnej časti novohradských nárečí je na konci slov a tvarov zmena $d' > d$, $t' > t$ (typ *hñed'* > *hned*, *kost'* > *kost*) a zmena $ň > n > m$ (typ *plameň* > *plamen* > *plamem*) a do tejto oblasti presahuje aj zmena $m > n$ (*id'em* > *id'en*, *osem* > *osen*, pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 1, s. 241, 250). Charakteristickým integrujúcim znakom tejto časti novohradských nárečí je neprítomnosť zdvojených konsonantov typu *măkí*, *preca*, *văčí*. V rámci členenia a charakteristiky južnej oblasti stredoslovenských nárečí sa osobitnými znakmi vyčleňujú ipeľské nárečia. Ide najmä o prvky v oblasti hláskovej roviny: vyskytuje sa tu zatvorené *ó*, *é*, v dôsledku zmeny $'u > 'i$ sú tu tvary *bricho*, *lidei*, pod vplyvom zmeny $y > e$ sú podoby typu *rebe*. V tejto oblasti sú len klesavé diftongy *ou*, *ei* (typ *peitok* = piatok) a nie je dôsledná zmena $dl, tl > l$ (je len v ich južnej časti). Namiesto slabického *l* je samohláska *o* (typ *soza* = *slza*), namiesto dlhého slabického *ĺ* je diftong *ou* (typ *douhi* = *dlhý*; tento príklad ilustruje aj ďalší charakteristický znak ipeľských nárečí - predsunutie dĺžky). Konsonantická štruktúra ipeľských nárečí sa nelíši od ostatných novohradských nárečí: zachováva sa mäkkostná konsonantická korelácia $d - d'$, $t - t'$, $n - ñ$, $l - l'$, častejší výskyt hlásky *n* je spôsobený dôslednou zmenou $m > n$ na konci slov (typ *mám* > *mán*), na konci slov dochádza aj k zániku mäkkosti (*d'eň* > *d'en*), resp. aj koncových spoluhlások v konsonantickej skupine (*mladost'* > *mlados*). Skupiny *št'*, *žd'* sa zachovávajú, zjednodušená je skupina *str* na *sr* (*streda* > *sreda*, *prostriedok* > *posriedok*). Množstvo zmien vo vývine hláskoslovia ipeľských nárečí spôsobilo aj formálne zmeny v ich paradigmatickej štruktúre. V paradigme mäkkých vzorov maskulín sú to tvary datívu a lokálu singuláru typu *kováčevi* (pozri E. Pauliny, 1963, s. 248, R. Krajčovič, 1988, s. 267, E. Pauliny, 1990, s. 35), tvary genitívu, datívu a lokálu plurálu s príponami *-ou*, *-on*, *-och* // *-eu*, *-en*, *-ech* (*chlapou*, *chlapon*, *chlapoch* // *kováčeou*, *kováčen*, *kováčekch*, pozri R. Krajčovič, 1988, s. 267, Atlas slovenského jazyka, zv. 2, s. 108), nominatív plurálu životných maskulín s koncovkami *-i*, *-ie*, *-ovei* (typ *chlapí*, *braťej*, *sinovei*, pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 2, s. 58- 63), nominatív plurálu feminín má koncovku *-e* (*žene*, *ul'ice*), pri vzore *kost'* je koncovka *-i*. V nominatíve plurálu sú tvary *ruke*, *nohe* a tak isto sú pod vplyvom zmeny $y > e$ v genitíve singuláru tvary *ruke* (pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 2, príloha), v inštrumentáli singuláru feminín sú tvary *ženou* / *ženó*, *ul'iciu*, *kost'ieu* (pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 2, s. 51). V genitíve plurálu feminín sú tvary

typu *žén, mé'eu,iheu, kostí* (pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 2, s. 88, 94, 95). V paradigmách mäkkých vzorov sú v južnej časti ípeľských nárečí tvary typu *ulícien, ilíciech* v enklávach *ul'icein, ul'iceich*, v severnej časti týchto nárečí sú tvary typu *ulicǎn, ulicǎch* (pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 2, s. 113, 127). (ǎ = dlhé široké ä). Mäkké vzory adjektív majú koncovky *cudzi // cudzé, cudziho, cudzímu...* (s výskytom dlhého zúženého é), tvrdé skloňovanie má koncovky *novei // novó, noveho, novemu*. Posesívne adjektíva majú v singulárovej i plurálovej podobe dlhú pádovú príponu (*Janou // Janová // Janová - Janouho, Janoumu*, resp. *Jožeu // Joževá // Joževó - Jožeuho, Jožeumu...* tak isto s výskytom dlhého zúženého o). V ípeľských nárečiach sú charakteristické znaky aj v oblasti zámen: tvary *jei* (= spisovné *ja*), *t'ebei* (= spisovné *teba*), *so mnó* (= so mnou), *ón // uon* (= spisovné *on*), *tót, keruot* (= spisovné *ten, ktorý*). Zo skloňovania čísloviek vynikajú podoby *edon, edná* (= *jeden, jedna*), *dvuch, dvun* (= *dvoch, dvom*), *trech (=troch), šťerei, šťerech* (= *štyroch, štyrom*). Zo slovesnej paradigmy treba pri charakteristike ípeľských nárečí uviesť aspoň infinitív slovesa *byť* v podobe *beťi*, tvary *zmo* (= *sme*), koncovku 1. osoby plurálu *-mo* (typ *kosímo*), zápor v podobe *ňi son, ňi si, ňi sa, ňi zmo, ňi s'te, ňi sa*, resp. *ňinto* (pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 2, s. 243, 248). Infinitívne tvary sú zakončené na *-ťi* (pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 2, s. 261 a n.). V dôsledku hláskových zmien v ípeľských nárečiach a uvedomovania si mužskej osoby sa v *l*-ových participiách sloves odlišujú tvary *iš'li* (mužská osoba) // *iš'le*. V oblasti lexiky treba okrem javov uvedených v súvislosti s tekovskými, zvolenskými a hontianskymi nárečiami pri novohradských nárečiach uviesť diferenciačné znaky typu *kopriva* vo východnom Novohrade, *puľiak, čachor, mlatok, bobáčni* (v ostatných susedných nárečiach *moriak, oselník / roh, hámrik / mlaček, červivý*, pozri vyššie, resp. Atlas slovenského jazyka, zv. 4, s. 69, 100, 146, 148).

Prehľadná charakteristika tekovských, hontianskych, zvolenských a novohradských nárečí je čiastkovou charakteristikou vnútorného členenia stredoslovenských nárečí. Ucelenejší obraz o stredoslovenskom nárečovom areáli možno nadobudnúť doplnením týchto čiastkových poznatkov o diachronickú a synchronickú charakteristiku ostatných stredoslovenských nárečí, resp. podrobnejším štúdiom doterajších výsledkov publikovaných v syntetizujúcich dielach citovaných v našom príspevku.

Literatúra

Atlas slovenského jazyka. Zv. I. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá - mapy. Časť druhá - úvod, komentáre, materiály. Red. J. Štolc. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1968. 314 + 198 s.

Atlas slovenského jazyka. Zv. 2. Flexia. Časť II. Úvod, komentáre. Red. E. Pauliny. Bratislava, Veda 1978. 192 s.

Atlas slovenského jazyka. Zv. 2. Časť I. Mapy. Red. E. Pauliny. Bratislava. Veda, Vydavateľstvo SAV 1981. 316 s.

Atlas slovenského jazyka. Zv. 3. Tvorenie slov. Časť II. Úvod - komentáre - dotazník - indexy. Red. J. Ružička. Bratislava. Veda, Vydavateľstvo SAV 1978. 246 s.

Atlas slovenského jazyka. Zv. 3. Tvorenie slov. Časť I. Mapy. Red. J. Ružička. Bratislava. Veda, Vydavateľstvo SAV 1981. 424 s.

Atlas slovenského jazyka. Zv. 4. Lexika. Časť I. Mapy. Časť II. Úvod - komentáre - dotazníky - indexy. Red. J. Ružička. Bratislava. Veda, Vydavateľstvo SAV 1981. 464, 368 s.

FERENČÍKOVÁ, A.: Z výkladu platnosti rytmického zákona v slovesných tvaroch typu *kúpia*, *súdia* v stredoslovenských nárečiach. Jazykovedný časopis, 16, 1965, č. 1. s. 51-62.

- GARAJ, J.: K chronológii zmien y > e, ý > ei, u > i v hornoipeľskom nárečí. In: Sborník Matice slovenskej. 14, 1936. s. 124-130.
- GARAJ, J.: Ešte raz o autochtónnosti nektorých jazykových zjavov hornoipeľských. In: Sborník Matice slovenskej. 16-17, 1938-1939. s. 153-160.
- JÓNA, E.: O povahe velár v strednej slovenčine. In: Sborník Matice slovenskej, 13, 1935. s. 34-38.
- JÓNA, E.: Príspevok k otázke tzv. bohemizmov v nárečiach Gemera a Novohradu. I. In: Sborník Matice slovenskej. 14, 1936. s. 131-140.
- JÓNA, E.: K vývinu slabičného l, r v ipeľskom nárečí. Jazykovedný časopis, 13, 1962, s. 44-49.
- KRAJČOVIČ, R.: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 344 s.
- MAJTÁN, M.: Ku kvantite hontiansko-novohradského vrchárskeho nárečia. Jazykovedný časopis, 16, 1965, s. 155-164.
- MAJTÁN, M.: Charakteristika a členenie hontiansko-novohradských nárečí. In: Jazykovedné štúdie. 11. Jónov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 296-312.
- MATEJČÍK, J.: K charakteristike hornoipeľského nárečia. In: Sborník Pedagogického inštitútu v Banskej Bystrici 1962. Red. J. Alberty et al. Bratislava, SPN 1963. s. 57-72.
- MATEJČÍK, J.: K vývoju slovnej zásoby v ipeľskom nárečí. Jazykovedný časopis, 17, 1966. s. 131-138.
- MATEJČÍK, J.: Z lexiky východonovohradského nárečia. In: Jazykovedné štúdie. 10. Štolcov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1969. s. 176-186.
- MATEJČÍK, J.: Slovník východonovohradského nárečia. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1972. 593 s.
- MATEJČÍK, J.: Lexika Novohradu. Martin, Osveta 1975. 312+36 s.
- MATEJČÍK, J.: Stredoslovenské nárečia. In: Studia Academica Slovaca. 7. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1978. s. 253-266.
- MIHÁL, J.: Zvláštnosti zvolenského hláskoslovía. In: Sborník Matice slovenskej. XIII, 1935. s. 150-156.
- MIHÁL, J.: Tvaroslovné zvláštnosti z okolia Slovenskej Ľupče. In: Sborník Matice slovenskej. XVI-XVII, 1938-1939, s. 84-98.
- MIHÁL, J.: Zo slovníka nárečia Slovenskej Ľupče a okolia. In: Sborník Matice slovenskej. XIX, 1941. s. 420-455.
- MIHÁL, J.: Z frazeológie Slovenskej Ľupče a okolia. In: Sborník Matice slovenskej. XIX, 1941. s. 456-461.
- MIHÁL, J.: Charakteristika breznianskeho nárečia. In: Jazykovedné štúdie. II. Dialektológia. Red. J. Štolc. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1957. s. 193-204.
- PAULINY, E.: Príspevok k určeníu niektorých významových izoglos týkajúcich sa nárečia detvianskeho. In: Bratislava, 9, 1935. s. 389-397.
- PAULINY, E.: Skloňovanie substantív v nárečí detvianskom. In: Sborník Matice slovenskej, 14, 1936. s. 141-153.
- PAULINY, E.: Niekoľko izoglos z Tekova. In: Carpatica. I. Zv. 2, časť A. 1939. s. 303-308 + mapa.
- PAULINY, E.: Niekoľko zvolenských izoglos. In: Sborník Matice slovenskej, 18, 1940. s. 26-29 + mapa.
- PAULINY, E.: Výber z detvianskych slovies. Slovenská reč, 8, 1938-1939. s. 85-87.
- PAULINY, E.: Vývin slovenskej deklinácie. Bratislava. Veda, Vydavateľstvo SAV 1990, 270 s.
- RIPKA, I.: Poznámky o klasifikácii slovenských nárečí. In: *Philologica*, Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Roč. XLV. Red. P. Žigo. Bratislava, Univerzita Komenského 1997, s. 176-181.
- ŠTOLC, J.: Slovenská dialektológia. Bratislava. Veda, Vydavateľstvo SAV 1994. 179 s.

Ján Kačala

Trvalý stredoslovenský základ spisovnej slovenčiny

Vzťah spisovnej slovenčiny a slovenských nárečí možno skúmať a posudzovať vo viacerých rozmeroch. V našej súvislosti sa žiada rozlíšiť aspoň rozmer genetický a súčasný na jednej strane a užší stredoslovenský a širší celoslovenský na druhej strane. Z genetického hľadiska je nesporné, že terajšia podoba spisovnej slovenčiny má svoj pôvod v stredoslovenských nárečiach, resp. v kultúrnom útvare založenom na stredoslovenských nárečiach. Čiže súčasný spisovný slovenský jazyk má základ v stredoslovenských nárečiach a tento vzťah sa udržiava doteraz. Z hľadiska súčasného stavu sa žiada konštatovať jestvovanie spisovného jazyka a súhrnu slovenských nárečí ako dvoch najdôležitejších existenčných foriem v rámci slovenského národného jazyka ako supersystému. Tieto dve existenčné formy sú v dialektickom vzťahu, pričom spisovná forma pôsobí na nárečia nivelizujúco. Stredoslovenský nárečový rozmer súčasnej spisovnej slovenčiny je v tom, že spisovná slovenčina je stále najužšie spojená práve s tými slovenskými nárečiami, na základe ktorých vznikla. Celoslovenský nárečový aspekt súčasnej spisovnej slovenčiny vidíme v dialektickom vzťahu spisovného ja-

zyka k celému komplexu slovenských nárečí, resp. v spätosti spisovného jazyka so slovenskými nárečiami ako celkom. Tento aspekt sa v odbornej literatúre vystihuje slovami, že "pre zvláštny vývin nášho spisovného jazyka existoval a existuje živý kontakt spisovného jazyka s nárečiami" (Pauliny, 1966, s. 10).

Pravdaže, hneď pri tomto zásadnom konštatovaní možno zacitovať opačný názor. Azda najvyhrotenejšie ho sformuloval Ľ. Ďurovič pri tej istej príležitosti, keď zazneli aj citované slová E. Paulinyho - totiž na konferencii o slovníku spisovnej slovenčiny r. 1965 v Smoleniciach. Ľ. Ďurovič vtedy v diskusii, oponujúc práve uvedenému stanovisku E. Paulinyho, vyslovil "hlboké presvedčenie", že "dnešná situácia spisovnej slovenčiny si nevyhnutne žiada rozmedzenie voči nárečiam. To je jedna zo základných životných otázok spisovnej slovenčiny". Podľa autora "vývoj temer všetkých európskych spisovných jazykov ukázal, že pupočná šnúra, ktorou spisovný jazyk z nárečí istý čas dostáva impulzy, ktorou sa istý čas z nárečí dopĺňa, tá pupočná šnúra sa musí v istom čase prestrihnúť, aby spisovný jazyk mohol plne rozvinúť všetky tie črty, ktoré sú preň a len preň špecifické" (Ďurovič, 1966, s. 95). E. Pauliny vtedy odpovedal: "My sa nemôžeme dívať na spisovnú slovenčinu ako na spisovný jazyk "ako taký", bez akejkolvek súvislosti so skutočným jej životom. Musíme brať do úvahy fakt, ako kultivovaní používatelia spisovného jazyka posudzujú nárečové prostriedky vo vzťahu k spisovnému jazyku. To tvorí časť toho, čomu sa hovorí utváranie normy." (Pauliny, 1966, s. 110)

Vzťah spisovnej slovenčiny a slovenských nárečí v súčasnosti tvorí, možno povedať, jeden z kardinálnych problémov slovenskej jazykovedy. Vedúci slovenskí jazykovedci sa o ňom vyslovovali v období pred spomínanou smolenickou konferenciou, ako aj po nej. Na ilustráciu uvidíme ešte názory aspoň štyroch jazykovedcov: Ľ. Novák v inom rozhodujúcom období vo vývine spisovnej slovenčiny, v tridsiatych rokoch nášho storočia, vo svojej fundamentálnej práci Jazykovedné glosy k československej otázke z r. 1935 na s. 104 napísal: "Preto sa spisovná slovenčina, i keď si vzala za základ hláskoslovnú a tvaroslovnú sústavu istého typu stredoslovenského, ani to nie bez výhrad, musela v tomto bode výdatne dopĺňovať, dobudovávať sa v tomto smere ešte i v dnešných časoch a bude sa musieť dobudovávať neustále aj v budúcnosti. Tým tento spisovný útvar nielenže sa vzdďaľuje od ľudovej strednej slovenčiny najbliž-

šieho typu, ale sa stáva ozajstným spisovným jazykom."

Ešte pred spomínanou smolenickou konferenciou na konferencii o vývinových tendenciách súčasnej spisovnej slovenčiny, ktorá bola v Bratislave r. 1962, A. Habovštiak v referáte Spisovná slovenčina a nárečia povedal: "Pri utváraní spisovnej slovenčiny bola závislosť spisovného jazyka od nárečí veľmi zjavná, najmä v hláskosloví a tvarosloví. Vo svojom historickom vývine sa však spisovný jazyk natoľko upevnil, že v oblasti hláskoslovia a tvaroslovia možno dnes už pokladať otázky pomeru spisovného jazyka a nárečí za doriešené." (Habovštiak, 1963, s. 210) J. Štolc, ktorý sa vzťahu spisovného jazyka a nárečí venoval po celý svoj pracovný život, na tej istej konferencii v diskusii povedal: "Nie každý nárečový prvok je vhodný pre uplatnenie v spisovnom jazyku, totiž v jeho štylisticky bezpríznakovom pláne. Je zrejmé, že i keď sa spisovný jazyk zakladá na nárečí, nie je pôvodným nárečím viazaný ad infinitum jednoducho preto, že má celonárodnú, nadnárečovú povahu, a preto, že má obsahom i rozsahom omnoho širšiu funkciu ako územné nárečia. Spisovný jazyk vystupuje z medzí nárečí a stáva sa kultúrnym pokračovaním všetkých nárečí. Táto funkcia oslobodzuje spisovný jazyk od viazanosti na východiskové nárečie. Ale na druhej strane tá istá funkcia vymedzuje aj hranice jeho voľnosti tým, že musí zostať vždy národným jazykom celého nárečového spoločenstva. Spisovný jazyk by nemohol existovať a nemohol by plniť všetky funkcie národného jazyka, keby stratil súvis s nespisovnými útvarmi národného jazyka. Nespisovné útvary za istých okolností umožňujú vznik spisovného jazyka, ku ktorému potom smerujú a ktorý ich pretvára a spracúva." (Štolc, 1963, s. 227) A napokon J. Ružička na tej istej konferencii (1963, s. 230) zaujal takéto veľmi jednoznačné stanovisko: "Z rozboru dnešnej jazykovej situácie je jasné, že nárečia na spisovný jazyk pôsobia a aj naďalej pôsobiť budú a že spisovný jazyk z nárečí čerpá a naďalej čerpať bude." Podľa autora "prenikanie nárečových prvkov do spisovného jazyka je zásadne viazané na uzavretosť jednotlivých plánov spisovného jazyka" (J. Ružička, tamže), je teda diferencované podľa čiastkových systémov spisovného jazyka v závislosti od miery uzavretosti príslušného čiastkového systému. Ten istý autor sa o danej veci meritórne vyjadril aj v Tézach o slovenčine. Jeho 3. téza znie: "Slovenčina je diferencovaný národný jazyk a jeho podoby tvoria dialektickú jednotu." V ďalšom texte sa tu vraví, že

miestne nárečia, spisovný jazyk so svojimi štýlmi a sociálne nárečia (slangy) ako podoby národného jazyka "vo svojom vnútornom vývine sa spravujú vlastnými zákonitosťami a zároveň sa vzájomne ovplyvňujú. - Spisovný jazyk vznikol na základe nárečí, vyrástol z ľudovej reči, formoval sa aj cez staršie kultúrne útvary, ale od svojho sformovania vyvíja sa podľa vlastných zákonitostí, hoci súčasne vplyva na koexistujúce miestne nárečia nivelizačne a sám z nich dostáva popudy k rozvoju i prostriedky rozvoja. Aj vzťah medzi spisovným jazykom a sociálnymi nárečiami je obojstranný: sociálne nárečia vznikajú na základe spisovného jazyka, utvárajú sa v stálom kontakte s ním; pravda, pôsobia aj spätne na spisovný jazyk, najmä vo forme tzv. pracovných slangov. - Organické väzby medzi všetkými podobami nášho národného jazyka sú pevné a trvalé. Umelé a násilné trhanie týchto väzkov by bolo škodlivé najmä pre zdravý vývin spisovného jazyka, lebo spisovný jazyk by mohol byť vedený k odcudzeniu sa vlastnej podstate." (Ružička, 1970, s. 171-172).

Otázku ľudovosti spisovného jazyka z teoretickej i praktickej stránky prvý nastolil až Ľ. Štúr, keďže A. Bernolák ako predstaviteľ prvej fázy národného obrodzenia vo svojich latinsky písaných spisoch za vzor kultivovanej slovenčiny pokladal reč vzdelancov, pričom sám sa oprel o úzus vzdelancov sústredených vo vtedajšom prirodzenom západoslovenskom kultúrnom centre Trnave. Naproti tomu Ľ. Štúr v zmysle svojej koncepcie kmeňovitosti Slovákov vedome siahol za rečou slovenského ľudu, pravdaže, už tiež kultivovanou, pričom mal nielen o jej systémovom usporiadaní, o jej vlastnostiach, ale aj o jej geografickom vymedzení dosť presnú predstavu: je to tá slovenčina, "ktorá je najpravdivejšia slovenská, najzavaruovanejšia, najčistejšia, najplnohlasnejšia a pritom najrozšírenejšia! A takáto je reč tá, ktorá sa hovorí v Turci, v Orave, Liptove, Zvolene, Tekove, Gemeri, Honte, Novohrade, hornej Trenčianskej i Nitrianskej stolici a po celej Dolnej zemi" (Štúr, Slovenčina naša, 1957, s. 104). Osobitný dôraz kladie na jednotu slovenčiny ako národného jazyka na celom území; ani tu sa nezaprie ako systematik a dialektik a čitateľom svojho polemického spisu Ústrojnosť a organizmus reči slovenskej predkladá hierarchicky presne usporiadanú sústavu slovenčiny, v ktorej stredoslovenské nárečia ako nositeľ nového spisovného jazyka fungujú ako matka slovenčiny, okrajové západoslovenské a východoslovenské ná-

rečia, "rozličnosti slovenské", ako jej dcéry a od nich odlišuje "skazeniny a spotvoreniny slovenské" a napokon len "prezývky nášho nárečia" (Štúr, tamže, s. 138), uvádzané J. Kollárom. Pravdaže, Štúrovo riešenie bolo historicky podmienené a prirodzené, opreté o pevné dejinné korene, ktoré siahajú do predchádzajúcich storočí vo vývine slovenského národného jazyka, a dlhým procesom dozrievajúce do stavu, ktorý ako kodifikátor zachytil Ľ. Štúr.

Po Štúrovom zásadnom nastolení vzťahu spisovnej slovenčiny k reči ľudu, resp. k slovenským nárečiam sa tento vzťah ako principiálny pre jestvovanie slovenského spisovného jazyka nastolil v dejinách spisovného jazyka ešte najmenej tri razy: 1. na prelome 19. a 20. storočia pri Czambelovej kodifikácii spisovnej slovenčiny, 2. v tridsiatych rokoch 20. storočia, keď na čele kodifikačného úsilia stál novozaložený časopis Slovenská reč, a 3. v šesťdesiatych rokoch 20. storočia, keď sa ako základná podmienka ďalšieho prirodzeného vývinu spisovnej slovenčiny vyzdvihla zviazanosť jej slovnej zásoby s celonárodnou slovnou zásobou, t. j. najmä so slovnou zásobou slovenských (stredoslovenských) nárečí.

Špecifickú situáciu Czambelovej kodifikácie spisovnej slovenčiny tvorilo to, že to bola prvá vedecká a autoritatívna kodifikácia od hodžovsko-hattalovskej reformy, t. j. prvá po polstoročí. Medzitým sa v slovenskom národnom a kultúrnom živote odohrali významné zmeny: centrum slovenského národného života sa konštituovalo v stredoslovenskom Turčianskom Svätom Martine, tam sa pri vydávaní slovenskej literatúry a tlače vôbec postupne utvoril tzv. martinský úzus, ktorého odborným garantom bol najmä J. Škultéty ako redaktor časopisov a novín a zároveň vydavateľ 2. a 3. vydania Czambelovho hlavného kodifikačného diela Rukováti spisovnej reči slovenskej (1. vyd. z r. 1902). Sformovanie martinského úzu značilo, že predchádzajúca kodifikácia už v praxi prestala platiť. Tento úzus sa s požehnaním vedúcich martinských slovenských dejateľov podujal vedecky opísať a kodifikovať S. Czambel. Ten si za svoj cieľ vytýčil "poslovenčiť" spisovnú reč čo do látky", a preto v slovnej zásobe a v skladbe radil postupovať takto: "Máme písať takými slovami, aké ľud slovenský má a zná a slová máme viazať takým spôsobom, ako ich ľud slovenský viaže." (Czambel, 1901, s. 346) Z takto vymedzeného cieľa veľmi jednoznačne vyplývala najmä orientácia na živú reč a osobitne na slovenské nárečia. Táto téza našla ohlas aj v ďalšom prelomovom období vo vývi-

ne spisovnej slovenčiny - v tridsiatych rokoch 20. storočia, keď sa už v zásadne nových podmienkach života slovenského národa - v podmienkach spoločného štátu Slovákov a Čechov - situácia okolo spisovnej slovenčiny skomplikovala tak, že v odbornej rovine opäť bolo treba riešiť otázku samostatnosti slovenčiny ako národného jazyka Slovákov a v praktickej rovine zasa bolo potrebné naprávať rozkolísaný úzus a prekonávať vlastne dvojité kodifikácie. Samostatnosť slovenčiny ako národného jazyka Slovákov vedecky jednoznačne potvrdil L. Novák v spise Jazykovedné glosy k československej otázke z r. 1935. Na nápravu rozkolísaného úzu sa podujal časopis "pre záujmy spisovného jazyka" Slovenská reč, ktorý začal vychádzať r. 1932 v Košiciach starostlivosťou Miestneho odboru Matice slovenskej. Od svojho 2. ročníka už vychádzal ako orgán Matice slovenskej v Turčianskom Svätom Martine. Do značnej miery v opozícii ku kodifikácii spisovnej slovenčiny, ako ju podal český profesor V. Vážný v Pravidlách slovenského pravopisu r. 1931, teória a prax Slovenskej reči nadväzovala na Czambelovu kodifikáciu v Rukováti spisovnej reči slovenskej, najmä v 2. a 3. vydaní z r. 1915, resp. 1919, ktoré pripravil J. Škultéty. To sa týkalo predovšetkým hláskoslovia, tvaroslovia a pravopisu a značilo to vlastne dodržiavanie zásad martinského úzu. Osobitný význam sa pripisoval oblasti slovnej zásoby, v ktorej sa mali podporovať domáce, prípadne zdomácnené slová a slovná zásoba ako celok sa mala rozvíjať na základe ustálených slovotvorných postupov a pomocou domácich odvodzovacích prostriedkov. Rovnako aj frazeológia a syntax sa mala budovať na základe jazyka dobrých spisovateľov, najmä realistických, pričom sa zdôrazňovali prostriedky a väzby živej ľudovej reči, ktorou sa rozumeli predovšetkým stredoslovenské nárečia. Celkove Slovenská reč sledovala cieľ obroditiť upadajúcu jazykovú prax a očistiť ju od chýb a cudzích, nezdômacnených prvkov, pochádzajúcich najmä z češtiny a nemčiny. Takto zacielená činnosť Slovenskej reči objektívne prispela k stabilizácii rozkolísanej normy, k zlepšeniu spisovného úzu a k novej, adekvátnejšej kodifikácii spisovnej slovenčiny, tak ako je zahrnutá v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940.

Dôležitým znakom uvedeného zamerania časopisu Slovenská reč v tridsiatych rokoch 20. storočia bolo to, že sa opieralo o zainteresovanie sa širokej kultúrnej verejnosti o stav a používanie spisovnej slovenčiny a o jej ďalšie osudy. Takéto úsilie získalo

oficiálnu platformu na pôde Matice slovenskej, a to na jej valnom zhromaždení 12. mája 1932, ktoré zároveň dalo popud na prípravu nového vydania Pravidiel slovenského pravopisu a na vydanie manifestu, ktorým sa vrcholní predstavitelia slovenskej humanitnej, ale aj technickej a inej inteligencie prihlásili k zodpovednosti za stav spisovnej slovenčiny, ako aj za jej ďalší vývin a osobitne za jej kultúru.

Podobné zainteresovanie sa predstaviteľov slovenskej inteligencie za stav spisovnej slovenčiny, za jej kodifikáciu a jazykovú kultúru možno konštatovať aj v prvej polovici šesťdesiatych rokov nášho storočia. Takýto postoj vzbudil predovšetkým vtedy vychádzajúci Slovník slovenského jazyka pod vedením Š. Peciaru (jeho šesť zväzkov vychádzalo v rokoch 1959 až 1968 vo Vydavateľstve Slovenskej akadémie vied v Bratislave). Širokú výmenu názorov predstaviteľov slovenskej kultúrnej verejnosti vyvolal prekladateľ, redaktor a publicista J. Ferenčík svojím článkom s príznačným názvom Na obranu jazyka starých materí, uverejneným v Kultúrnom živote r. 1964. Na konferencii o slovníku spisovnej slovenčiny r. 1965 tento autor označil vtedajší vývin slovenčiny za "veľmi živelný" a stav vo verejnom používaní slovenčiny za "fakticky bezprávný" (Ferenčík, 1966, s. 77, 78). Kritizoval Slovník slovenského jazyka najmä preto, že sa doň v záujme zbližovania s češtinou ako slovenské slová zahŕňali neadaptované české slová. Tým jeho hlavný redaktor "podporoval rozkolísanosť normy a znížil tak normatívnu hodnotu slovníka" (tamže, s. 79). J. Ferenčík sa kriticky postavil k prameňom, z ktorých slovník vychádzal, a k nedostatku kritického hodnotenia dokladov autormi slovníka. Ferenčíkov článok dal popud na neobyčajne širokú a dôkladnú kritiku nielen lexikografickej, ale aj inej kodifikačnej praxe jazykovedcov a nedostatku primeranej teoretickej platformy na kodifikáciu normy spisovného jazyka a účinného rozvíjania jazykovej kultúry. Táto neočakávane bohatá verejná diskusia o niektorých základných otázkach súčasnej spisovnej slovenčiny sa odborne uzavrela na vedeckej konferencii o slovníku spisovnej slovenčiny r. 1965 (oponentské posudky a rozsiahlu diskusiu priniesol časopis Slovenská reč v 1. a 2. čísle 31. ročníka /1966/) a značila istý prelom v dovtedajšej práci jazykovedcov, najmä pokiaľ ide o starostlivosť o vypracovanie primeranej teórie spisovnej slovenčiny a jazykovej kultúry na Slovensku a o reguláciu jazykových prejavov vo verej-

nom styku.

Vo všetkých uvedených štyroch etapách vo vývine spisovnej slovenčiny šlo o vážne rozhodnutia týkajúce sa podstaty slovenského spisovného jazyka, jeho bytostného spojenia s ľudovým východiskom, jazykovej kultúry, kodifikácie normy, kritérií spisovnosti, ako aj ďalšieho smerovania spisovného jazyka. V tejto súvislosti je na mieste otázka, v čom sa prejavuje spomínané spojenie spisovného jazyka s ľudovým základom, resp. užšie stredoslovenský základ spisovnej slovenčiny. Celkom konkrétne možno položiť otázku tak, že keď sa spisovný jazyk aj ďalej bráni spojeniu mäkkej spoluhlásky s dlhou samohláskou á, t. j. spojeniam d'á, t'á, ľá, ňá, s ktorými sa možno stretnúť v slangových či subštandardných slovách typu náklad'ák, auťák, baloňák alebo v slovách nesúcich pečať svojho západoslovenského pôvodu, bráni sa tým aj prerušeniu svojej genetickej a systémovej spätosti so stredoslovenskými nárečiami? Bez toho, že by sme akosi uponáhľane jednoznačne odpovedali na položenú otázku, pokladáme za nepochybné, že pri rozhodovaní o takých a podobných otázkach sa ako opora bezprostredne prejavuje aj stredoslovenský pôvod spisovnej slovenčiny. Pravdaže, otázka nestojí tak, či o stave v spisovnom jazyku rozhoduje síce príbuzný, ale jednako len iný systém, veď systém spisovného jazyka, hoci vznikol na báze stredoslovenských nárečí, ako o tom jednoznačne svedectvo podáva aj tvorca tohto spisovného jazyka Ľ. Štúr, je osobitný systém, ktorý sa nezhoduje ani s jedným systémom konkrétneho stredoslovenského nárečia a navyše obsahuje aj prvky, povedzme v hláskovej či morfolologickej sústave, ktoré sa nezhodujú s jeho stredoslovenským východiskom, v slovnej zásobe je neporovnateľne bohatší ako hociktoré nárečie a jeho funkčné a štýlové rozpätie je oveľa širšie ako nárečové.

Rovnako aj v slovotvornom systéme sa pociťuje bezprostredná zviazanosť spisovného jazyka s jeho stredoslovenským nárečovým východiskom. Nazdávame sa, že práve aj z tejto zviazanosti vychádzal E. Pauliny, keď pri spomínanej kritike Slovníka slovenského jazyka r. 1965 nesúhlasne hovoril o hodnotení slova bavečka (v tomto slovníku sa mu pripisuje nárečový ráz), pričom pripomenul, že by pri ňom "bola treba nejaká hlásková úprava, aby slovo znelo spisovne", a v zátvorke uviedol podobu bavôčka, utvorenú podobne ako slová šatôčka, sekerôčka, hračôčka, knižôčka.

Stredoslovenské východisko spisovnej slovenčiny sa najzreteľ-

nejšie uvedomuje v paradigmatických zložkách systému spisovného jazyka, to značí v hláskosloví, tvarosloví a v slovotvorbe. V oblasti hláskoslovia inventár foném a ich systém, pomer vokálov a konsonantov a ich distribúcia, spôsob ich spájania v slove aj na hraniciach slov a zmeny, ktoré tu nastávajú (asimilácia podľa zne-losti), kvantitatívne pomery (mierna kvantita a regulovanie jej vý-skytu zákonom o slovnej kvantite) a ďalšie vlastnosti robia hlás-kový systém spisovného jazyka a systém stredoslovenských nárečí neobyčajne blízkymi, so živo uvedomovanými súvislosťami aj dnes. Možno vysloviť presvedčenie, že v uvedených a ďalších rozhodujú-cich zložkách bude systém stredoslovenských nárečí v pozadí sys-tému spisovného jazyka aj v budúcnosti, že hláskový systém spi-sovného jazyka sa aj ďalej bude vyvíjať v pevnom kontakte s pa-ralelným systémom stredoslovenských nárečí, pravdaže, aj s reš-pektovaním jestvujúcich rozdielov medzi obidvoma systémami, ktoré sa v spisovnom jazyku vyvíjali a vyvinuli od sformovania predspi-sovného stredoslovenského kultúrneho útvaru a najmä od konštituo-vania spisovného jazyka na stredoslovenskom základe podnes.

Paradigmatická morfológia spisovnej slovenčiny je charakte-ristická predovšetkým uplatňovaním morfonologických princípov zná-mych zo stredoslovenských nárečí. Na tomto základe sa rozlišujú predovšetkým skloňovacie typy s tzv. tvrdým a mäkkým zakončením dub a stroj v rámci mužských substantív, žena a ulica pri ženských podstatných menách a mesto a srdce pri podstatných menách stredné-ho rodu; túto líniu rešpektujú aj typy dlaň, kosť a vysvedčenie, no bez "tvrdých" náprotivkov. Analogické princípy platia aj pri

skloňovaní prídavných mien a adjektíválií (t. j. pri kongruentnom skloňovaní), konkrétne je to typ pekný a cudzí, ako aj pri časovaní sloves, napríklad typ hľadám a vraciam. V tejto súvislosti sa žia-da poukázať na to, že pôsobenie rytmického zákona do týchto dlhých príponových morfém s dvojhláskami vnáša aj po tzv. mäkkej spolu-hláske obyčajnú krátku samohlásku, ako to ukazujú tvary dat. a lok. pl. typu prácam, prácach, gen. a dat. sing. typu rýdzeho, rýdzemu, tvary 1. os. sing. typu kráčam atď. V mnohých zložkách paradigma-tickej morfológie sa, pravdaže, prejavuje zviazanosť s paradigma-tickou morfológiou stredoslovenských nárečí, resp. ich časti (vý-razne to vidno povedzme aj pri skloňovaní mužských zvieracích pod-statných mien, ktoré sa v sing. skloňujú ako životné, kým v pl. ako neživotné mená), no žiada sa povedať, že konkrétne paradigma-

tika adjektív a adjektíválií je od stavu v stredoslovenských nárečiach značne vzdialená. Tento stav vyplýva zo známeho kompromisu dosiahnutého medzi slovenskými katolíkmi a evanjelikmi pri hodzovsko-hattalovskej reforme štúrovskej spisovnej slovenčiny r.

1851 a v spisovnom jazyku sa napriek nejestvovaniu systémovej opory tohto stavu v stredoslovenských nárečiach vžil a upevnil natoľko, že ho dnes už nikto nemôže spochybňovať a dožadovať sa akejkoľvek konštitutívnej čistoty v zmysle východiskových stredoslovenských nárečí, resp. pôvodnej štúrovskej kodifikácie spisovnej slovenčiny.

Paradigmatická slovtvorba spisovnej slovenčiny je veľmi zreteľne zviazaná so svojím stredoslovenským východiskom a opiera sa pritom o rovnaké živé slovtvorné typy a postupy vypracované v stredoslovenských nárečiach aj v spisovnom jazyku. Historicky vzniknuté rozdiely, ako napríklad v prípadoch typu spisovného stromček, dubček a stredoslovenského stromčok, dubčok, sa prijali ako ustálené diferenčné znaky spisovného jazyka a stredoslovenských nárečí a v týchto systémoch nespôsobujú interferenciu.

Pokiaľ ide o syntax a slovnú zásobu ako "menej paradigmatické" oblasti systému spisovného jazyka, v porovnaní so stredoslovenskými nárečiami žiada sa konštatovať, že tu je síce zviazanosť spisovného jazyka so stredoslovenskými nárečiami menej záväzná, lebo spisovná slovenčina sa obohacuje aj zo syntaktických a lexikálnych prostriedkov západoslovenských a východoslovenských nárečí, no jednako v sporných prípadoch, ako sú niektoré syntaktické väzby alebo lexikálne prostriedky, uprednostňujú sa - aj v zmysle národnoreprezentatívneho kritéria spisovného jazyka a zreteľnejšej delimitácie slovenčiny od iných jazykov - syntaktické a lexikálne prostriedky zhodné s prostriedkami stredoslovenských nárečí. Ako príklad môžeme tu uviesť povedzme väzbu slovesa hrať na niečom, ako aj príbuzných substantív hra na niečom a hráč na niečom s lokálom substantíva s predložkou na, ktorá má oporu najmä v stredoslovenských nárečiach (ale vyskytuje sa aj vo východoslovenských a na veľkej časti západoslovenských nárečí) - na rozdiel od väzby s akuzatívom s predložkou na (typ hrať na niečo, hra na niečo, hráč na niečo), ktorá sa vyskytuje na časti územia západoslovenských nárečí (odkazujeme tu na našu diskusiu o väzbe slovesa hrať s J. Horeckým - porov. Horecký, 1989 a 1990; Kačala, 1990 a, b). Zásady, ktoré pri posudzovaní vzťahu medzi spisovnou sloven-

činou a jej stredoslovenským nárečovým východiskom uplatňujeme v okruhu skladby, najmä syntagmatiky, dajú sa analogicky upotrebovať aj v oblasti slovnej zásoby, pravdaže, s dodatkom, že pre špecifický ráz slovnej zásoby a jej najbezprostrednejšiu spätosť s pomenúvanou mimojazykovou skutočnosťou je tento vzťah medzi dvoma útvarmi národného jazyka pravdepodobne najvoľnejší, no z druhej strany zasa nie ľubovoľný. Významné miesto tu má najmä slovná zásoba z okruhu ľudového dedinského prostredia.

Ak sme tu hodnotili vzťah spisovnej slovenčiny a jej nárečového, najmä stredoslovenského nárečového základu, ako sa ukázal v štyroch rozhodujúcich obdobiach vývinu slovenského spisovného jazyka, je len prirodzené, keď tu konštatujeme, že úzku spätosť spisovnej slovenčiny so stredoslovenskými nárečiami zaistovala aj kodifikácia spisovného jazyka v uvedených štyroch etapách jeho vývinu, ako aj v iných obdobiach. Kodifikácia normy spisovnej slovenčiny vcelku rešpektovala nielen úzky vzťah spisovnej slovenčiny so slovenskými nárečiami všeobecne, lež aj jej spätosť so stredoslovenskými nárečiami ako východiskom Štúrovej zakladateľskej kodifikácie spisovnej slovenčiny. Možno vysloviť predpoklad, že táto spätosť spisovného jazyka s jeho nárečovým základom určovala aj mieru adekvátnosti a výstižnosti kodifikácie normy. Na takto vedome zacielenu kodifikáciu istotne mal svoj vplyv aj stredoslovenský pôvod, prípadne vedome pestované stredoslovenské nárečové povedomie kodifikátorov. Osobitnú úlohu pri udržiavaní a podporovaní úzkych väzbov medzi spisovným jazykom a nárečiami mala umelecká literatúra - poézia, próza, dramatická spisba - opätovne najmä prostredníctvom autorov stredoslovenského pôvodu, od A. Sládkoviča a J. Kráľa cez P. O. Hviezdoslava, M. Kukučína, J. G. Tajovského, B. S. Timrava, M. Urbana, L. Ondrejova, D. Chrobáka, M. Figuli, F. Švantnera a mnohých ďalších až po súčasných M. Rúfusa a V. Mináča.

Na záver možno povedať, že úzka spätosť spisovnej slovenčiny so slovenskými nárečiami vo všeobecnosti a so stredoslovenskými nárečiami osobitne predstavuje jeden z najzávažnejších činiteľov jej doterajšieho vývinu ako samostatného subjektu v rodine slovenských spisovných jazykov, stability jej systému aj ďalšej vývinovej perspektívy podľa vlastných zákonitostí a v súhlase s potrebami jej tvorcov a nositeľov - príslušníkov slovenského národa. Stredoslovenský nárečový základ spisovnej slovenčiny sa dovtedy, kým spisovná slovenčina bude spisovnou slovenčinou, nemôže stratiť ani

zmeniť. Tento stav je daný predovšetkým tým, že stredoslovenské nárečia sú výsledkom starobylého a prirodzeného jazykového vývinu, ktorý má z jazykovedného hľadiska vysokú mieru zákonitosti aj v tom zmysle, že do tohto vývinu ľudský činiteľ vedome regulačne nezasahoval. Na druhej strane spisovný jazyk je síce prirodzeným zavŕšením istého predchádzajúceho vývinu, ale vždy je výsledkom vedomého ľudského zásahu a je kompromisom medzi viacerými predstavami o jeho možnej podobe a ako taký ho v celom vývine v istých bodoch možno na základe istých vedeckých predstáv regulovať. Pravdaže, aj spisovný jazyk sa po svojom konštituovaní vyvíja autonómne, ale je otvorený odôvodneným ľudským zásahom. Naproti tomu nárečia sú historickou danosťou, ktoré nebolo možno a nemožno kodifikačnou činnosťou ovplyvňovať. Nárečia možno len rešpektovať.

Bibliografia

- CZAMBEL, S.: O spisovnej reči slovenskej. Slovenské pohľady, 21, 1901, s. 345--348.
- ĎUROVIČ, L.: Diskusia o Slovníku slovenského jazyka. Slovenská reč, 31, 1966, č. 2, s. 93--96.
- FERENČÍK, J.: Diskusia o Slovníku slovenského jazyka. Slovenská reč, 31, 1966, č. 2, s. 77--80.
- HABOVŠTIAK, A.: Spisovná slovenčina a nárečia. In: Jazykovedné štúdie. VII. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 200--212.
- HORECKÝ, J.: Hrať na husliach či na husle. Kultúra slova, 23, 1989, č. 4, s. 116--121.
- HORECKÝ, J.: O slovesných väzbách zo širšieho hľadiska. Kultúra slova, 24, 1990, č. 9, s. 298--303.
- KAČALA, J.: Ústrojnosť slovenskej väzby hrať na husliach. Kultúra slova, 24, 1990 a, č. 1, s. 17--25.
- KAČALA, J.: O čo nám ide v diskusii. Kultúra slova, 24, 1990 b, č. 9, s. 303--309.
- NOVÁK, L.: Jazykovedné glosy k československej otázke. Turčiansky Svätý Martin, Matica slovenská 1935. 388 s.
- PAULINY, E.: Oponentská správa o Slovníku slovenského jazyka. Slovenská reč, 31, 1966, č. 1, s. 7--13.
- PAULINY, E.: Diskusia o Slovníku slovenského jazyka. Slovenská reč, 31, 1966, č. 2, s. 109--110.
- RUŽIČKA, J.: Diskusia o spisovnom jazyku a nárečiach. In: Jazykovedné štúdie. VII. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 230--231.
- RUŽIČKA, J.: Tézy o slovenčine. In: Spisovná slovenčina v Československu. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1970, s. 169--184.
- ŠTOLC, J.: Diskusia o spisovnom jazyku a nárečiach. In: Jazykovedné štúdie. VII. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 225--227.
- ŠTÚR, L.: Slovenčina naša. Ed. J. Ambruš. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1957. 423 s.

Pohľady na 25 zväzkov slovníka SASu na históriu SAS

P. Baláž

O.Sabolová: